

VETENSKAP FÖR PROFESSION 34:2016

Inkluderande medborgarskap

Perspektiv på social hållbar samhällsutveckling: exemplet Norrby

Kennert Orlenius (red.)

HÖGSKOLAN I BORÅS

INKLUDERANDE MEDBORGARSKAP

Perspektiv på social hållbar samhällsutveckling: exemplet Norrby

Kennert Orlenius (red.)

HÖGSKOLAN I BORÅS

VETENSKAP FÖR PROFESSION

INNEHÅLL | *Rapport nr. 2016:34*

INKLUDERANDE MEDBORGARSKAP

Perspektiv på social hållbar samhällsutveckling: exemplet Norrby

FÖRORD	10
INLEDNING	13
Syfte	13
Rapportens innehåll	14
KAPITEL 1 NORRBY – FRÅN ARBETARKULTUR TILL MÅNGKULTUR	17
En ny epok	17
Arbetsstadsdelen Norrby	18
Arbetarnas livsvillkor	19
Bebyggelse och boende	20
En rörlig stadsdel	22
Sanering av Norrby	23
Separering av Norrby	25
Från klassegregation till etnisk segregation	26
Norrby då och i framtiden – en resumé	27
KAPITEL 2 SOCIAL HÅLLBAR SAMHÄLLSUTVECKLING – INNEBÖRD OCH UTMANINGAR	29
Diskursen om social hållbarhet	30
Innebörd av begreppet social hållbarhet	32
Medborgarskap	33
Segregation	35
Solidaritet	36
Social hållbarhet i samhällsplaneringen	37
Byggande och boende	38
Hälsa och livsvillkor	40
Indikatorer	42
Utmaningar för att främja social hållbar utveckling	43
Referenser	44
KAPITEL 3 "CULTURAL PLANNING": KULTUR OCH DEMOKRATIARBETE	47
Kultur, kulturpolitik och medborgarskap i stadsplanering	47
Cultural Planning	48
Planering av Cultural Planning på Norrby	48
<i>Genomförande: kartläggning och involvering av de boende</i>	49
Resultat och konsekvenser	53
Erfarenheter och utmaningar av att arbeta med Cultural Planning	55
Referenser	57

KAPITEL 4 "CULTURAL PLANNING"	
– EN FRAMGÅNGSMETOD FÖR DELAKTIGHET OCH UTVECKLING?	59
Vad är Cultural Planning?	59
<i>Arbetsprocessen</i>	60
Uppföljande studie	62
Erfarenheter och lärdomar	62
1. Förutsättningar för ett lyckat genomförande	63
<i>Betydelsen av Cultural Planning Laboratory</i>	63
<i>Vikten av en driftig projektledare</i>	65
<i>Deltagarnas olika verksamhetstillhörigheter</i>	66
<i>Den generösa arbetstiden</i>	66
2. Olika syn på metoden – medel eller mål?	67
3. I huvudsak ringar på vattnet?	69
<i>Ett utvecklat kontaktnät</i>	70
<i>Större förståelse om och insikt i Norrby</i>	70
<i>Konkreta förbättringar</i>	71
Cultural Planning – förhållningssätt eller en teknik?	71
Referenser	73
KAPITEL 5 FRÅN ARBETSLIV TILL PENSIONÄRSLIV:	
ATT MARGINALISERAS SOM MEDBORGARE	75
Inledning och bakgrund	75
Teoretiska utgångspunkter	76
Metodologiska utgångspunkter	77
Studiens resultat	78
<i>Ankomsten till Sverige</i>	78
<i>Arbetslivet</i>	79
<i>Övergången</i>	81
<i>Den ekonomiska dimensionen</i>	81
<i>Pensionstillvaron</i>	82
<i>Upplevd social trygghet</i>	84
Slutsatser	85
<i>Arbetets betydelse</i>	85
<i>Platsens betydelse</i>	86
<i>Språkets betydelse</i>	86
<i>Upplevelse av inkluderingsförluster</i>	86
Referenser	88
KAPITEL 6 INKLUDERINGSPROCESSER I UTBILDNING AV BARN OCH UNGA	89
Bakgrund	89
Projektet Hela Skolan	90
<i>Teoretiskt ramverk</i>	90
<i>Resultat</i>	92
En kartläggningsmetod för att främja social samvaro	92
<i>Kartläggningsmetoden</i>	93
<i>Teoretiskt ramverk</i>	95
<i>Resultat</i>	95
Analys av två inkluderingsprojekt	96
<i>Organisatoriska lösningar på pedagogiska problem</i>	96
<i>Teoretiska utgångspunkter avgör former av åtgärder</i>	98
<i>Interkulturell pedagogik</i>	99
Utmaningar för att främja inkludering	100
<i>Diskursens betydelse</i>	100
<i>Interaktionens betydelse</i>	101
<i>Lärarens betydelse</i>	102
Referenser	104

Föreliggande rapport är nummer trettiofyra i rapportserien *Vetenskap för profession*. Syftet med rapportserien är dels att redovisa resultat från pågående och avslutade forskningsprojekt vid högskolan, dels att publicera inlägg i en pågående diskussion kring forskningens inriktning och tillämpade metoder inom ramen för verksamhetsidén Vetenskap för profession. Planen är en årlig utgivning på fyra till sex rapporter. Kommitténs uppgift är att ansvara för bedömning av bidrag till serien och därigenom medverka till en hög kvalitet på publicerade rapporter. I särskilda fall kommer externa experter att anlitas för bedömningar.

REDAKTIONEN BESTÅR AV

Redaktör: Björn Brorström, rektor

Biträdande redaktör: Kim Bolton, professor, Jenny Johannisson, vicerektor

Teknisk redaktör: Jennifer Tydén, kommunikatör

Original: Ivelind Design

Omslagsfoto: Anna Sigge

Tryck: Responstryck 2016

ISBN: 978-91-88269-02-7 (tryckt) 978-91-88269-03-4 (pdf)

Digital version: <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:hb:diva-8393>

I rapportserien Vetenskap för profession

1. Forskning vid Högskolan i Borås. Om förhållningssätt, innehåll, profil och metod.
2. Smart Textiles
3. Knalleandan – drivkraft och begränsning. Ett forskningsprogram om företagande, traditioner och förnyelse i Sjuhäradsbygden.
4. In search of a new theory of professions
5. A Delphi study of research needs for Swedish libraries
6. Vad är vetenskap?
7. Styrning i offentlig förvaltning – teori, trender och tillämpningar
8. Profession och vetenskap – idéer och strategier för ett professionslärosäte
9. Framgångsrik förnyelse. Forskningsprogrammet om företagande, traditioner och förnyelse i Sjuhäradsbygden.
10. 20 år med Institutionen Ingenjörshögskolan – historik, nuläge och framtid
11. Fenomenet Ullared – en förstudie
12. Undervisning i en ICA-butik
13. Risker och säkerhet i professionell vardag – tekniska, organisatoriska och etiska perspektiv
14. Knalleandan i gungning?
15. Från Högskolan i Borås till Humboldt, volym i
– Den svenska högskolans roll i en motsägelsefull tid
16. Från Högskolan i Borås till Humboldt, volym ii – Bildning och kunskapskulturer
17. Lärarutbildningens betydelse för en inkluderande skola
18. Brukarens roll i välfärdsforskning och utvecklingsarbete
19. Högskolelandskap i förändring.
Utmaningar och möjligheter för Högskolan i Borås.
20. Mot en mer hållbar konsumtion – en studie om konsumenters anskaffning och avyttring av kläder.
21. I begynnelsen var ordet – ett vårdvetenskapligt perspektiv på språk och afasi
22. Nätverk, trådar och spindlar – Samverkan för ökad återanvändning och återvinning av kläder och textil
23. Libraries, black metal and corporate finance
24. Veljekset Keskinen – Finlands mest besökta shoppingdestination
25. Kan detaljhandeln bidra till att minska det textila avfallet?
Textilreturen i Ullared – ett experiment om återvinning
26. Vetenskap på tvären: akademiska värden, friheter och gränser.
Från Högskolan i Borås till Humboldt, volym 3.
27. Samverkan för hållbar stadsutveckling och tvärsektoriell samsyn
28. Ledarskap i vården: att möta media och undvika personfokuserade drev
29. OTEC Matters 2015
30. Resursfördelningsmodeller på bibliometrisk grund vid ett urval svenska lärosäten
31. The University of Borås as a sustainable university
32. Rum för de yngsta. Barns och föräldrars delaktighet i kulturverksamheter.
33. Hållbar framtid. En seminarierie om företagande.

Förord

BJÖRN BRORSTRÖM | *Redaktör för Vetenskap för profession*

Högskolan i Borås fokuserar i utbildning och forskning hållbar utveckling. I allt större utsträckning beskrivs, förklaras och problematiseras i våra utbildningar och i mötet med våra studenter innebörden av hållbar utveckling, och i allt större omfattning bedrivs forskning som direkt syftar till att bidra till att den globala utmaningen, att bygga ett hållbart samhälle, kan mötas och hanteras. I den nyligen av styrelsen för Högskolan i Borås antagna policyn för hållbar utveckling är inriktningen tydliggjord genom ställningstagandet att forskning kring hållbar utveckling ska prioriteras vid högskolan. Prioritering av hållbar utveckling innebär samtidigt också prioritering av samverkan med verksamheter och organisationer av skilda slag i vår omvärld. Det handlar om att bistå företag och offentlig verksamhet i teknikutveckling för mer hållbar produktion, distribution och konsumtion, det handlar om att förmedla förståelse för hur vi som medborgare och konsumenter beslutar och agerar i olika valsituationer och det handlar om hur en hållbar stad och ett hållbart samhälle byggs.

Ett för Högskolan i Borås mycket viktigt projekt är Innovationsplattform Norrby eller som det numera benämns Innovationsplattform Borås. Projektet är ett samarbete mellan Borås Stad, Borås Energi och Miljö, SP Sveriges Tekniska Forskningsinstitut och högskolan. Projektet syftar ytterst till att genom forskning och utvecklingsinsatser bidra till utveckling av den hållbara staden. Ett brett perspektiv anläggs och studier genomförs kring teknik- och materialutveckling, affärsmodeller för byggande och social integration. Projektet har stötts av Vinnova och en avrapportering av framkomna resultat sker. En fortsättning av arbetet inom innovationsplattformen förbereds nu under benämningen Innovationsplattform Borås.

I projektet har funnits en stark fokusering på social hållbar samhällsutveckling och ett flertal studier inom området har genomförts. I denna rapport "Inkluderande medborgarskap – Perspektiv på social hållbar samhällsutveckling: exemplet Norrby" redovisas resultat och vunna erfarenheter från det genomförda forsknings- och förändringsarbetet. Rapporten baseras på studier av stadsdelen Norrby, men framkomna resultat och förda resonemang har stor generell betydelse och kunskaper förmedlas som beskriver, förklarar och ger ökad förståelse för de möjligheter som ett inkluderande medborgarskap innebär och de utmaningar och hinder som finns för inkludering.

Rapporten lämnar också ett väsentligt bidrag till förståelse av fenomenet inkluderande medborgarskap och av begrepp såsom social hållbarhet, integration och solidaritet. Rapporten består av sex kapitel. Den inleds med en historisk exposé av stadsdelen Norrby. Därefter följer en genomgång och klargörande av centrala och förekommande begrepp i sammanhanget. Två kapitel ägnas därefter åt metoden Culture Planning, dels bedrivs innebörden, dels hur den tillämpats och med vilka effekter i demokratiutveckling i stadsdelen. I kapitel fem uppmärksammas äldre personers livssituation i stadsdelen. I det avslutande kapitlet beskrivs två olika insatser riktade mot barn och unga med syfte att stödja inkluderingsprocesser.

Rapporten är en antologi med Kennert Orlenius som redaktör. Den publiceras i serien Vetenskap för profession. Rapporten som är nummer 34 i serien är viktig läsning. Den förmedlar en förståelse för de stora utmaningar som finns och som måste hanteras för en samhällsutveckling som innebär ett inkluderande medborgarskap för alla. Rapporten är ett utmärkt exempel på Vetenskap för profession när den är som bäst. Den tar sin utgångspunkt i samhällsliga utmaningar, studier genomförs på vetenskaplig grund och med ett vetenskapligt förhållningssätt, den förmedlar förståelse för hinder och möjligheter och den anvisar vägen vidare mot ett inkluderande medborgarskap och ett hållbart samhälle. Jag tackar för intressant och viktig läsning och kan varmt rekommendera rapporten.

INLEDNING

Denna rapport är baserad på ett projekt knutet till stadsdelen Norrby i Borås, ett område som kan beskrivas i termer av ”central periferi”. Geografiskt ligger området ca 500 meter från stadens centrum, det vill säga gångväg till affärliv och samhällsservice. Boendemässigt har Norrby utgjort en central del av staden genom att området historiskt i hög grad fungerat som en första anhalt, tidigare för arbetare som lämnade landsbygden och sökte arbete inom industrin och senare för arbetskraftsimmigranter och därefter för flyktingimmigranter. Även om Norrby kan betraktas som ett centralt område i staden utgör stadsdelen ett avskilt område genom fysiska barriärer gentemot staden i form av en viktig genomfartsled med tung trafik samt järnvägen. Från att ha varit en stad i staden med mycket rikt affärliv för drygt femtio år sedan har området alltmer dränerats i det avseendet. Företag finns dock fortfarande i området men huvudsakligen som enmansföretag. Även om många boende på Norrby ger uttryck för att de trivs i området så uppmärksammas i allmänhet i media främst problemen som finns inom Norrby: hög arbetslöshet, viss kriminalitet, skolproblem och låg andel med eftergymnasial utbildning, låg medelinkomst och lågt valdeltagande etcetera.

Rapporten är ett resultat av ”Innovationsplattform Norrby”, ett samarbetsprojekt mellan Högskolan i Borås, Borås stad, Borås Energi och Miljö samt SP (Sveriges Tekniska Forskningsinstitut) – ett projekt genomfört under perioden 2013–2015 och delfinansierat av VINNOVA. Arbetat har omfattat flera olika delar, så kallade arbetspaket.¹ Ett av dessa har handlat om ”Inkluderande medborgarskap”. Britt-Inger Lindqvist och Kennert Orlenius har fungerat som ledare för det arbetet, ett arbete som inrymt tre teman: Cultural Planning, de äldres livssituation samt utbildning för barn och unga, samtliga teman med fokus på Norrby. Ett av flera mål som formulerades i det arbetet var att i en skrift dokumentera erfarenheter och bidra till kunskapsutveckling om nämnda tema.

Syfte

Syftet med denna rapport är att dokumentera och kommunicera erfarenheter utifrån arbetet i det nämnda arbetspaketet inom Innovationsplattform Norrby. Studien avser att bidra till verksamhetsutveckling i skilda

¹ Andra arbetspaket har utgjorts av t ex *Den biobaserade staden* (byggtekniska frågor och återvinning), *Affärmodeller för boende* (om kostnadseffektivitet etc) och *Energieffektiv livsstil*.

samhällssektorer men också till inomdisciplinär vetenskaplig utveckling inom forskningsområden som exempelvis sociologi, kulturvetenskap och pedagogiskt arbete, eller med andra ord: vetenskap för profession. Även om studien tar sig utgångspunkt i ett specifikt fall (Norrby) så menar vi att resultat kan generaliseras i betydelsen att de kan diskuteras på en mer generell nivå i termer av problem och utmaningar, hinder och möjligheter. Hur vi förstår och identifierar problem har betydelse för de åtgärder som förväntas vidtas.

Målgruppen för rapporten är de som är intresserade av praktikorienterad samhällsutveckling på vetenskaplig grund, det vill säga kunskapsutveckling som tar sin utgångspunkt i praktisk verksamhet vilken i denna rapport beskrivs, problematiseras och kritiskt-analytiskt granskas. Avsikten är att texten sammantaget ska inrymma och förena konkreta, nära beskrivningar och ett mer distanserat, analytiskt förhållningssätt.

Rapportens innehåll

I denna inledning ges en kort bakgrundsbeskrivning enligt ovan, syfte samt en summering av innehållet. I *kapitel 1* presenterar **Fredrik Hjelm**, stadsantikvarie i Borås, en historisk exposé av stadsdelen Norrby. Detta inledande kapitel kan ge läsaren förutsättningar för förståelsen av Norrby som livsmiljö – då och nu. Stadsdelen har alltid varit en första anhalt för människor, förr en rörelse från landsbygd till staden och sedan från nation till en ny nation, det vill säga den har präglats av en inflyttning av personer som kommit nya till staden. Sanering och separering av området från mitten av 1900-talet har påverkat livsmiljön över tid och alltmer fysiskt och mentalt avskilt området från stadens centrum.

Ett av målen inom ramen för arbetet i Innovationsplattform Norrby var att teoretiskt klargöra innebörd och utmaningar knuta till begreppet social hållbarhet. I *kapitel 2* diskuteras detta begrepp av **Kennert Orlenius**, professor i pedagogiskt arbete vid Högskolan i Borås, och det exemplifieras också vad social hållbarhet kan innebära i samhällsplanering av byggande och boende liksom för hälsa och livsvillkor. I kapitlet diskuteras också några andra för studien centrala begrepp: medborgarskap, segregation och solidaritet. I *kapitel 3* beskriver **Britt-Inger Lindqvist**, tidigare enhetschef vid Kulturförvaltningen i Borås, ett av de tre ovan nämnda teman, Cultural Planning. Cultural Planning handlar om kulturplanering utifrån ett bottom-up-perspektiv, att se kultur i vid mening som motor i demokratiutveckling. Metoden är ett medel för att synliggöra

lokala resurser och ett redskap för samhällsplanering. I kapitlet exemplifieras arbetet med fokus på delaktighet och inkludering av boende i Norrby. I det efterföljande kapitlet, *kapitel 4*, granskar **Katarina Michnik**, doktorand i Biblioteks- och informationsvetenskap vid Högskolan i Borås, Cultural Planning som metod och förhållningssätt. Utifrån genomförda intervjuer med projektdeltagare presenteras framgångsfaktorer men också hinder och utmaningar samt effekter av insatser som gjorts i arbetet med Cultural Planning.

I *kapitel 5*, författat av **Erik Ljungar**, lektor i sociologi vid Högskolan i Borås, redovisas en intervjustudie med äldre personer boende i Norrby. Dessa har under några eller flera år funnits i arbetslivet men är numera pensionärer. Den övergången har inneburit en marginalisering i samhället, som bland annat innebär att de kontakter som funnits med svenskfödda i hög grad försvunnit. Studien pekar på förluster på flera plan: av arbete, identitet, ekonomi, social samhörighet etcetera. Avslutningsvis, i *kapitel 6*, beskriver Kennert Orlenius två skilda insatser som genomförts vid en grundskola för att främja inkluderingsprocesser bland barn och unga, boende i Norrby. Ingen av insatserna fick den framgång som förväntats, och i kapitlet analyseras de svårigheter och utmaningar som är knutna till sådana förändringsprocesser. Det är bland barn och unga som framtiden byggs, varför frågor om social hållbar samhällsutveckling måste inkludera barnperspektiv och hur förskola och skola kan arbeta för att främja social samvaro.

Sammantaget speglar innehållet frågor om möjligheter och utmaningar för att skapa ett socialt hållbart samhälle baserat på välfärd och rättvisa, där människor inte enbart har ett formellt medborgarskap utan även upplever ett socialt medborgarskap.

...

Ett särskilt TACK riktas till lektor Göran Jutengren, lektor vid Högskolan i Borås, som vid ett seminarium inom forskningsgruppen ”Välfärd, Interaktion och Värden” i november 2015 kritiskt granskat texterna och bidragit med värdefulla synpunkter. Rektor vid HB har beviljat strategiska medel som möjliggjort tillkomsten av denna skrift. Ett tack också till studenter i masterutbildningen i pedagogiskt arbete som har läst och kommenterat kapitel 2 och 6. Struktur och innehåll i de olika kapitlen har också ingående diskuterats vid seminarier inom författargruppen.

NORRBY

– FRÅN ARBETARKULTUR TILL MÅNGKULTUR

FREDRIK HJELM

En ny epok

När Borås fick sin första järnvägsanslutning år 1863 innebar det inledningen på en ny epok i stadens historia. Järnvägslinjen till Herrljunga och anslutningen till Västra Stambanan mellan Stockholm och Göteborg blev startskottet för industrialiseringen av Borås, de första tio åren efter järnvägens ankomst måste dock främst ses som något av en uppbyggnadsperiod.

Nolby Gärde, beläget på en långsträckt höjdrygg nordväst om staden, var under stora delar av 1860–70-talet i princip helt obebyggt. Området började bebyggas med bostäder först under 1870-talets andra hälft i samband med att flera nystartade industriföretag sökte sig till den flacka marken i den södra delen av Norrby Gärde, vilket nu var områdets nya namn. Det framväxande industriområdets attraktivitet ökade dramatiskt när Borås fick sin andra järnvägsförbindelse år 1880. Den nya järnvägslinjen sträckte sig mot Varberg och den viktiga hamnen där. Järnvägsspåren passerade omedelbart söder om Norrby Gärde och en enkel bangård med godsmagasin anordnades på den plats där Borås Centralstation finns idag. Närheten till järnvägen och den nya omlastningsplatsen för in- och utgående gods samt möjligheten att ansluta korta stickspår direkt till fabrikena innebar att de befintliga anläggningarna växte mycket snabbt. Det nya industriområdet låg, som det flesta andra, utanför stadsplanen och det fanns i princip inga regler eller begränsningar för vad som fick byggas där.

När industrialiseringen av Borås kom igång på allvar under 1870-talet fick det stora konsekvenser för bebyggelsemiljön i staden och under drygt 100 år adderades ständigt nya byggnader till stadsbilden. Framförallt efter 1890-talets omvälvande framgångar kom stora fabriksbyggnader i tegel, sågtandstak, faluröda träskjul, rykande skorstenar, vedupplag, höga plank och stängsel att tillsammans bilda en brokig och stökig ram kring boråsarnas vardagsliv. Nya arbetarstadsdelar, som exempelvis den aktuella stadsdelen Norrby, med sina enkla arbetarbostäder i trä, växte i takt med industrins framgångar. I arbetarstadsdelarna skapades livsmiljöer som var helt

nya både för Borås och också för de stora skaror människor som flyttade in till staden från den omgivande landsbygden. Samtidigt som industrin vittnar om företagsamhet, dynamik och tillgång på pengar så har de hastigt uppförda bebyggelsemiljöerna under många decennier förmedlat en kanske inte alltför inbjudande bild av hur livet levdes i den framväxande arbetarklassen.

Arbetsstadsdelen Norrby

Tiden från 1870-talets början och fram till mitten av 1890-talet betecknas generellt som en första industriell genombrottsperiod i Sverige, den andra infaller under andra hälften av 1890-talet och fram till tiden för första världskrigets utbrott 1914. Framväxten av industrin och de stora arbetsstadsdelarna i Borås följde den nationella utvecklingen ganska exakt. I Borås har industrin i stor utsträckning skapat staden och förutsättningarna för dess snabba tillväxt och fortsatta existens. Industrin drog till sig arbetskraft och kapital, den ställde ökade krav på utbildning och ledarskap, den skapade möjlighet till internationella kontakter och inte minst underlag för en omfattande bygnadsverksamhet. Industrin skapade en positiv spiral som på ett par decennier tog Borås från att vara en liten obetydlig provinsstad till att bli en av Sveriges tio största städer. Industrin och dess bebyggelse har naturligtvis också i hög grad påverkat stadens planering och utformning. Borås har från 1800-talets sista decennier och drygt 100 år framåt funnits för industrin, inte tvärtom. Idag sätter detta tydliga spår i hur staden ser ut, upplevs och används.

Först ut bland industrietableringarna var Norrby Spinneri och Väfveri AB som startade sin verksamhet år 1876 i det stora kvarter som idag kallas Verkmästaren. Året därefter startades även ett gjuteri i området som efter ett ägarbyte år 1888 fick namnet Borås Mekaniska Verkstad AB. På 1880-talet uppfördes ytterligare en anläggning i dagens kvarteret Gjutarren. År 1883 startades Borås Mejeri AB i ett kvarter som senare fick namnet Dalhem. Mejeriet köptes några år senare av fabriksägaren Mauritz Nilsson som startade Dalhems Väveri AB i de tidigare mejerilokalerna. Idag finns en kontors- och lagerbyggnad från tiden runt år 1900 bevarad från anläggningen. Byggnaden, som fick sin nuvarande form år 1909, är den enda av de äldre fabriksbyggnaderna vid Magasinsgatan som har undgått rivning och den representerar nu ensam den första utbyggnadsetappen av industrier i den södra delen av Norrby Gärdet. Den används idag som moské och den blir därmed på ett intressant sätt en koppling mellan den

ursprungliga arbetarklassbefolkningen på Norrby och de nya befolkningsgrupper som nu lever i stadsdelen.

Arbetarnas livsvillkor

Den framväxande arbetarklassen i Borås har en historia som i allt väsentligt är gemensam med stora delar av övriga Sverige. Utvecklingen har sin grund i att den svenska landsbygden omvandlades under 1700-talets senare del och framförallt 1800-talets första hälft när marknadsekonomin började ersätta det gamla bondesamhällets självhushållning. Befolkningen på landsbygden delades upp och de bönder som ägde stora markområden fick det allt bättre medan de grupper som ägde väldigt lite mark, eller ingen mark alls, fick det svårt att klara sin försörjning. Storbönderna, men delvis även de breda bondelagren, fick en ny livsstil och började konsumera allt mer, medan det samtidigt utvecklades en stor, och snabbt växande underklass som blev överflödigt när jordbruksproduktionen rationaliserades. I Sverige skapades på detta sätt en möjlighet att föra över arbetskraft från jordbruket till industrin. Böndernas ökande tillgångar kom att utgöra grundvalen för en inhemsk marknad för industriproducerade produkter, bland annat stora volymer textilprodukter från Borås. Grovt förenklat kan man säga att istället för att arbeta direkt under bönderna på gården så drog stora skaror unga människor från landsbygden in till industristäder som Borås för att hitta arbete och få en inkomst. Statare, backstugesittare, torpare, drängar och pigor kom till Borås och textilfabrikerna där för att producera konsumtionsvaror som bonden sedan kom in till staden och köpte. År 1870 fanns omkring 200 industriarbetare i Borås. Tjuo år senare hade antalet ökat till 1 600. Staden hade då cirka 8 100 invånare.

Genom industrialiseringsprocessen skapades alltså en ny grupp individer i det svenska samhället vilka förenades av att de var hänvisade till industrin för att klara sin försörjning. Sverige och Borås fick en arbetarklass. Mot dålig betalning och med usla arbetsförhållanden ställde sig de nyinflyttade boråsarna vid nya blanka maskiner och började det mödosamma bygget av industristaden Borås. Trots att många svenskar valde att utvandra vid den här tiden var det sällan några problem för fabriksägarna i staden att hitta arbetskraft till den ständigt växande produktionen. Under en tidsrymd av två generationer ökade Sveriges befolkning med 60 procent och runt år 1900 var den 5,5 miljoner människor. Vid tiden före första världskriget arbetade närmare 2 miljoner svenskar inom industrin! I Borås fanns det runt 16 000 invånare vid

samma tid, merparten var nyinflyttade och åtskilliga arbetade inom industrin.

Arbetet i fabrikena var bullrigt, trångt och farligt, men det upplevdes ändå av många som en frigörelse. Industrialismen innebar en ny tid och nya möjligheter för många svenskar. Som fabriksarbetare fick man lön i pengar, inte delvis i form av mat och husrum som på landsbygden. Särskilt för kvinnorna innebar industriarbetet större inkomster än de fick i jordbruket. Arbetarna hade en bestämd arbetstid och utanför arbetet rådde de över sig själva och sin egen tid. Man behövde inte längre ständigt stå till förfogande som dräng eller piga. Kvinnor blev samtidigt populära arbetare i de nya, mekaniserade textilfabrikerna. De var duktiga arbetare som med stor skicklighet kunde passa maskiner som exempelvis mekaniska vävstolar, men framförallt – de var billigare arbetskraft än männen. Ända in på 1920-talet ökade skillnaderna mellan män och kvinnor inom textilindustrin: Kvinnor fick också ofta arbetsmoment där de var bundna till en maskin eller till ett löpande band. Männen fick, förutom bättre lön, oftare rörligare, friare och mer varierande arbetsuppgifter. Inom textilindustrin utformades arbetsuppgifterna för att passa det som man vid 1800-talets slut tyckte var kvinnligt respektive manligt. På så sätt knöts ett visst feminint eller manligt genus till ett visst yrke redan tidigt. Inom textilindustrin var så många som 60 procent av arbetarna kvinnor på 1870- och 1880-talen. Borås har till skillnad från många andra städer en lång tradition av dubbelarbete inom familjen och kvinnan har ofta haft en viktig roll för familjens försörjning.

I det långa perspektivet gav industrin den växande befolkningen i Borås större frihet och allt bättre levnadsvillkor, men det nya industrisamhället hade också många mörka sidor. Arbetet inom textilindustrin innebar hård övervakning, långa arbetsdagar och en arbetsrytm som i hög grad styrdes av maskinerna. Man tvingades ofta arbeta i mörka lokaler och ohälsosamma, giftiga miljöer, främst när det gällde färgeri- och tryckerier. Inom textilindustrin var buller ett mycket stort problem och maskinerna med sina drivremmar var farliga. Olycksfallen var många och arbetarna blev utslitna vid tidig ålder.

Bebyggelse och boende

De nya husen på Norrby Gärde uppfördes i stor utsträckning av ägarna själva, men här fanns också ett stort inslag av personalbostäder som uppfördes och förvaltades av de industriföretag som ägde dem. Bland andra

var Borås Wärfveri AB tidigt en viktig och stor aktör, men även Borås Mekaniska Verkstad byggde bostäder åt sina anställda. Den stora inflyttningen och den snabba utbyggnaden gjorde Norrby Gärde till stadens första, största och viktigaste stadsdel. På Norrby Gärde bestod migranterna i huvudsak av familjer från Marks och Kinds härader, vilka båda ligger söder om Borås. Den dominerades redan från början helt av människor ur arbetarklassen. Området blev tidigt integrerad med den befintliga stadsbebyggelsen och många av såväl dåtidens som nutida, äldre boråsfamiljer har någon form av anknytning till Norrby Gärde.

Bebyggelsestrukturen i arbetarstadsdelen Norrby Gärde bestod till stora delar av en oregelbunden kvartersindelning med boningshus av varierande storlek och utformning. Här fanns också mängder av uthus, vedbodnar, torrdass och soptunnor, vilka drog råttor till gårdarna. Öppna avloppsdiken bidrog också till sanitära problem i vissa delar av stadsdelen. I omgivningen kring huvudgatan Norrby Långgata fanns även hölador, stall, höns hus och mindre åkerlappar vilket i vissa delar av stadsdelen skapade en närmast agrar karaktär och livsmiljö. Äldre norrbybor berättar att ”det kändes som om folk bara hade tagit med sina hus på ryggen när de kom inflyttande från landsbygden”. Stämningen förstärktes av att det fanns jordlotter som arrenderades för att arbetarna skulle kunna odla bland annat potatis. Bebyggelsen var alltså väldigt varierad med arbetarbostäder, ekonomibyggnader samt mindre industrier och upplag liggande sida vid sida. Sammantaget var miljön på Norrby både rural och urban. En tätbefolkad, något förvuxen, lantlig by mitt i staden, omgiven av stora industrianläggningar. Kanske var det så att man redan på den här tiden kunde tala om en ”central periferi”, på samma sätt som dagens invandratäta stadsdel beskrivs.

Befolkningen på Norrby var mycket trångbodd och i allmänhet var det barnrika familjer som bodde här. Fem till sex barn var vanligt, men det fanns även familjer med upp till femton barn. Storleken på lägenheterna i arbetarbostäderna var vanligtvis ett rum och kök, men även enkelrum, så kallade spisrum, och tvårumslägenheter förekom. Från fabrikörens sida ansågs ett rum och kök som en fullt tillämplig bostad för en arbetarfamilj på 7–8 personer. Det var dessutom inte ovanligt att familjerna hyrde ut själva bostadsrummet för att förbättra ekonomin. Hela familjen sov då på madrasser i köket. Parallellerna med dagens stora invandrarfamiljer på Norrby och trångboddhet är slående.

Fattigdomen och tristessen var uppenbar på stadsdelen och kampen

mot ohyra och sjukdomar, främst tuberkulos, var ojämn. På Norrby fanns dock en ”torftighetens gemenskap”, en bristens solidaritet, och trots alla problem i vardagen så var i allmänhet grannsämjan god och man hjälpte varandra vid sjukdom eller, som man sa i Borås, ”om det skulle krisa” på något sätt. Det fanns en ömsesidig trygghetsordning grannar emellan då ”alla kände alla” och man träffades ute på gatorna. I samhörigheten fanns också en informell kontroll: alla hörde hemma på Norrby och skvaller-telegrafan fungerade mellan husmödrarna vid besök i bodar och i mjölkaffärer. På fredagarna var öppettiderna längre i affärerna eftersom lönen betalades ut då. Det var också då kvinnorna hade tid för inköp eftersom väldigt många av dem var yrkesverksamma.

I samband med att stadsdelen Norrby blev stadsplanelagd år 1906 permanentades i princip det system av gator och gångstigar som hade vuxit fram organiskt under stadsdelens uppbyggnad från 1870-talet och 35 år framåt. Gatunamn existerade inte ursprungligen på Norrby Gärde och man orienterade sig genom att använda sig av namnen på de hus som hade byggts. Ofta beskrev namnen på husen den plats de låg på eller hade namn efter den ursprungliga ägaren eller ägarinnan. Man pratade om Gotthem, Åbacken, Viskahöjd, Kronäng, Ulriksdal, Elinsro och Intagan.

En rörlig stadsdel

Invånarna på Norrby var inte lika rörliga som dagens boråsare. Däremot var det en stor rörlighet inom Norrby-området. Både arbetsgivarna och arbetarna såg fördelar i att arbetarbostäderna låg i närheten av fabrikena. Stadsdelen Norrby Gärde växte därför mycket snabbt och fick ett mycket strategiskt läge i staden. De stora arbetsplatserna låg som en ring runt stadsdelen, från Dalhems Väveri i sydväst till AB Svenskt Konstsilke i Simonsland i öster och Borås Band- och Hängslefabrik på Armbågaområdet mot norr. På 1930-talet arbetade cirka 4 000 personer i fabrikena i stadsdelens närområde och väldigt många av arbetarna bodde på Norrby. Vid den här tiden fanns igen matservering i fabrikena eller dess närhet, utan alla arbetare fick ta sig hem till fots eller senare med cykel för att äta lunch. De som var med på den här tiden berättar om en mindre folkvandring varje dag mellan 11.45–13.00. Mor i huset var den som hade det stressigast när vedspisen skulle tändas och maten skulle lagas åt man och barn.

Det har alltid varit folk i rörelse på Norrby. Det gäller kanske i första hand folklivet på gator och gårdar, men även rörelse i form av att människor

i en strid ström har flyttat in till och ut från stadsdelen. Massmigrationen under 1800-talets två sista decennier innebar att tusentals människor kom inflyttande till staden och blev boråsare. Våldigt många av dessa hamnade på Norrby. Stadsdelen har under alla tider varit, och är än idag, en första anhalt för människor som flyttar till Borås. Samtidigt som flyttlassen har kommit och gått så har invånarna alltså i stor utsträckning levt sitt liv ute på gatorna, vilket säkert har bidragit till upplevelser av och berättelser om en myllrande stadsdel. Den utbredda trångboddheten har naturligtvis varit en avgörande faktor för att man valde att umgås och träffas utomhus. Stadsdelen Norrby har alltid haft ett blomstrande affärsliv med mängder av småbutiker vilket naturligtvis har gynnat folklivet och de sociala kontakterna mellan invånarna. Vid mitten av 1940-talet fanns 14 speceriaffärer, 7 charkuteriaffärer, 9 mjölkbutiker, 5 bagerier, 5 tobaksaffärer, 3 klädaffärer, 3 bosättningsaffärer (möbel och inredning), 3 vedaffärer, 3 cykelaffärer samt 7 frisörer och 4 skomakare på stadsdelen. Det betyder att det fanns en mängd sociala mötesplatser och tillfällen till kommunikation mellan de boende på Norrby. Stadsdelen präglades av liv och ständig rörelse.

Redan på 1930-talet kom Norrby att formas av arbetskraftsinvandring. Vid slutet av mellankrigsperioden, 1936–37, kom flyktingar från Estland, Lettland och Ingermanland och Polen. Ett antal av dessa flyktingar fick arbete hos stadens största arbetsgivare, Borås Wäferi AB eller "Wäveribolaget" som det också kallades, och fick då flytta in i företagets nybyggda flerbostadshus i kvarteret Filaren och kvarteret döptes därför i folkmun till "Baltikum". Något årtionde senare kom sudettyskarna och därefter ungrare, greker och jugoslaver. På 1940-talet fanns det därför många utlandsfödda på Norrby. Rörelsen av människor från landsbygd till stadsbygd övergick till en rörelse från nation till nation. År 1948 var andelen inflyttare på Norrby 14 procent. Här bodde då 3 786 personer, varav 81 procent hade, vad som vid tiden betecknades som, arbetaryrken. Mindre än hälften av de boende på Norrby var födda i Borås. Totalt var 11 procent invandrare från andra länder. Tio år senare, 1958, bodde 3 084 personer på Norrby och andelen invandrare hade stigit till 18 procent.

Sanering av Norrby

Byggnadsverksamheten pågick under en väldigt lång period på Norrby. Från mitten av 1870-talet och ända fram till 1940-talets början tillkom nya byggnader på jungfrulig mark samtidigt som väldigt få äldre byggnader revs. Som nämnts ovan hade en stadsplan för Norrby antagits år 1906,

men den stora omvälvningen kom i samband med att en ny stadsplan antogs år 1959. Ledande kommunpolitiker hade då sedan länge varit medvetna om de problem som fanns på Norrby och man beslutade att stadsdelen skulle saneras.

Tankarna om ett nytt Norrby växte fram under 1950-talet vilket var den tid då det moderna Sverige skulle byggas. Politiker och myndigheter på såväl statlig som kommunal nivå strävade efter att så snabbt som möjligt lösa de problem med bostadsbrist, trångboddhet och sanitära förhållanden som fanns i Sverige och inte minst i Borås. Man ville förnya stads-kärnorna, modernisera äldre stadsdelar och skapa nya moderna grannskap i städernas ytterområden. Med dessa idéer och tankar som bakgrund omdanades de centrala och äldsta delarna av stadsdelen Norrby totalt under åren från 1959 till 1965. Det nya Norrby skulle förmedla bilden av välfärdsstaten samtidigt som bilden av Fattigsverige skulle raderas när de gamla husen försvann. När rivningsvägen hade lagt sig fanns endast ett fåtal äldre trähus kvar. De sista resterna av gamla Norrby Gärde försvann senare under 1970-talet och idag finns bara något enstaka bostadshus kvar från tiden före 1920.

Norrby var det första stora försöket till stadsdelssanering i Borås. De första planerna på sanering, vilket i princip betyder att äldre bostäder rivs och ersätts med nya, väcktes redan före andra världskriget. Under åren 1934–37 lades grunden till den bebyggelsestruktur som senare kom att presenteras i den nya stadsplanen från 1959. Delar av Norrby bebyggdes alltså redan före 1959 efter de planeringsidéer som fanns på 1930-talet och några få äldre bostadshus revs för att lämna plats åt nya hus. Två exempel på stora nybyggnadsprojekt är dels de så kallade barnrikehusen i kvarteret Bildhuggaren vid Västra Nygatan som AB Bostäders dotterbolag, AB Barnbostäder, byggde 1937–40, dels de arbetarbostäder som Borås Wärfveri AB byggde i kvarteret Filaren utmed samma gata år 1946. Denna utbyggnad skedde i princip helt på jungfrulig mark.

Det första riktigt stora byggprojektet genomfördes år 1959–61 av AB Svenska Riksbyggen i kvarteret Bagaren vid Dalbogatan. Den klassiska föreningen Norrby IF fick då släppa ifrån sig sin fotbollsplan, kallad Norrbyvallen, för att lämna plats åt två för tiden gigantiska skivhus i nio våningar. Tanken var att de två husen skulle fungera som en form av evakueringslägenheter för de boende på Norrby under den tid då 1959-års stadsplan genomfördes. Under fem mycket intensiva år mellan 1960–1965 revs hela den centrala delen av Norrby och nya hus uppfördes. År

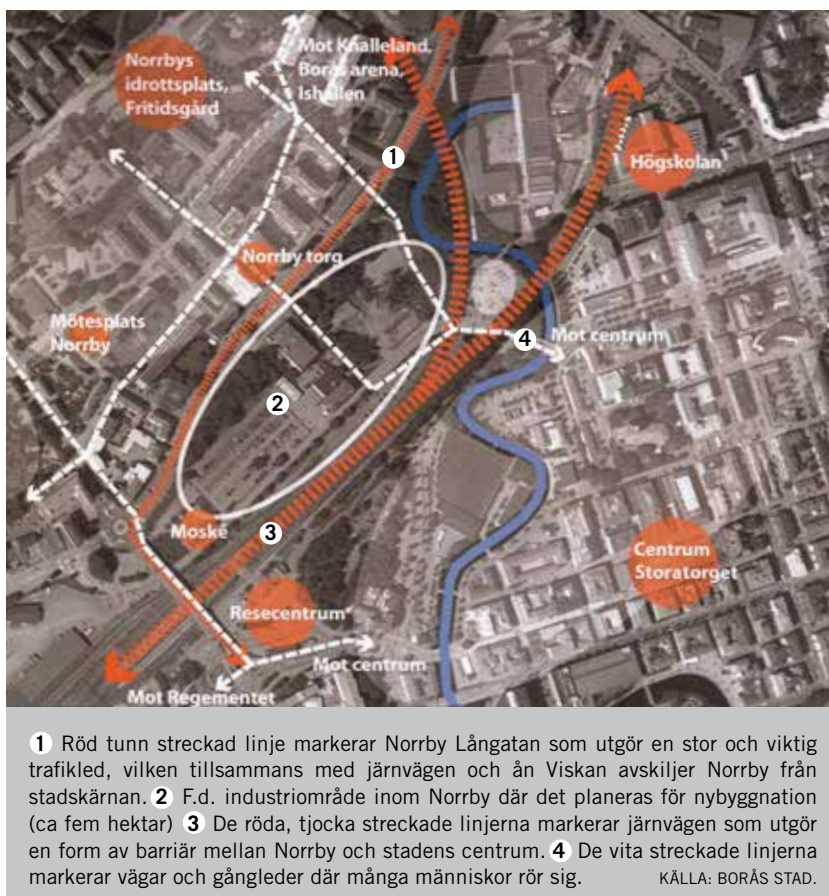
1961 togs det första spadtaget på ”sanerad mark” när AB Bostäder startade bygget i kvarteret Lotsen. Runt 700 lägenheter revs och cirka 330 lägenheter nyproducerades i detta projekt. De nya husen fick något udda, konkava fasader och kom senare att kallas för ”Bananhusen”. Totalt revs 2 737 lägenheter i Borås mellan 1951–1980, en stor del av dessa låg på Norrby. Den genomgripande saneringen innebar att kvartersantalet på Norrby förändrades från ursprungligen 27 kvarter till endast 15 kvarter. Antalet byggnader sjönk från 198 till totalt 72 stycken. Gatunätet förändrades också kraftigt och antalet gator halverades från 22 till 11 stycken, samtidigt som antalet infarter till de centrala delarna av stadsdelen minskades från 9 till 6 stycken.

Separering av Norrby

Saneringen av Norrby fortsatte även efter den stora omvandlingen på 1960-talet. Bilismen var under kraftig tillväxt och trafiksepareringar planades. År 1965 sjösattes ”Samordnad Trafikplan för Centrum” vilken innebar att lokalgatan Norrby Långgata skulle breddas till fyra filer och få beteckningen ”Trafikled”. Projektet genomfördes och Norrbyleden stod färdig 1975. Dess tillkomst försämrade läget för Norrby, både genom att trafiken ökade när leden skar rakt igenom stadsdelen och genom att ytterligare hus från det ursprungliga Norrby revs. Länken till områdets historia var därmed i praktiken helt bruten. En tredje olycklig effekt av att trafiken och bilarna sattes i första rummet var att en tydlig, fysisk barriär skapades mellan Norrby och stadens centrum när den tidigare så livliga lokalgatan förvandlades till en länk för genomfartstrafik med namnet Riksväg 42.

Barriäreffekten mot stadens centrum blev ännu tydligare när staden vid slutet av 1970-talet köpte in de äldre industrianläggningarna i området mellan Magasinsgatan och Norrby Långgata och inledde omfattande rivningar. Före rivningarna var industrierna ett trefaldigt förbindelselement mellan Norrby och Borås centrum i fysisk, social och mental mening. Detta löstes upp i samband med saneringen av de äldre industrianläggningarna och Norrby blev fysiskt indelat i tre parallella fält. På höjdryggen mitt i stadsdelen finns de oerhört hårt omdanade, centrala delarna med bebyggelse från 1960-talets första år. Norr om de centrala delarna finns en bevarad bebyggelse från Norrbys första moderniseringsperiod under åren mellan 1920 och cirka 1950, i folkmun kallas området Nedre Norrby. Söder om de centrala delarna finns det till stora delar avrivna och öde industriområdet, som nu stadsplaneras för att åter

kunna bebyggas. Lite olyckligt kallas även detta i vissa sammanhang för Nedre Norrby.

Från klassegregation till etnisk segregation

Vid 1960-talets slut drabbades Norrby av en befolkningsminskning. Textilkrisen var ett faktum och arbetslöshet i kombination med relativt höga hyror i de nybyggda flerbostadshusen gjorde att många arbetarfamiljer flyttade till äldre, billigare lägenheter (se vidare kap 5). En annan förklaring var att många hushåll fick ekonomiska möjligheter att flytta till småhus i kranskommunerna, exempelvis Fristad, Sjömarken och Gånghester. Framförallt var det barnfamiljer som lämnade Norrby vilket natur-

ligtvis fick konsekvenser för hur området upplevdes. Barn och barnfamiljer skapar ofta band med varandra och många upplevde att gemenskapen försvann på Norrby när barnfamiljerna flyttade ut. En kombination av smaskifte, industrikriser och höga hyror ledde alltså till utflyttning med tomma lägenheter som följd.²

Likt många andra områden från rekordåren eller miljonprogrammet riktades kritik mot det fysiska rummet, att husen skapade avstånd mellan människor. Senare har forskare konstaterat att problematiken snarare låg i det sociala rummet, i villkor och förutsättningar för gemenskapen. Det som upplevdes som oroväckande och dåligt på Norrby var bristen på samhörighet och engagemang med förklaringen att lägenheterna på Norrby till stor del fungerade som genomgångsbostäder vilket försvårade grannkontakterna i området.

En stark återhämtning av folkmängden på Norrby skedde under 1980-talets andra hälft med flyktinginvandring. Redan under 1970-talet kom många vietnamesiska båtflyktingar till Borås och många bosatte sig på Norrby. Andelen invandrare var dock mindre år 1970 på det ”nya Norrby” än vad det hade varit i den gamla bebyggelsestrukturen år 1958. Andelen immigranter var 18 procent år 1958 medan den hade sjunkit till 11 procent 1970. Den stora ökningen av immigranter på Norrby skedde istället mellan åren 1987, då andelen var 22 procent, och år 2000 då andelen hade stigit drastiskt till 54 procent. Stadsdelen Norrby genomgick under de här åren ett skifte från klasssegregering till etnisk segregering, i betydelsen att en grupp av människor i hög grad lever avskilda (segregeras) från majoritetsbefolkningen. Norrby har alltså under senare decennier bebotts av utlandsfödda både i form av arbetskraftsimmigranter och flyktingimmigranter.

Norrby då och i framtiden – en resumé

Sammanfattningsvis kan konstateras att saneringen, separeringen och segregeringen i stadsdelen Norrby har motverkat villkoren för de boendes upplevelse av inkluderande medborgarskap och som invånare i hela staden Borås. Den sociala mixen har motverkats genom brist på blandade boendeformer (80 procent utgörs av hyresrätter, 1 procent av egna hem). Bland annat byggandet av genomfartsleden Norrby Långgata separerade Norrby-området från centrum, vilket också förstärks av den mellanliggande järnvägen i området. Segregering i betydelse avskiljning har präglat stadsdelen Norrby både då och nu. Då utgjordes invånarna i Norrby av en

² Effekterna av denna typ av bygg- och boendeprocesser med konsekvenser för frågor om inkludering och segregering beskrivs mer ingående i kap 2.

arbetarklass, idag utgörs invånarna i Norrby av en stor andel utlandsfödda och barn och unga vars föräldrar är födda utomlands.

Staden som helhet präglades av att arbetarna dominerade – låg utbildningsnivå och relativt enkla arbetsmoment med lätt utbytbara arbetare påverkade och påverkar för övrigt än idag stämningen i staden. Mycket har förändrats men kampen för goda livsvillkor på Norrby, kampen för acceptansen som fullvärdiga medborgare (se kap 5) och en social hållbar livsmiljö präglar fortfarande stadsdelen.

Den planerade Götalandsbanan kommer, enligt politiska beslut, att under senare delen av 2020-talet binda ihop staden Borås med Göteborg, inkluderat Landvetters flygplats, det vill säga en tågförbindelse som ökar rörligheten och kopplingen till storskalighet och regionen som helhet. Vad kommer det få för effekter för Norrby? Ännu en sanering av området eller en småskalig upprustning och satsning på social mix och boende där flertalet människor kommer ha råd att bo? För närvarande finns det förutsättningar för det senare inom ett numera ganska öde område om ca fem hektar i Norrbyområdet (där numera rivna industrifastigheter legat). Det kan ge möjlighet att skapa mer än 1 000 nya hyreslägenheter eller blir det istället en satsning på kontor och attraktiva, dyra bostadsrätter som kan fungera som skyltfönster för staden? Vilka effekter kommer politiska beslut i dessa avseenden få för Norrby som område och som en del av Borås stad? Samhällsplanering i betydelsen vad som byggs och hur byggandet sker får konsekvenser för villkor och förutsättningar för inkludering och social hållbar samhällsutveckling. Om det finns en del att lära av Norrbys historiska utveckling ...

SOCIAL HÅLLBAR SAMHÄLLSUTVECKLING – INNEBÖRD OCH UTMANINGAR

KENNERT ORLENIUS

Vid FN:s konferens om hållbar utveckling (2012) var frågan om grön ekonomi ett centralt tema, betraktad som en motor för samhällsutveckling – en fråga som på liknande sätt även aktualiserats inom OECD (2011). Förenta Nationernas miljöprogram (UNEP) har formulerat en operationell definition där *grön ekonomi* ('green growth') definieras som en ekonomi som resulterar i "improved human well-being and social equity, while significantly reducing environmental risks and ecological scarcities" (UNEP 2011). Målet för en grön ekonomi fokuseras här på människors välbefinnande och social rättvisa och förutsättningar för detta är knutna till den yttre miljön. I Sverige har tankesmedjan Global Utmaning knutit ett stort antal experter till sig och producerat en rapport, *The Inclusive Green Economy* (Alfredsson & Wijkman 2014), där det konstateras att den gröna ekonomin behöver ta utgångspunkten i ett perspektiv som innebär att "socially sustainable development is the aim, ecological sustainability is a fundamental requirement and the economy is seen as a tool" (2014, s. 6). Det innebär ett fokusskifte från det harmoniperspektiv som präglar den så kallade Brundtlandrapporten, *Our Common Future* (WCED 1987), där huvudfrågan riktas mot att skapa en harmonisk balans mellan ekonomisk, social och ekologisk utveckling. Författarna hävdar istället att den sociala dimensionen är ett övergripande mål men också en kritisk, avgörande fråga för att uppnå hållbar utveckling i alla dess delar. I ett lokalt perspektiv kan noteras att Borås stad i sitt visionsdokument, *Borås 2025 Vision och strategi*, betonar dessa tre dimensioner av hållbar utveckling: "Vi arbetar för en hållbar utveckling där de ekologiska, sociala och ekonomiska dimensionerna samverkar". Denna proklamation är inte unik för Borås stad utan har sin grund i internationella policydokument.

Utgångspunkten i denna skrift är att social sammanhållning är en grundbult och förutsättning för hållbar utveckling. Å ena sidan kan konstateras att en sådan ståndpunkt finner stöd i skilda dokument (UNEP 2011; WHO 2008), men å andra sidan är den dimensionen den minst uppmärksammade och beforskade – men också den mest kontroversiella

(Dempsey, Bramley, Poer & Brown 2009). Men vad innebär social hållbarhet? En av utmaningarna är här att belysa och skapa tydlighet hur begreppet kan förstås samt peka på kriterier (indikatorer) för att därmed också kunna tala om vad som bör/kan göras och hur.

Diskursen om social hållbarhet

När frågan om social hållbarhet betonas i dokument och diskuteras används uttryck som dialog, integrering, inkludering med flera. I Borås stad liksom i många andra kommuner betonas vikten av *medborgardialog* – men ses dialogen som mål eller medel? Sedan 2006 har Sveriges kommuner och landsting arbetat med att stimulera medborgardialog i landets kommuner och syftet är att ”Medborgardialogen ska integreras som en del i styrning och verksamhetsutveckling med syfte att skapa ett hållbart samhälle”. Här knyts medborgardialogen till hållbar samhällsutveckling, men i vilket avseende? Vilka grupper är det som kommer till tals? (SKL 2014). Vad ska denna dialog med medborgarna leda till? *Delaktighet?* Sedan den 1 juli 2002 har Sveriges kommun- och landstingsfullmäktige möjlighet att besluta om att införa så kallade medborgarförslag. Det innebär att den som är folkbokförd i en kommun har rätt att komma med förslag i fullmäktige inom det ansvarsområde som gäller för respektive kommun eller landstinget. Den förslagsrätten gäller exempelvis även barn och ungdomar. Men innebär delaktighet någon form av *inflytande*? Att boende kan påverka exempelvis sin boendesituation? I vilka avseende? Betyder det att kommunen ska bygga så att folk har råd att bo där – eller är det bara de som kan betala minst 10 000 kr/månad för sitt boende, de som har dubbel medelinkomst? Vill man bygga så att människor med olika socio-ekonomisk bakgrund kan bo i området?

Eller är social hållbarhet en fråga om *integration*? Om så är fallet, är integration liktydigt med en teknisk organisationsfråga, som det exempelvis kommit att handla om i skolans värld: hur kan vi få andra grupper att ”flytta in” i verksamheten, det vill säga de som avviker från normaliten: funktionshindrade (fysiskt och intellektuellt), utlandsfödda, nyanlända barn och unga etcetera? Problemet med begreppet integration är problemidentifieringen. Identifiering av problemet riktas emot de andra, inte majoritetens egna värderingar och förhållningssätt, vilket också leder till att åtgärder riktas mot de som är utanför gemenskapen (Riksrevisionen 2014). Den tanken baseras på syftet att de utomstående ska inkorporeras i majoritetssamhället till skillnad från att se frågan som en ömsesidig

process. Integrationsfrågan ses ofta som ett samhällsproblem, men ett alternativt sätt är att identifiera problemet som en socio-ekonomisk fråga, det vill säga en fråga om fattigdom och därmed brister i välbefinnande och välfärd.

Är målet istället *inkludering*, dvs. en ideologisk fråga om hur vi skapar en samhällsgemenskap där vi inte tänker och talar i vi-och-dom-termer? Ett relationellt begrepp som implicerar kontextens villkor och förutsättningar (exempelvis inom en institution såsom skola eller en stadsdel) och hur interaktion och kommunikation främjar lika villkor för alla parter. Utifrån ett sådant synsätt handlar det om att se människor, inkluderat barn och unga, i svårigheter snarare än *med* svårigheter och med syftet att ge alla lika goda förutsättningar för tillgänglighet och möjligheter att uppnå skilda mål. Hur problemet definieras och förstås är avgörande. Är det exempelvis eleven i skolan som ses som problemet (individ) eller är det ett skolproblem (kontexten)? Om inkludering i skolan enbart ses som en rumslig fråga, det vill säga hur undervisningen organiseras och elever placeras fysiskt, så kan begreppet kritiseras på samma grunder som begreppet integration ovan. Inkludering här innebär ett förhållningssätt som grundar sig i den etiska grundprincipen om respekten för alla människors lika och unika värde (Orlenius & Bigsten 2013). Utifrån ett utbildningsperspektiv kan konstateras att inkludering inte enbart handlar om ett tillstånd som präglas av idén om ”en skola för alla”, där elevers olikheter bejakas och deras lika värde respekteras, utan också en fråga om grund för samhällsutveckling (Persson & Persson 2012):

Inclusion is seen as a process of addressing and responding to the diversity of needs of all children, youth and adults through increasing participation in learning, cultures and communities, and reducing and eliminating exclusion within and from education (UNESCO 2009, s. 8)

Eller menar vi med social hållbarhet det som anges i Högskolelagen 1 kap 5§, en fråga om *social välfärd och rättvisa*? ”Högskolorna skall i sin verksamhet främja en hållbar utveckling som innebär att nuvarande och kommande generationer tillförsäkras en hälsosam och god miljö, ekonomisk och social välfärd och rättvisa”. Utanförskap begränsar människors frihet, liv och leverne och innebär motsatsen till hållbarhet. Frågan om social hållbarhet är i grunden en *etisk fråga om hur vi vill skapa ett gott samhälle för alla*, vilket har politiska implikationer. Men i högskolans värld är den ju också av juridisk karaktär, ett åläggande att verka för social välfärd och rättvisa, enligt gällande lag. Vid FN:s toppmöte i september 2015 fast-

ställdes 17 övergripande hållbarhetsmål, varav det i ett av dem anges att ”Främja fredliga och inkluderande samhällen för hållbar utveckling, tillgodose rättvisa för alla ...” (mål nr 16). Inkludering och rättvisa är centrala mål även i dessa internationella styrdokument.

Med utgångspunkt i högskolelagen och ovan nämnda begreppsanalys blir slutsatsen i denna skrift att social hållbar samhällsutveckling syftar till inkludering, vilket baseras på social välfärd och rättvisa. Högskolans uppgift blir därmed att utifrån sitt uppdrag i utbildning och forskning sätta fokus på socialt ansvarstagande för att främja en sådan utveckling. Vad är då mer precist innebörden i begreppet social hållbarhet?

Innebörd av begreppet social hållbarhet

Social hållbarhet som begrepp har huvudsakligen lyfts fram på policynivå snarare än forskningssammanhang. I det senare sammanhanget har begrepp som socialt kapital, social samhörighet (‘social cohesion’), social inkludering och exkludering betonats (Dempsey et al, 2011). Nämnda författare betonar två centrala begrepp som inryms i social hållbarhet: social rättvisa (‘social equity’) och hållbar gemenskap (‘sustainability of community’). Det förstnämnda baseras på rättvisa i betydelsen rättfärdig fördelningen av resurser och en jämlik tillgång till resurser. Det senare är nära knutet till begreppen socialt kapital och samhörighet, vilka inrymmer former av sociala nätverk och delaktighet, kommunikation och sociala normer som främjar interaktion och prosociala handlingar samt trygghet och säkerhet.

Social hållbarhet avser i denna skrift ett långsiktigt stabilt och dynamiskt samhälle där människors fundamentala behov uppfylls. Det betyder krav på välfärd och välbefinnande för alla. En sådan definition anger en riktning (en orientering) och är knuten till det etiska, humana ansvaret och den politiska viljan att konkret arbeta i en sådan riktning. Begreppet social hållbarhet kan beskrivas som en idé som är knuten till välfärd och ett gott liv för medborgare och kan utgöra grunden för ett stabilt samhälle. Det kan inkludera etiska grundläggande värden såsom alla människors lika värde, omsorg och solidaritet men också demokratiska värden som gäller jämlikhet, rättvisa, mångfald och inflytande. Det kan också knytas till politisk (institutionell) vilja och förmåga att ta långsiktigt ansvar för en sådan positiv utveckling (J. Orlenius 2014, s 18). Som framgått inledningsvis inrymmer hållbar utveckling tre sammanvävda dimensioner: ekologi, ekonomi och den sociala dimensionen. Men utöver den allmänna

frågan om innebörden av hållbarhet kan också följande fråga ställas: för vem? Svaret som getts ovan är ”för alla”. Det påståendet implicerar utmaningar och prioriteringar som gäller tillgång och fördelning av resurser, vilket både är en etisk och politisk fråga.

Sammanfattningsvis betyder ovanstående att social hållbarhet i denna skrift är nära knuten till upplevelsen av inkluderande medborgarskap, som är baserat på tillgång och tillgänglighet till samhälleliga resurser, samhörighet och trygghet. Hur bör och kan social hållbar samhällsutveckling främjas? Om svaret på den frågan tar sin utgångspunkt i begreppet medborgardialog eller social välfärd och rättvisa får stor betydelse för samhällsplanering och insatser för att gagna människors livsvillkor.

Medborgarskap

I sitt klassiska tal 1928 uttryckte dåvarande statsministern, Per-Albin Hansson, sin vision om den samhörighet och gemenskap som skulle präglade det goda samhället, folkhemmet:

Hemmets grundval är gemensamhet och samkänslan. Det goda hemmet känner icke några privilegierade eller tillbakasatta, inga kelgrisar och inga styvbarn. Där ser icke den ene ner på den andre, där försöker ingen skaffa sig fördelar på andras bekostnad, den starke trycker inte ner och plundrar den svage. I det goda hemmet råder likhet, omtanke, samarbete, hjälpsamhet. Tillämpat på det stora folk- och medborgarhemmet skulle detta betyda nedbrytande av alla sociala och ekonomiska skrankor, som nu skiljer medborgarna i privilegierade och tillbakasatta, i härskande och beroende, i rika och fattiga, besuttna och utarmade, plundrade och utplundrade. (Orlenius 2013, s. 59)

Visionen som uttrycks i citatet kan sägas exemplifiera det som numera anges i högskolelagen (se ovan), ett samhälle präglad av ”social välfärd och rättvisa”. Dagens samhälle – och villkoren för det goda folkhemmet – är dock diametralt annorlunda. Efter nästan ett sekel kan konstateras att det svenska samhället numera präglas av pluralism, sekularisering, globalisering, individualisering och en ökad komplexitet i många andra avseenden (Jacobsson & Sandstedt 2010). En av de mest grundläggande frågorna inom sociologin gäller frågan om vad som binder samman ett samhälle och hur.³ En central aspekt av det problemet gäller diskursen om medborgarskap. Vad inrymmer detta begrepp?

När Per-Albin Hansson talar om medborgarna kan det förstås som gällande de som är medborgare i Sverige i formell mening, vilket innebär man ingår i ett nationellt kollektiv med fastställda juridiska gemensamma

³ Sociologer som Emile Durkheim, George Simmel och Ferdinand Tönnies har utvecklat teorier inom detta kunskapsområde.

rättigheter och skyldigheter.⁴ Individens egen upplevelse av medborgarskapet kan dock vara av helt annan karaktär. Formellt medborgarskap är inte liktydigt med substantiellt medborgarskap (Bottomore 1977). Ljungar (2011) har studerat utlandsfödda svenska medborgare och deras upplevelse av det substantiella medborgarskapet. Han konstaterar att ”I Sverige upplever de invandrade att de möter två olika diskurser. Dels är det diskursen om ’den andre’, dels är det diskursen om ’den universella etiken’” (s. 204). Å ena sidan finns det ett särskiljande, en vi-och-dom-attityd, som innebär en förväntan eller krav på nysvenskar att assimilera gängse normer och traditioner, och å andra sidan en betoning av mänskliga rättigheter såsom jämlikhet och tolerans. Med referens till sociologen Thomas Humphrey Marshall (1950) skiljer Ljungar också på tre olika typer av medborgarskap: civilt (juridiskt), politiskt och socialt medborgarskap. Det senare ser Ljungar som en förutsättning för ett reellt tillgodogörande av civila och politiska rättigheter. Civilt och politiskt medborgarskap i exempelvis betydelsen att åtnjuta så kallade civila rättigheter (åsikts- och yttrandefrihet, likhet inför lagen etc.) respektive kunna rösta i politiska val upplevs av de invandrade personerna som positivt. Den sociala dimensionen av medborgarskapet är emellertid en fråga om ett substantiellt medborgarskap, vilket respondenterna i studien saknar. Det innebär att medborgarskap i formell mening inte är liktydigt med social inkludering.⁵ Att ha ett arbete utanför hemmet är inte heller tillräckligt för skapande och upprätthållande av sociala relationer med infödda svenskar enligt studien – eller med Pär Lagerkvists ord: de upplever snarare en känsla av att vara ”gäst hos verkligheten”. Medborgarskapet innebär därmed inte ett fullvärdigt medlemskap i samhällsgemenskapen i enlighet med Humphreys definition.

Begreppet medborgare kan sammanfattningsvis syfta på att vara medborgare i en stat, vilket inrymmer vissa rättigheter och skyldigheter, inkluderat möjligheten att påverka beslut som gäller medborgarna. Ett mer substantiellt synsätt är att tala om det levda medborgarskapet, det vill säga innebörden i det vardagliga levda livet (Gustavsson 2004). Ett inkluderande medborgarskap innebär med andra ord upplevelsen av samhörighet och reella, likvärdiga förutsättningar att uppnå basala livsmål. Begreppet kan härledas tillbaka till 1500-talet och hade då betydelsen ”om borgare i förhållande till övriga borgare i samma stad” eller ”samma stat”, där ordet ”med” betonar samhörigheten med andra (Jacobsson 2010, s. 23).⁶ Denna ursprungliga betydelse ligger alltså i linje med hur vi här använder be-

⁴ SOU 2003:123, *Utvecklingskraft för hållbar välfärd*, definierar medborgare som ”alla som bor i Sverige, såväl svenska medborgare i formell mening som andra människor som varaktigt uppehåller sig här” (s. 73).

⁵ Vad det kan innebära utifrån äldre personers erfarenheter, boende i Norrbyområdet, exemplifieras i kapitel 5 av Erik Ljungar.

⁶ I danska och norska används ordet ”statsborger” (eller ”borger” i danskan) och ”mitbürger” i Tyskland.

greppet medborgarskap. Utgångspunkten är ett relationellt perspektiv som sätter fokus på social tillhörighet och samhörighet och som inrymmer kulturella och sociala dimensioner samt tillgång och tillgänglighet till samhälleliga resurser.

Segregation

Begreppet segregation förstås vanligen som avgränsade stadsområden, huvudsakligen bestående av personer med låg inkomst och med härkomst från andra länder. Så kallade miljonprogramsområden från 1960–1970-talen med huvudsakligen höghus och en stor andel av etniska minoriteter ses som exempel på ett samhällsproblem och även som orsak till segregation. I motsats till detta kan dock hävdas att segregation främst handlar om så kallad ”white flight”, det vill säga utflyttningen av en relativt välbärgad svensk medelklass har betytt mer för segregationen än inflyttning av socioekonomiskt resurssvaga personer. Utsatta områden med låginkomsttagare drabbas av selektiv migration genom att etniska svenskar flyttar ifrån området men också utflyttning av utlandsfödda som bott och arbetat en längre tid i Sverige (Andersson, Bråmås & Hogdal 2009). Inflyttarna utgörs huvudsakligen av personer med kortare vistelsetid i landet. Det betyder att det är resursstarka gruppers bostadsval som är motorn i bostadssegregationen. Denna problematik uppmärksammas i studie av två samhällsplaneringsprojekt, Borås och Göteborg.

Frågor om förtätning av staden, gentrifiering och segregation är delar som är invävd i varandra och utgör en central del i det sociala stadslandskapet. Det som sker i en del av staden får konsekvenser för andra delar. Politiska beslut för ett område får konsekvenser för andra delar. Denna fråga problematiseras emellertid inte i de båda undersökta projekten. Dessa erfarenheter ses här som centrala i urban samhällsplanering och viktiga att beakta i utvecklingsarbeten (J. Orlenius 2014, s. 54).

Att gentrifiering och segregation i ovanstående mening är två sidor av samma mynt kan exemplifieras med området Högsbo i Göteborg. Enligt muntliga uppgifter renoverades 750 lägenheter vilket ledde till ett krav på hyreshöjning med 82 procent, som dock efter förhandlingar reducerades till ca 60 procent. Vilka effekter får det för de boende? Exemplet illustrerar en värdekonflikt: å ena sidan kan en upprustning innebära en högre grad av social mix och stabilitet i ett område, å andra sidan tvingas redan ekonomiskt och socialt utsatta människor att flytta därifrån.

Segregation betyder avskiljande, ”det rumsliga åtskiljandet av befolkningsgrupper” enligt Nationalencyklopedin (senlatin *segregatio* ’avsöndring’, ’separation’, av latin *segrego* ’avskilja (från hjorden)’). Mot den bakgrunden kan det hävdas att exempelvis området Norrby i Borås, som ibland betraktas som ett segregerat område (representerande mer än 50 nationaliteter), är betydligt mindre segregerat område än det närliggande villaområdet Byttorp. Det senare området utgörs en relativt resursstark, enhetlig grupp där majoriteten är födda i Sverige. Det förra området präglas av mångfald och heterogenitet medan det senare jämförelsevis snarare kan beskrivas i termer av homogenitet. Detta är ytterligare exempel på diskursens betydelse. Vårt sätt att tala och vilka språkliga uttryck som används visar hur vi identifierar och förstår problemet och därmed också vilka åtgärder som behöver vidtas.

Sammanfattningsvis innebär ovanstående att beslut och åtgärder som företas måste omfatta hela staden, inte områdesspecifika. Boverket (2010) konstaterar att segregation förstärks inte bara av att vissa stadsdelar försummas i planeringen utan även av att spektakulära bostadsprojekt placeras i andra delar av staden. Det betyder att frågan om segregation som begrepp behöver kritiskt granskas. Slutsatsen av ovanstående är också att segregation i grunden snarare är en socio-ekonomisk fråga än en boendefråga och – inte minst – en fråga om etik baserat på visionen och frågan: hur främjas ett gott liv för alla?

Solidaritet

Ovan har påpekats att social hållbarhet i grunden är en etisk fråga om hur samhället skapas och upprätthålls för att främja ett gott liv för alla. Ett centralt etiskt och socialt värde i det här sammanhanget är begreppet solidaritet. “Solidarity is a term that is widely used, but notoriously hard to define”, hävdar Derpmann (2008, p. 303), och en annan forskare, Bamyeh, drar slutsatsen att “the concept of ‘solidarity’ is one of the oldest and paradoxically least developed concepts in history of sociology” (2007, p. 155). Enligt Emile Durkheim är föreställningen om solidaritet kittet som förenar och håller samman nationer och samhällen, det vill säga förutsättningen för social sammanhållning (Adair 2008). Solidaritet, enligt Durkheim, är en grundläggande struktur som konstituerar ett samhälle, ett samhälle som betraktas som varande av organisk natur. Det ömsesidiga beroendet skapar band mellan människor och banden innebär förpliktelser. Ideal och förpliktelser är grunden i moralen, enligt Durkheim (2002).

Andra, till exempel Max Weber, har avgränsat begreppet till att gälla mer eller mindre specifika grupper, medan man i policytexter inom exempelvis EU relaterar termen till globalisering.⁷ Sven- Eric Liedman (1999) knyter begreppet solidaritet till arbetarrörelsen och sätter fokus på kollektivet och den gemensamma intresseorienteringen. Individperspektivet i termer av individens moraliska skyldighet har gamla anor. Enligt Bibeln säger Jesus: ”Sannerligen, vad ni har gjort för någon av dessa mina minsta som är mina bröder, det har ni gjort mot mig” (Matt 25:40). Respekten för och kärleken till medmänniskan är det som här förespråkas, vilket i sekulariserad form kommer till uttryck i filosofen Emmanuel Levinas idé om ansvaret för den Andre. I båda fallen kan man se det som ett ofrånkomligt krav på människan att ta ansvar för sin medmänniska.

Sammanfattningsvis betyder det att solidaritet här knyts till den moraliska förpliktelsen, dvs. ansvaret för andras välbefinnande och rättigheter, att trygga rättvisa och omsorg för andra därför att alla har rätten till lika värde och värdighet som människa – en princip som fastslås i svensk grundlag, Regeringsformen, 1 kap. 2 §: ”Den offentliga makten skall utövas med respekt för alla människors lika värde och för den enskilda människans frihet och värdighet”. Det bör särskilt gälla dem som är missgynnade och i olika avseenden har det sämre ställt eller har sämre förutsättningar i sitt liv och leverne (Derpmann 1995; Orlenius 2014). Som framgått ovan kan det filosofiskt diskuteras hur långt ansvaret kan eller bör sträcka sig. Konkret betyder det att rättvisa betraktas utifrån behovsprincipen snarare än likhetsprincipen, det vill säga den som är i störst behov av hjälp och stöd bör prioriteras (snarare än lika åt alla). Förpliktelsen är dock inte av juridisk karaktär utan av etisk, och eftersom etiken bygger på personligt ansvar är förpliktelsen knuten till frivillighet. Solidaritet är därmed en vilja till handling eller handling som du utför gentemot andra, därför att du uppfattar en sådan hållning som moraliskt god eller rätt (Adair 2008). Solidaritet är uttryck för önskan att hjälpa sin nästa utan att förvänta sig belöning eller erkännande tillbaka, omedvetet eller medvetet grundat i ett ömsesidigt beroende. Sammanfattningsvis betyder det att solidaritet ses som uttryck för generositet och ansvar mot andra, vilket sammantaget syftar till kollektivt välbefinnande.

Social hållbarhet i samhällsplaneringen

Ovan har argumenterats för att social hållbarhet i grunden kan ses som etisk fråga, en värdefråga som sätter fokus på hur man skapar ett samhälle

⁷ ”Solidarity is part of how European society works and how Europe engages with the rest of the world” fastslås av European Commission 2008 (s. 6). Se vidare Ross (2010) som kritiskt analyserar och diskuterar solidaritet som begrepp och dess innebörd för globalism i EU-perspektiv.

som främjar förutsättningar för ett gott liv för alla medborgare.⁸ Betoningen av denna princip har en grund i svensk grundlag (se ovan) och kommer också till uttryck i Plan- och bygglagen (2010: 900), vilken anger följande i portalparagrafen, 1 kap. 1§:

I denna lag finns bestämmelser om planläggning av mark och vatten och om byggande. Bestämmelserna syftar till att, med hänsyn till den enskilda människans frihet, främja en samhällsutveckling med jämlika och goda sociala levnadsförhållanden och en god och långsiktigt hållbar livsmiljö för människorna i dagens samhälle och för kommande generationer.

Byggande och boende

Lagen betonar att byggande och boendeformer ska främja ”jämlika och goda sociala levnadsförhållanden”. Även här kan noteras att lagstiftningen ställer krav på ett byggande som inte är värdeneutralt eller ska värderas i ekonomisk vinning. Det betyder också att byggande inte bara ska handla om boendeformer utan ska ses som en fundamental del i människors livsmiljö och förutsättningar för att leva ett gott liv.

Hur främjas då en positiv social hållbar stadsutveckling? När det gäller frågan om boende framhålls fem faktorer i en forskningsöversikt, genomförd av Boverket på uppdrag av regeringen (2010):

- *Helhetssyn*: Åtgärder måste omfatta hela staden, inte områdesspecifika. Denna helhetssyn innebär att byggande och boendeformer i exempelvis en stadsdel får konsekvenser för andra delar av staden. Helhetssynen handlar också om att samordna och integrera sociala, ekonomiska och ekologiska aspekter som tillsammans kan främja hållbar stadsutveckling. Dessutom betonas vikten av att den politiska förankringen och styrningen. Som framgick i det inledande kapitlet om historiska perspektiv på fallet Norrby så har byggnation av nya områden och rörelser i boendemönster i staden i hög grad påverkat förutsättningar för den sociala mixen bland de boende i området. Norrby som område har i ganska stor utsträckning fungerat som den första anhalten i staden.
- *Variation*: Separeringen av de tre dominerande boendeformerna (ägarärrätt, bostadsrätt och hyresrätt) bidrar till homogena bostadsområden och motverkar en social hållbar utveckling av staden. I Norrby utgörs enbart 1 procent egna hem, 19 procent av bostadsrätter medan 80 procent är hyresrätter. Betoningen av variation – även kallad för blandstaden – innebär dels en reaktion mot idén om den funktions-

⁸ "Solidarity is part of how European society works and how Europe engages with the rest of the world" fastslås av European Commission 2008 (s. 6). Se vidare Ross (2010) som kritiskt analyserar och diskuterar solidaritet som begrepp och dess innebörd för globalism i EU-perspektiv.

uppdelade staden med bostäder och verksamheter var för sig, dels en strävan mot det ideal som präglade stadsbyggandet i början av förra seklet. Genom att ha arbetsplatser, bostäder, affärer, tillgång till fritidsaktiviteter etcetera i närområdet ökas rörligheten och därmed också ökad trygghet. Som framgått av kapitel 1 var Norrby på 1940-talet i hög grad en stad i staden med ett 50-tal olika typer av affärer och rik företagssamhet. Idag är situationen drastiskt förändrad även om viss småföretagssamhet fortfarande finns kvar och fyller en viktig funktion för många boende. På senare år har exempelvis såväl Konsumbutikerna som banken försvunnit från Norrby.

- *Samband:* Miljonprogrammen i storstäderna som innebar satsning på höghus i ytterområdena har nu lett till mer eller mindre framgångsrika försök att skapa en större social mix. En utmaning i detta sammanhang har varit att länka samman perifera delar med de centrala delarna. Inte bara det geografiska avståndet är ett problem utan också trafikleder, järnvägar, vattendrag etcetera kan utgöra barriärer mellan centrum och periferi, såsom exempelvis är fallet med Norrby. Det området ligger förhållandevis nära centrum (jämfört med miljonprogrammen i storstäder), men området avgränsas från centrum genom nämnda barriärer.
- *Identitet:* Var och hur man bor kan ses som en identitetsmarkör. Att bo i ett svagt socio-ekonomiskt område behöver dock inte alltid innebära en svag identitetskänsla. Norrby tycks vara ett område som präglas av en stark inre identitet men också av en svag yttre identitet. Många av de boende uttrycker trivsel och stolthet att bo i området medan det tycks ha låg status för många boråsare boende utanför området och främst karaktäriseras som ett problemområde. Att stärka den kollektiva känslan i socio-ekonomiskt svaga bostadsområden samt förstärka områdets status i andras ögon en framgångsfaktor.
- *Inflytande och samverkan:* Inflytande och samverkan kan stärka både personlig och kollektiva självkänsla och därmed identiteten. Det är en demokratifråga men också en fråga om visa boende respekt och tilltro. Det föder tilltro och ökat eget ansvarstagande. Boverket konstaterar:

Det kan därför vara något av en nyckelfråga att medvetet försöka bryta denna stigmatiserande spiral – hitta vägar för de boende att ”ta makten över sin egen berättelse” och ge sin version av hur det är att bo i stadsdelen i fråga. (2010, s. 60)

I följande kapitel 3 och 4 redovisas ett exempel på hur man i Borås, via idéen och metoden ”Cultural Planning” har arbetat med att skapa delaktighet och inflytande i Norrby för att stärka de boendes självkänsla och samhörighet.

Utifrån ovan nämnda faktorer kan konstateras att förutsättningarna för social hållbar utveckling är nära knuten till en rad villkor och förutsättningar när det gäller byggande och boende. När frågor om social hållbar utveckling diskuteras eller beforskas är det dock i allmänhet främst fokus på hälsa och livsmiljö. Den så kallade Malmökommission i Malmö är ett sådant exempel, vars syfte varit att utarbeta förslag till strategier för att minska skillnader i hälsa och förbättra livsvillkoren bland Malmöborna (Kommission för ett socialt hållbart Malmö 2013). En utgångspunkt och inspirationskälla i det arbetet under perioden 2010–2013 har varit WHO:s rapport, *Closing the gap in a generation* (2008). I Malmörapporten konstateras bland annat att medellivslängden i vissa delar av staden är sju år längre än i andra delar. Liknande resultat framkommer i en senare studie i Göteborg, *Skillnader i livsvillkor och hälsa i Göteborg* (Göteborgs stad 2014).

Hälsa och livsvillkor

Göteborgsstudien visar stora skillnader mellan 30 olika områden inom Göteborgs stad, baserat på statistik från 2011 (alt. 2013 i vissa fall). I rapporten konstateras att ”ett samhälle med små orättvisor leder till ökad sammanhållning, trygghet och delaktighet bland invånarna. Detta gynnar alla oavsett socioekonomisk position” (Göteborgs Stad 2014, s.11). Dålig hälsa är inte främst ett individproblem utan mer ett samhällsproblem enligt rapporten.

Samma skillnad som i Malmö om medellivslängden framkommer i denna studie. Det är vidare 30 gånger högre andel av barnen som lever i ekonomiskt utsatta hushåll i det mest utsatta området i staden, än i det området som är mest ekonomiskt gynnat (s 16). En jämförelse med Rädda Barnens rapport om barnfattigdom visar att är riksgenomsnittet för andel barn som lever i familjer som är ekonomiskt utsatta är 13 procent, medan motsvarande siffra år 2009 i Göteborg uppgick till 19 procent. I studien dras slutsatsen att: ”Barn som växer upp under svåra ekonomiska och sociala omständigheter får en ökad sårbarhet för sociala problem och psykisk ohälsa” (s. 19), dvs. det är viktigt att prioritera insatser för barn och unga. En översikt av studiens resultat visar följande:

TABELL 1.

SKILLNADER I LIVSVILLKOR OCH HÄLSA – EXEMPEL FRÅN GÖTEBORG

Skillnader i livsvillkor och hälsa mellan områden i Göteborg – exempel:	Lägst andel (%)	Högst andel (%)
Behörighet till gymnasieskolan	61	99
Andel barnhushåll med disponibel inkomst under 60% av medianinkomsten i Gbg	2	60
Andel familjer med försörjningsstöd under mer än 10 månader	0,7	26
Eftergymnasial utbildningsnivå (minst 3 år)	12	51
Avsaknad av kontantmarginal (2004–2013)	6	54
Förändring av medelinkomsten 1992–2011	-10 000	+356 000
Medellivslängd för män/kvinnor	74/79	83/86

Sammanfattningsvis kan konstateras att folkhälsa är en dimension av social hållbarhet, men förhållandet betraktas ibland också omvänt. Social hållbarhet ses också som en dimension av folkhälsa. Här ses dock social hållbarhet som ett kärnbegrepp ('core concept'), det vill säga ett övergripande begrepp som inrymmer flera olika indikatorer. Därför bör detta begrepp klargöras och synliggöras genom att contextualiseras.

Jan Edling (2015) har i sin rapport, "Förorterna som Moder Svea glömde", pekat på liknande resultat. Studien baseras på 38 förorter i Sverige, bland annat Hässleholmen i Borås. 73 procent av de boende i dessa områden hade 2014 utländsk bakgrund (varav 53 procent var utrikes födda), det vill säga en mycket stor andel med utländsk bakgrund i jämförelse med hela riket, 22 procent.⁹ Andelen som varken arbetar eller studerar (20–64 år) i de områdena är 37,7 procent (2014), det vill säga mer än dubbelt så stor andel som i riket som helhet (16,4%). Edlings slutsats är att Sverige blivit ett "vi-och dom-samhälle" med allt större klyftor mellan rika och fattiga. Han är kritisk och menar att medelklassen har byggt upp ett "innanförskap genom att förvisa vissa grupper till utanförskap. Detta utanförskap har till stor del kommit att få etniska förtecken, vilket genom åren blivit allt tydligare i de 38 förorter jag har försökt att skildra" (s. 49).

⁹ Utländsk bakgrund innebär här att man är född utrikes eller född i Sverige med utländsk bakgrund. I områden som Hjällbo, Gårdsten och Norra Biskopsgården i Göteborg är motsvarande andel, 85-90%. År 1997 hade 53 procent av de boende i de 38 förorterna utländsk bakgrund (i hela riket: 14 procent).

Indikatorer

Vid Social Resursförvaltning i Göteborg har utvecklats en kunskapsmatris som ett redskap för diskussion och inspiration att skapa medvetenhet om social hållbarhet, exempelvis om samspel och möten, hälsa och gröna stadsmiljöer, trygghet och öppenhet (<http://stadsutveckling.socialhallbarhet.se/>). Många andra exempel finns i litteraturen på forskare som formulerat förslag på indikatorer, vilka i praktiken oftast utgör mer allmänna beskrivningar av områden som kan inrymmas i begreppet social hållbarhet. Exempelvis Vavik & Keitsch (2010) pekar ut tre centrala områden, och de menar att det handlar om att motverka fattigdom (i betydelsen att främja inkludering genom att tillgodose kravet på nödvändiga basbehoven), att skapa tillgång till utbildning samt att ge möjlighet till delaktighet vid beslutsfattande.

Det bör dock påpekas att det finns ingen ”socialdioxid” (Gustavsson & Elander 2013). Dessa författare hävdar att social hållbarhet inte enkelt kan brytas ned till mål som går att genomföra och åtgärder eller i termer av indikatorer för politisk handling (s. 8). Social hållbarhet är inte enkelt mätbart, vilket kan ses som ett problem i ett samhälle där allt i offentlig verksamhet förväntas vara transparent, mätbart och jämförbart samt utgöra underlag för beslut om effektivisering och utveckling. När Länsstyrelsen i Västra Götaland beskriver innebörden av begreppet social hållbarhet konstateras att:¹⁰

Ett socialt hållbart samhälle innebär att alla individer får sina rättigheter respekterade. Alla ska på lika villkor erbjudas en livsmiljö där de kan tillgodogöra sig kunskap, utvecklas och ha en god hälsa. Vi når dit genom att exempelvis arbeta med antidiskriminering, integration, folkhälsa, mångfald, jämställdhet och barns rättigheter. (www.lansstyrelsen.se/vastragotaland/SiteCollectionDocuments/Sv/publikationer/broschyer-foldrar/sochallbarutv.pdf)

Statistik ger information men det kan noteras att exempelvis Forskningsrådet FORMAS (2011) efterlyser kvalitativt orienterade studie, bland annat med fokus på sociala normer och maktrelationer, att snarare underifrån och inifrån studera planeringsprocesser och beslut än att utifrån beforska fenomen och förhållanden.¹¹

¹⁰ Länsstyrelsen i Västra Götaland anger social hållbar utveckling som ett av de fem strategiska målen för verksamheten. De övriga är energi och klimatpåverkan, klimatanpassning, miljömål samt vatten.

¹¹ FORMAS konstaterar också att ”Så länge naturvetenskaperna innehar formuleringsprivilegiet, något som bland annat de stora dagstidningarnas vetenskapsjournalistik är uttryck för, är risken att samhällsvetenskaperna undermedvetet underordnas det naturvetenskapliga paradigmet” (2011, s. 44).

Utmaningar för att främja social hållbar utveckling

I detta kapitel har vi pekat på vikten av att vara uppmärksam på hur problem och utmaningar knutna till social hållbarhet identifieras och definieras. Hur vi talar om fenomen och förhållanden formar tänkande och förståelse. Genom språket skapar vi den verklighet vi talar om. Språket och hur frågor om social hållbarhet kommuniceras är med andra ord en diskursfråga, det vill säga språket beskriver hur vi uppfattar verkligheten, definierar den och legitimerar den.¹² Diskursen är därmed knuten till makt och normerande för samtalet, vem som definierar problemet och hur. Ett aktuellt exempel på detta är talet om de många nyanlända till Sverige. Det kan exempelvis ha betydelse att betrakta och tala om dem som flyktingar eller alternativt som människor på flykt, att tala om invandrare som en homogen eller heterogen grupp av människor etcetera. Det finns också en risk att individen göms i statistiken. Slutsatsen är att diskursiv och kollektiv medvetenhet om centrala begrepp och synliggörande av den etiska grunden för tanke, tal och handlingar är viktiga förutsättningar för social hållbar utveckling.

Det som också betonats i detta kapitel är att frågan om social hållbarhet är väl förankrad i internationella konventioner liksom nationella lagar och förordningar, det vill säga ett kollektivt åläggande som är förankrat i juridiken. Utgångspunkten som främst betonas här är emellertid att social hållbar utveckling är en moralisk förpliktelse, en solidaritet som är grundad i den etik som bland annat kommer till uttryck i internationella konventioner och svensk grundlag. Välbefinnande och välfärd är en mänsklig rättighet och en förutsättning för skapa ett långsiktigt sammanhållet samhälle. Men problemet är realiseringsnivån: ju sämre ställt det är med etiken, desto mer behov av juridiken. Frånvaro av etik i betydelsen personligt ansvarstagande för andra och omvärlden innebär krav på fastställda regelverk och sanktioner.

Mot bakgrund av denna studies nära koppling till Innovationsplattform Norrby har vi valt att exemplifiera social hållbarhet utifrån frågor om byggande och boende men också frågor om hälsa och livsvillkor. I kommande kapitel ska bland annat belysas aspekter som vanligen inte brukar uppmärksammas i studier och rapporter om social hållbarhet och inkluderande medborgarskap: kultur och etik i betydelsen individers rätt till delaktighet och inkluderande medborgarskap, vilket baseras på principen om alla människors lika värde.

¹² Se vidare kap 6 om diskursens betydelse!

REFERENSER

- Adair (2008). Status and solidarity: A reformulation of early Durkheimian theory. *Sociological Inquiry* 78(1), 97–120.
- Alfredsson, E. & Wijkman, A. (2014). *The Inclusive Green Economy. Shaping society to serve sustainability – minor adjustments or a paradigm shift?* (Förstudie) Stockholm: MISTRA (The Swedish Foundation for Strategic Environmental Research).
- Andersson, R., BråmÅ, Å. & Högdal, J. (2009). *Fattiga och rika – segregerad stad: Flyttningar och segregationens dynamik i Göteborg 1990–2006* (Rapport). Göteborg: Göteborgs stad.
- Bamyeh, M. A. (2007). Fluid solidarity: affiliations beyond the nations. I: J. Goodman & P. James (Eds.), *Nationalism and Global Solidarities. Alternative projections to neoliberal globalization*. London: Routledge.
- Bottomore, T. (1977). *Klass och elit. Klasskillnader och klasskonflikter i modernt samhällsliv*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Boverket. (2010) *Social hållbar stadsutveckling. En kunskapsöversikt*. Karlskrona: Boverket.
- Dempsey, N, Bramley, G, Poer, S. & Brown, C. (2009) The Social Dimension of Sustainable Development: Defining Urban Social Sustainability. *Sustainable Development* 19(5), 289-300.
- Derpmann, S (2008). Solidarity and Cosmopolitanism. *Ethic Theory Moral Practice* 12, 303-315.
- Durkheim, E. (2002). *Moral Education*. New York: Dover publication.
- European Commission (2008). *Renewed social agenda: Opportunities, access and solidarity in the 21st century of Europe*.
- FORMAS (2011). *Hållbar stadsutveckling. Forskningsöversikt*. (Rapport 2: 2011). Stockholm: Formas.
- Gustavsson, A. (2004). På spaning efter det levda medborgarskapet. I: J. Tøssebro (red), *Integrering och inkludering*. Lund: Studentlitteratur.
- Göteborgs Stad (2014). *Skillnader i livsvillkor och hälsa i Göteborg* (Delrapport 2014). Göteborg: Göteborgs Stad, Social Resursförvaltning.
- Jacobsson, K. (2010). Känslan för det allmänna. I: K. Jacobsson (red), *Känslan för det allmänna. Medborgarnas relationer till staten och varandra*. Umeå: Boréa.
- Jacobsson, K. & Sandstedt, E. (2010). Medborgerligt medvetande och social sammanhållning. I: K. Jacobsson (red), *Känslan för det allmänna. Medborgarnas relationer till staten och varandra*. Umeå: Boréa.
- Liedman, S-E (1999). *Att se sig själv i andra: Om solidaritet*. Stockholm: Bonniers.
- Ljungar, E. (2010). Samkänsla eller exkludering? Utlandsfödda svenskers perspektiv. I: K. Jacobsson (red), *Känslan för det allmänna. Medborgarnas relationer till staten och varandra*. Umeå: Boréa.
- Länsstyrelsen (2015). *Social hållbar utveckling*. www.lansstyrelsen.se/vastragotaland/SiteCollection/Documents/Sv/publikationer/broschyer-foldrar/sochallbarutv.pdf (hämtad 2015-11-01)
- Malmö stad(2013). *Malmös väg mot en hållbar framtid*. Tillgänglig via: <http://malmo.se/Kommun-politik/Socialt-hallbart-Malmo/Kommission-for-ett-socialt-hallbart-Malmo.html> (2015-11-01)
- Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) (2011). *Towards Green Growth*. Tillgänglig via: <http://www.oecd.org/greengrowth/towardsgreengrowth.htm> (2015-11-01)
- Orlenius, J. (2014). *Social hållbar stadsutveckling – Erfarenheter och utmaningar i två samhällsplaneringsprojekt* (magisteruppsats i kulturgeografi). Göteborg: Göteborgs universitet, Institutionen för ekonomi och samhälle.
- Orlenius, K. (2014). Individens frihet och solidaritet: en värdekonflikt i skolans uppdrag? I: E. Johansson & R. Thornberg (red), *Värdepedagogik. Etik och demokrati i förskola och skola*. Stockholm: Liber.

- Orlenius, K. (2013). *Värdegrunden – finns den?* (orig. 2001). Stockholm: Liber.
- Orlenius, K. & Bigsten, A. (2013). *Den värdefulla praktiken. Yrkesetik i pedagogers vardag.* Stockholm: Liber.
- Persson, B. & Persson, E. (2012). *Inkludering och måloppfyllelse – att nå framgång med alla elever.* Stockholm: Liber.
- Plan-och bygglag 2010:900
- Riksrevisionen (2014). *Staten och det civila samhället i integrationsarbetet* (RIR 2014:3). Stockholm: Riksrevisionen.
- Ross, M. (2010). Solidarity: A new constitutional paradigm for the EU? I M. Ross & Y. Borgmann-Prebil (red.), *Promoting solidarity in the European Union.* Oxford: Oxford University Press.
- SOU 2003:123, *Utvecklingskraft för hållbar välfärd.* Tillgänglig via: www.regeringen.se/sb/d/108/a/1535
- SOU 2006:79. Integrationens svarta bok – Agenda för jämlikhet och social sammanhållning. Slutbetänkande av Utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering.
- Sveriges Kommuner och Landsting (SKL) (2014). *Kommunikation för medborgardialog.* Tillgänglig via: <http://skl.se/tjanster/omwebbplatsen/sok.23.html?q=Kommunikation+f%C3%B6r+medborgardialog&submitButton.x=5&submitButton.y=5> (2015-11-01)
- UNESCO (2009). *Policy Guidelines on Inclusion in Education.* Tillgänglig via: www.unesdoc.unesco.org/images/0017/001778/177849e.pdf (2015-11-01)
- United Nations Environmental Programme (UNEP) (2011). *Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication.* Tillgänglig via: www.unep.org/greeneconomy (2015-11-01).
- Vavik, T. & Keitsch, M.M. (2010). Exploring Relationships Between Universal Design and Social Sustainable Development: Some Methodological Aspects to the Debate on the Sciences of Sustainability. *Sustainable Development*, 18, 295–305.
- World Commission on Environment and Development (WCED) (1987). *Our Common Future.* Oxford: Oxford University Press.
- WHO (World Health Organisation) (2008). *Closing the gap in a generation. Health equity through action on the social determinants of health.* Tillgänglig via: http://www.who.int/social_determinants/thecommission/finalreport/en/ (2015-11-01).

”CULTURAL PLANNING”: KULTUR OCH DEMOKRATIARBETE

BRITT-INGER LINDQVIST

Kultur, kulturpolitik och medborgarskap i stadsplanering

Kulturens betydelse för ett levande samhälle och att människan är en kulturell varelse är oomtvistat och självklart. Oavsett om vi själva definierar oss som kulturintresserade eller inte bär vi på ett kulturellt arv som är avgörande för vår identitet. I ett civiliserat och demokratiskt samhälle kan varje människa ses som en tillgång med rätt till respekt och inflytande i det sammanhang hon lever och verkar. I den offentliga verksamhetens uppbyggnad, som alltmer präglats av det välkända och kritiserade stuprörstänkandet, har dock helhetssynen på människan som en kulturell varelse gått förlorad. Det som definieras som samhällets ansvar för kultur begränsas till de sköna konsterna och förutsätts i värsta fall rikta sig till en elit.

Kulturpolitikens roll, utanför den egna domänen, är inte sällan begränsad till att yttra sig om till exempel planärenden i ett skede när beslutsprocessen redan är långt gången och möjligheterna att påverka små. I den organisationsstruktur som råder i de flesta kommuner finns inte utrymme, och kanske ibland inte heller vilja, att integrera kulturella aspekter på ett tidigt stadium i samhällsplaneringen. På kommunal nivå har kulturens företrädare under lång tid sett sig marginaliserade i den långsiktiga stadsplaneringen. Kulturpolitikens problem och utmaningar kan förstås och diskuteras på policynivå och organisationsnivå i kommunerna, men de är också knutna till individnivån. Kulturens företrädare har alltför ofta suttit nöjda inom sitt eget fögderi och ägnat ganska begränsat intresse åt andra frågor än de som man satts att förvalta. Kulturpolitikens roll som motor för demokratisk utveckling och social hållbarhet har alltför sällan fått genomslag i debatt och praktik, liksom dess roll för att stärka delaktighet och medborgarskap.

Under de senaste tio–femton åren har dock intresset för ett mer tvärsektorielt synsätt blivit tydligt inom den offentliga sektorn liksom inom många andra områden. Detta skifte är en viktig förutsättning för intresset för en metod som Cultural Planning. I detta kapitel redovisas

innebörd och erfarenheter av Cultural Planning-arbete i Borås med särskilt fokus på kopplingen till stadsdelen Norrby.

Cultural Planning

Cultural planning är ett komplement till den traditionella samhällsplaneringen och handlar om att ta tillvara de, i vid mening, kulturella resurser som finns i ett område. Kultur ska alltså här förstås i engelskans betydelse av culture. Ett citat från skriften *Att fånga platsens själ. Handbok i Cultural planning* (SKL 2011) sammanfattar grundidén i metoden Cultural planning:

Ett samhälle existerar genom den mänskliga aktivitet och det ständiga samspel som pågår människor emellan. Det är en levande organism med egen identitet. En god samhällsplanering tar sin utgångspunkt i platsen/området och invånarnas upplevelser av den. Cultural planning erbjuder en metod för att fånga och beskriva "platsens själ". Den har ett utpräglad nerifrån- och upp-perspektiv och är en demokratisk planeringsmodell då den inhämtar medborgarnas kunskap, tankar och idéer.

I kapitlet 4 beskriver Katarina Michnik metoden mer ingående. I detta kapitel sätts fokus på lokala arbetsprocesser och erfarenheter. Här redovisas hur Cultural Planning kan fungera som motor i lokal demokratiutveckling och därmed stärka människors medborgarskap. I Borås blev kulturnämndens ordförande intresserad av metoden efter att ha tagit del av hur man tillämpade den i landstinget Kronoberg och på Tjörn. Efter ett väl genomfört förankringsarbete bland kommunalråd och politikerkollegor blev 'Cultural Planning' snabbt ett ganska känt begrepp på den politiska nivån i staden, vilket var en viktig förutsättning för den fortsatta processen.

Hur arbetet utvecklades lokalt redovisas fortsättningsvis ganska detaljerat eftersom syftet här är att beskriva erfarenheter och utmaningar när det gäller att gå från tanke till handling, från visioner till konkreta insatser.

Planering av Cultural Planning på Norrby

Under hösten 2010 blev Kulturförvaltningen i Borås medlem i det västsvenska nätverket Cultural Planning Laboratory (CPL) och fick därmed kontakt med tio-tolv andra kommuner med intresse för metoden. Det stöd som erbjudits inom ramen för CPL i form av konsulthjälp, fortbildning och seminarier har varit avgörande för arbetets genomförande.

I budget 2011 fick Kulturnämnden i uppdrag att pröva Cultural Plan-

ning i stadsdelen Norrby. Det övergripande syftet var att undersöka om metoden kan användas för att främja ökad integration genom att lyfta fram och utveckla stadsdelens kulturella resurser. Här avses alltså kultur i vid mening vilket också innefattar hur man ser på sin stadsdel och vilken bild andra har. Medel motsvarande ca sex-sju timmar/vecka för projektledare följde med uppdraget men inga pengar till åtgärder eller insatser.

En styrgrupp bildades med presidierna i Kulturnämnden och Stadsdel Väster, där Norrby ingår, samt stadsarkitekten, en planeringssekreterare från Stadskansliet och projektledaren. Arbetsgruppen bestod av verksamma inom stadsdelens offentliga sektor, det kommunala bostadsbolaget AB Bostäder, Borås stads stadsantikvarie och Stadskansliets planeringssekreterare samt projektledaren. Sammantaget hade vi därmed en gedigen grund för faktasamling och kunskap om området samt ingångar till flera nätverk bland boende och verksamma på Norrby.¹³

GENOMFÖRANDE: KARTLÄGGNING OCH INVOLVERING AV DE BOENDE

Kartläggning, mapping, att samla så mycket relevant fakta som möjligt, är den inledande fasen i cultural planning när förankring och andra förberedelser är klara. Platsens historia är en viktig och naturlig utgångspunkt för en sådan kartläggning.

Norrbys historia är både väl dokumenterad och spännande. Industrisamhällets och välfärdsstatens framväxt liksom dess kriser speglas tydligt i Norrbys utveckling. Stadsdelen växte fram under årtiondena runt sekelskiftet 1900 då textilindustrin var i stark utveckling. Flera industrier med tillhörande usla arbetarbostäder byggdes här strax utanför stadskärnan i anslutning till järnvägen. Människor flyttade in från landsbygden. Bilden av Norrby som en fattig stadsdel med invånare som kommit inflyttande utifrån etablerades redan från början.

Som framgått av det inledande kapitlet byggdes under 20-, 30- och 40-talen ett antal moderna hyreshus som finns kvar och har hållits i gott skick. Efter den stora saneringen på 1950-talets slut byggde AB Bostäder år 1962–65 sex åttavåningshus och ett trevåningshus. Utbyggnaden av Norrbyleden genomfördes i mitten av 1970-talet och medförde att det sista av arbetarstadsdelens gamla byggnader revs. De nya husen var välutrustade, den materiella standarden ökade och trångboddheten byggdes bort. Men det finns många vittnesmål om att den sammanhållning som fanns i det gamla Norrby därmed också försvann.

Under slutet av 1950-talet och under 1960-talet ökade arbetskraftsin-

¹³ I följande kapitel redovisas en uppföljande intervjustudie med styrgruppens ledamöter.

vandringen från främst Finland till Borås textilindustrier. Detta medförde att även stadsdelen Norrby genomgick en befolkningsomvandling med fler människor utan tidigare sociala rötter i staden eller den omgivande bygden. Under den stora TEKO-krisen under 1970-talet slog arbetslöshet och strukturomvandling hårt och medförde att många flyttade från Borås och Norrby. Numera bor ca 3 800 personer på Norrby, varav nästan sextio procent är födda utomlands.

Det är emot denna bakgrund som satsningen på Cultural Planning i området Norrby kan och bör förstås. Stadsdelen har en historia som präglats av stor in- och utflyttning i området under tidigare decennier. Demografisk statistik, resultat från trygghetsvandringar, AB Bostädernas hyresgästenkäter, polisens trygghetsundersökningar, stadsdelsförvaltningens kartläggningar med mera var insatser som under projektiden gav oss en gedigen och konkret faktabas av nuläget. Den stora utmaningen blev hur vi skulle gå till väga för att involvera de boende på Norrby. Vilka vägar skulle vi gå, vilka frågor skulle vi ställa och hur? Vi var angelägna om att få en stor andel av de boende och verksamma på Norrby att vilja och kunna svara. Hur försäkras man sig om att frågeställningarna är formulerade så att de engagerar och genererar svar som går att analysera? Hur motiverar man deltagande när man inte kan redovisa ett tydligt syfte eller utlova något konkret i gengäld? Kravet var att frågorna skulle upplevas som meningsfulla för de boende, kunna fungera som utgångspunkt för djupare diskussioner, grupparbeten eller workshops av olika slag. Efter många diskussioner inom arbetsgruppen samt med Christina Hjort, konsult från Cultural Planning Laboratory, bestämdes slutligen följande tre konkreta, enkla frågor: Vilken är bästa platsen på Norrby? Vilken är sämsta platsen? Vad saknar du på Norrby? Frågorna kan tyckas triviala men visade sig fungera oväntat bra.

Den första målgruppen var barn och unga i förskola och skola. De är lätta att nå inom sina institutioner och vi hade kontakt med intresserade lärare som tog sig an uppgiften på olika sätt i sin undervisning. Det fanns också en baktanke om att barnen förhoppningsvis berättade hemma om detta vilket sedan skulle kunna ge lite igenkänning i det fortsatta arbetet. Vi fick tillbaka ett ganska omfattande material. Många svar var kortfattade, men ändå tydliga.

Personalen på Familjecentralen känner alla småbarnsföräldrar i området och har tät kontakt, framför allt med mammorna. De valde att väva in våra frågor i sina enskilda samtal för att få en naturlig koppling till livs-

situationen i övrigt. Resultatet blev kortfattade men innehållsrika anteckningar och ett värdefullt bidrag till övrigt material. Som framgår nedan samlades information in även från andra grupper och i olika sammanhang – allt i syfte att skapa delaktighet och kartläggning av behov och önskemål.

Konkret genomfördes en rad insatser som alla syftade till delaktighet och att skapa engagemang hos boende i stadsdelen. Det mest lyckade projektet blev den fotogrupp som startades på Mötesplats Norrby. Med stöd från Kultur i väst kunde vi engagera en professionell fotograf, Lotta Andersson, som hade erfarenhet av att leda fotogrupper i liknande sammanhang. Mötesplatsen bjöd in till grundkurs i foto och kamerahantering och sedan var uppgiften att tillämpa sina kunskaper för att illustrera våra tre frågeställningar och producera en utställning. Gruppen bestod av ca femton personer; kvinnor och män i olika åldrar, 13–60+, och med olika bakgrund. De hade väldigt roligt tillsammans, de tog sig an uppgiften med stort engagemang och det blev en fin utställning benämnd ”Mitt Norrby genom kameran”.

Att jobba på detta sätt känns roligt och viktigt! Jag får känslan av att deltagarna börjar se på sin stadsdel ur en annan synvinkel. Man börjar reflektera över saker som man faktiskt skulle önska såg annorlunda ut. Även en form av stolthet över sin stadsdel tycker jag gör sig tydlig. Man börjar se de saker som faktiskt är bra! Förhoppningsvis får man som deltagare också en känsla av att man kan vara med och påverka omgivningarna där man bor. Därför känns det också viktigt att en del av deltagarnas tankar och idéer så småningom sätts i verket! (Lotta Andersson Photography, <http://www.lottaandersson.com>)

Vi engagerade också Gunnar Bergh, konstnär, lärare på KV konstskola i Göteborg och norrbybo. Han samlade en grupp barn som kom till Mötesplatsen med sina föräldrar och gjorde kollektiva målningar om sin stadsdel.

Gata på Norrby (Barns konstproduktion i samband med Teckna och måla med Gunnar Bergh)

På Mötesplats Norrby fanns också en enkel enkät som personalen aktivt marknadsförde och som därmed gav många synpunkter. På Fritidsgården hade man rundabordsamtal med tjugo unga killar. Allt material sammantaget räckte mer än nog för analys och insikt om behov och potentiell utveckling.

Svaren vi fick på de tre frågeställningarna var överraskande samstämmiga och stämde också väl överens med vad som kunde utläsas från trygghetsvandringarna och hyresgästenkäterna samt med det vi hörde, såg och förstod i mötet med människor. En extremt kort sammanfattning av vad man önskade i alla grupper av boende och verksamma på Norrby: mer blommor och grönt, fler svenskar, bättre belysning och fler mötesplatser inomhus och utomhus. Resultatet visades också tydligt att en mycket stor majoritet trivs bra på Norrby.

Det som beskrivits ovan kan uppfattas som ”spridda skurar” och triviala ting, men betydelsen av närvaro, närhet och möten med boenden kan inte överskattas. Lia Ghilardi, en internationellt erkänd auktoritet, teoretiker och konsult inom Cultural Planning (<http://www.noema.org.uk/>), har under projekttiden lett flera seminarier inom Cultural Planning Laboratory-nätverket. Hon har starkt betonat vikten av att ”hänga” på platsen man studerar. Man upplever klimat och stämning i området och man lär känna människor och blir ett bekant ansikte för många. Man får betydligt bättre förutsättningar att skapa sig en nyanserad bild, bortom kalla fakta, fördomar och rykten, av platsen och människorna som bor eller vistas där. Och, inte minst, man får kontakter och kan skapa intresse för att delta i processen, vilket kan skapa tillit och trovärdighet för vidare samarbete.

Resultat och konsekvenser

Vårt arbete resulterade i en rapport som antogs av Kulturnämnden och sedan skickades på remiss till samtliga nämnder och kommunala bolag i Borås. Syftet var att dels få reda på hur man ställde sig till arbetsmetoden, dels hur man reagerade på den lista med önskade åtgärder som adresserades till respektive instans. Rapporten blev mycket väl mottagen i alla instanser även om konkretionen i svaren varierade. Genomgående i alla svar var en klart positiv inställning till att utveckla ett tvärasektoriellt arbetssätt. Kulturnämnden beslutade att åta sig de uppgifter som fanns i åtgärdslistan. Exempelvis handlade det om att renovera och fräscha upp de skulpturer som finns i området sedan 1970-talet samt att komplettera med nutida verk. Dessutom föreslogs i samförstånd med det närbelägna Borås Museum att det bör öppnas upp på ett tydligt sätt i förhållande till dagens mångkulturella Borås och inte minst Norrby.

Borås har under senare år skapat en tradition av att manifesteras sina skulpturer och anordnar sedan 2011 skulpturbiennaler med befintliga och inlånade verk och guidade skulpturvandringar i stadskärnan. 2014 placerades en av skulpturerna på Norrby och särskilda vandringar anordnades varje vecka under fyra sommar månader under rubriken *Berättelsen om Norrby och dess skulpturer*. Det blev en succé! Boråsare och andra som aldrig besökt platsen förut kom och såg en levande stadsdel med många kvaliteter. Detta är ett exempel på att stärka den yttre identiteten, det vill säga att få personer boende utanför Norrby att se möjligheter och positiva värden i Norrby som område och plats. I Svenska Dagbladet uppmärksammades biennalen med stort fokus på att man vågat sig utanför stadens finrum, stadskärnan. ”En sorts självkritisk hållning som är nödvändig om biennalen ska hållas levande.” (SvD 2014-08-21)

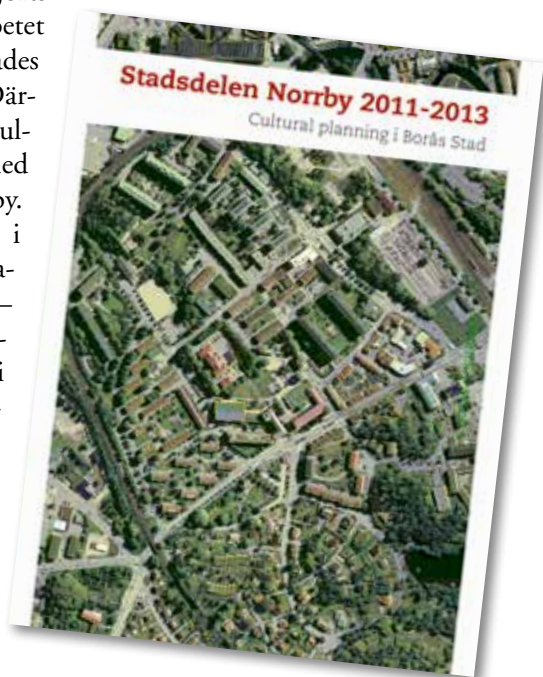
AB Bostäder fräschade upp sina något medfarna 70-talsskulpturer och har sedan också bidragit med en stor del av kostnaden för att den inlånade skulpturen ska kunna köpas in och placeras permanent på Norrby. En stadsodling i anslutning till några av husen i Norrby var ytterligare en följd av Cultural Planning-arbetet. Lotter iordningsställdes och hyrdes ut för en billig penning och odlingarna kom igång våren/sommaren 2014.

Stadens politiker såg de positiva resultaten, vilket föranledde kommunstyrelsen att i anslutning till remissrundan konstatera att man ”*vill gå vidare med tvärasektoriell samverkan för bättre resultat*” och medverka till att åtgärdslistans förslag kan förverkligas. Styrelsen rekommenderade att metoden Cultural Planning skulle användas i flera geografiska områden.

Kommunstyrelsen stöttade också ett försök att bilda en företagarförening. Efter ett misslyckat försök med projekt Norrby Blommar, som skulle få företag att utmana varandra, bjöds de in till ett traditionellt informationsmöte på plats om vad en företagarförening är. Det ledde till att Norrby Företagarförening bildades 2014. De har sökt och fått beviljat medel från Kommunstyrelsen för att arrangera Norrby Marknad med fokus på återbruk; en direkt koppling till den långa resan från Cultural Planning och hur en enskild förvaltning/nämnd kan bidra till åtgärder i en stadsdel.

De satsningar som gjorts inom Cultural Planning-arbetet pågick och dokumenterades efter perioden 2011–2013. Därefter involverades idén om Cultural Planning i arbetet med Innovationsplattform Norrby. Som framgått inledningsvis i denna skrift gäller Innovationsplattform Norrby (2013–2015) en kommande bebyggelse av ett obebyggt område i omedelbar närhet till den befintliga stadsdelen Norrby. Högsolan i Borås, SP Sveriges Tekniska Forskningsinstitut, Borås Energi och Miljö och Borås Stad hade startat *Partnerskap för stadsutveckling* där man diskuterade samverkansformer

för hållbar stadsutveckling. Cultural Planning-arbetet på befintliga Norrby och potentialen i metodiken med dess tydliga underifrån-perspektiv blev en central del i det samarbetet. I detta Vinnova-stödda projekt har Cultural Planning ingått som en fortsatt process, och den kartläggning som gjordes 2011–2013 har använts som underlag i det arbetet.

Erfarenheter och utmaningar av att arbeta med Cultural Planning

Erfarenheterna från arbetet med Cultural Planning är mångdimensionella. De gäller tidsaspekter, förankringsprocesser och inte minst steget från tanke till handling. Cultural Planning är en långsam process. En absolut grundförutsättning för att nå resultat är att både uppdragsgivare och de som ska utföra arbetet är medvetna om att arbetet kräver långsiktighet och uthållighet. Man etablerar ingen relation varken till området eller till människorna man vill involvera på några korta månader. Metoden förutsätter också att man arbetar tvärsektoriellt. Det innebär i sin tur att det behövs tid för att komma fram till ett gemensamt arbetssätt som för processen framåt och ger resultat.

Cultural Planning kan ytligt uppfattas som en fråga om hur man planerar kulturell verksamhet, men som framgått av redovisningen ovan är det snarare ett sätt att arbeta med delaktighet och demokrati i vid mening, ett arbete som inrymmer flera sektorer. Det tar tid att förankra arbetet i respektive kommunal förvaltning. Varje förvaltning har redan sina definierade uppdrag. Men så småningom blir det tydligt att den samlade kunskapen man får om varandras arbete kan bidra till ökad effektivitet och kvalitet i de egna uppdragen. Det kan därmed etableras en fördjupad och hållbar samverkan mellan olika sektorer och verksamheter.

Den breda kartläggningen, där man även tar med parallella processer och involverar många människor och verksamheter, är en styrka med metoden. Det blir som ringar på vattnet och skapar expanderande nätverk. Summan av alla parallella processer innebär också goda förutsättningar för att det kan bli verkstad och inte bara inventeringar. Nya nätverk och nya konstellationer har bildats i Norrby som bär vidare det synsätt som Cultural Planning-metodiken vilar på.

En stor tillgång i det systematiska arbetet har varit Mötesplats Norrby som ligger centralt i stadsdelen. Här finns bibliotek, ett litet café och ett stort utbud av aktiviteter. Mötesplats Norrby och dess personal har haft en viktig roll och fungerat som ett nav under hela processen. Det är en känd, neutral och välkomnande plats för alla boende i området. Verksamheten har ett mycket tydligt fokus på inkluderande medborgarskap och personalen har ett omfattande kontaktnät och ett stort förtroende hos besökarna. Att ha en fast, etablerad plats för skilda verksamheter och möten är mycket värdefullt under en process som denna.

En viktig framgångsfaktor för en stadsdel är de boendes inre och yttre identitet. Cultural Planning har kanske främst haft betydelse för den inre identiteten. Genom de insatser som gjorts har de boendes situation, självbild och trivsel i området stärkts. Stadsdelen Norrby har rykte om sig som ett problemområde; fult, fattigt och farligt. Statistik visar att medelinkomsten är låg, arbetslösheten hög och otryggheten större än genomsnittet i Borås Stad. Media uppmärksammar ofta negativa händelser och förhållanden på Norrby, mer sällan allt det positiva. Drygt två års närstudier med Cultural Planning som redskap ger en betydligt mer nyanserad bild av stadsdelen och dess invånare. Det finns en mångfald av människor, en mångfald av språk och en rikedom av kunskaper att ta tillvara. Och det finns ett engagemang för den egna boendemiljön och den egna stadsdelen.

Flera inom den kommunala förvaltningen har uttryckt sig positivt och att arbetet med Cultural Planning var lärorikt samt berikat den egna verksamheten. Men hos alla i arbetsgruppen finns också en ängslan och en viss frustration inför utfallet av allt arbete. Både rapport och handlingsplan togs emot väl i remissomgången, men ska det bli fortsatt verkstad eller bara ännu en parentes i utredningshyllan? Hur får vi spridning på våra resultat och erfarenheter och hur får vi in fler åtgärder i budget? Och trots att en del av de åtgärder som föreslogs har genomförts är det svårt att veta

om de av de boende har uppfattats som en följd av deras engagemang. Att inkludera medborgarna handlar ju både om att bjuda in och engagera och att återkoppla, men också att själv få kvitto på återkopplingen för att kunna vidareutveckla en metodik som säkrar en bestående inkludering. Här ligger en stor utmaning. Cultural Planning ska inte ses som ett tidsbestämt projekt utan en långsiktig arbetsprocess som i grunden handlar om respekt för människors demokratiska rättigheter och att bygga ett socialt hållbart samhälle, vilket också inkluderar kulturella och estetiska värden. Det betyder också att Cultural Planning är mer än en metod. Förvisso handlar det om att göra en rad insatser och genomföra åtgärder, men inte slumpmässigt utan snarare på ett systematiskt sätt utifrån en etisk och politisk medvetenhet om att skapa välfärd och social rättvisa för alla.

Vad har vi då lärt oss av arbetet med Cultural Planning? Hur håller vi alla stadsdelar och orter levande i vardagen? I Borås stads budget 2015 anges att stadsdelsnämnder och kommunstyrelsen tillsammans ska bidra till att utveckla *ortsråd* – det är ett steg åt samma håll. Allt fler är inne på liknande processer som Cultural Planning. Visionsmålen för Borås 2025 har till exempel betoning av medborgardialog, samverkan, möten, livskraft, attraktivitet, gemensamt ansvar, hållbarhet, medborgares initiativkraft – nyckelord som ligger i linje med idén om Cultural Planning. Mål följs upp genom datasystem och indikatorer, ambitionen finns att bredda kunskaper och delaktighet etcetera, men politiska och kommunala förvaltningsprocesser är i flera avseenden tunga.

Lärdomar från Cultural Planning är inte enkelt att beskriva entydigt men det som påvisats i redovisningen ovan är att resultat kan uppnås som får betydelse för de boende på Norrby men också i den kommunala förvaltningen och andra verksamheter i Borås som stad.

REFERENSER

- Kulturnämnden, Borås (2013). *Cultural Planning i Borås Stad. Stadsdelen Norrby 2011-2013*. Borås: Kulturnämnden, Borås Stad.
- Lundberg, K. (2011). *Att fånga platsens själ. Handbok i Cultural planning*. Sveriges Kommuner och Landsting.
- Hjort, C. (2014). *Fångad av platsens själ. Cultural Planning Laboratory, ett treårigt projekt med elva kommuner i Västra Götaland*. Uddevalla: Fyrbodals kommunalförbund.

”CULTURAL PLANNING” – EN FRAMGÅNGSMETOD FÖR DELAKTIGHET OCH UTVECKLING?

KATARINA MICHNIK

Vad är Cultural Planning?

Cultural Planning är en process eller arbetsmetod vars syfte är att identifiera befintliga kulturresurser samt att strategiskt utröna hur dessa resurser kan användas för en utveckling av samhället. Själva namnet, Cultural Planning, kan vara missvisande då Cultural Planning ej ska begränsas till kultur i betydelsen konst, konstpolitik eller kulturpolitik: “Rather, it is framed in terms of an understanding of culture as the entire way of life of a group or ‘community’” (Stevenson, 2005, s. 36), även om så inte alltid sker. Vidare ska termen inte översättas som kulturplanering, då det ej är kulturen i sig som ska planeras. Istället ska befintliga och framtida kulturresurser kartläggas så att dessa kan inkluderas i och aktivt arbetas med vid samhällsutvecklingsinsatser (Johannisson 2015; Lundberg & Hjorth, 2011).

Själva termen Cultural Planning började användas i Europa under 1960- och 70-talet. Bakgrunden till denna inledda användning var att många områden drabbades av ändrade ekonomiska och demografiska förhållanden. Som en del i de genomförda åtgärderinsatserna, “cultural planning integrated the arts into other aspects of local culture and into the texture and routines of daily life in the city” (Creative Cities Network, 2010, s. 1). Sedan denna arbetsmetod först började användas har den modifierats – den idag använda modellen består av nio steg och har utarbetats av bland annat Colin Mercer som beskriver Cultural Planning på följande vis: “cultural planning is the strategic and integral use of cultural resources in urban and community development.” (Mercer, 2006, s. 6).

Första gången som denna metod användes i sin helhet i Sverige var i Kronobergs län (se Lindkvist & Månsson, 2008). Några år senare (2010) startades nätverket Cultural Planning Laboratory vars syfte var att fungera som ett stöd för “kommuner i Västra Götalandsregionen som var intresserade av att testa metoden” (Hjorth, 2014, s. 6). Totalt kom 11 kommuner att ta hjälp av detta nätverk. De deltagande kommunerna valde att använda sig av Cultural Planning i olika syften. Som exempel kan nämnas att metoden testades i Alingsås i syfte för att “arbeta med stadens kulturstråk

och parker” (Hjorth, 2014, s. 10), medan den på Tjörn främst användes för att rekrytera fler invånare till kommunen. Då metoden inte är enkel att implementera och genomföra, samt kräver särskilt engagemang från de tjänstemän och politiker som är involverade i dess arbetsprocess, har metoden varit olika framgångsrik för de deltagande kommunerna. I vissa kommuner avstannade den påbörjade processen med Cultural Planning. Även ekonomiska svårigheter och byte av ansvariga personer är exempel på anledningar till detta: “En kommunchef som varit positiv till projektet ersattes av en som var ointresserad.” (Hjorth, 2014, s. 13). Intressant att notera kan vara att personerna bakom nätverket Cultural Planning Laboratory ej kunde se några partipolitiska skillnader gällande det intresse som arbetsmetoden väckte i kommunerna. Vid sidan av de kommuner i vilka arbetsprocessen avstannade helt, fanns kommuner vilka påbörjade arbetsprocessen och där det inledda arbetet påverkade och satte spår i den kommunala verksamheten även om dessa kommuner inte gick i mål alternativt ännu ej har gått i mål. Det finns också en tredje kommungrupp som består av de kommuner vilka fullföljde processen ända fram till slutet – till dessa hör Skara, Tjörn och Borås (Norrby). En genomgång av hur det gick för de 11 kommunerna samt av det arbete vilket Cultural Planning Laboratory genomförde presenteras i rapporten ”Fångad av platsens själ...” (Hjorth, 2014), vilken beskriver nätverkets första tre år.

ARBETSPROCESSEN

Hur Cultural Planning konkret genomfördes i fallet Borås (Norrby) har belysts i föregående kapitel. I det här kapitlet presenteras hur de tjänstemän och politiker, vilka aktivt arbetade med Cultural Planning i Norrby under åren 2011–2013, upplevde denna metod.

Många olika handböcker och guider finns om hur denna metod ska genomföras. Sveriges Kommuner och Landsting, SKL, har publicerat *Att fånga platsens själ* (Lundberg & Hjorth, 2011). I denna guide har inspiration hämtats från handböcker knutna till en kanadensisk och australiensisk kontext. En anpassning har därför gjorts till svenska förhållanden. Nedan följer en mycket kort beskrivning av de steg som ingår i Cultural Planning, vilken har hämtats från Lundbergs och Hjorts (2011) handbok.

Cultural Planning inleds med ett förberedande steg, under vilket man bland annat ska fundera över och komma fram till varför man vill arbeta med just Cultural Planning samt vad man vill uppnå genom användningen av denna arbetsmetod. Därefter följer det andra steget, som också är

metodens centrala: själva kartläggningen eller insamlingen av information om det område som står i fokus. Detta steg benämns också som *cultural mapping*. Informationen kan samlas in på olika vis, till exempel genom intervjuer, enkäter eller studiebesök. Viktigt är att det studerade områdets befolkning involveras i och bidrar till denna gjorda kartläggning. Syftet med kartläggningen är bland annat att identifiera de kulturella resurser som finns, de kulturella resurser som saknas, och de kulturella resurser som har potential att uppstå. Efter att materialet har samlats in ska det analyseras. Därefter är det dags att påbörja arbetet med handlingsplanen. När ett utkast till detta dokument har utformats, ska det presenteras för projektets styrgrupp och referensgrupp samt även gärna för andra aktörer vilka är berörda av den kommande handlingsplanens innehåll. Efter den genomförda remissrundan ska utkastet revideras utifrån de inkomna remissvaren och utformas till den slutgiltiga handlingsplanen, "ett dokument som ska fastställas av den högst politiska ledningen" (Lundberg & Hjorth, 2011, s. 37). När handlingsplanen har fastställts, ska den lanseras och spridas så brett och till så många som möjligt. Därefter tar det nionde och sista steget vid, bestående av "Genomförande, uppföljning och utvärdering" (Lundberg & Hjorth, 2011, s. 41). Under detta steg implementeras handlingsplanen i berörda verksamheter. Här är det viktigt att inte släppa handlingsplanen, utan att följa upp hur den används och vad resultatet har blivit av denna användning. Lundberg och Hjorth (2011) skriver vidare att under hela den pågående arbetsprocessen ska regelbundna avstämningar ske – detta för att inte förlora fokus på det fastställda syftet med arbetsmetoden.

Inom ramen för metoden finns utrymme för stora variationer och anpassning till det studerade samhällets förhållanden (Lundberg & Hjorth, 2011): "En metod kan och ska emellertid inte kopieras rakt av" (s. 11). Det finns dock två komponenter som alltid ska närvara vid metodens utarbetade och utförande. Metoden ska dels praktiseras tvärsektorielt genom samarbete mellan aktörer från olika verksamheter: "inkluderande planeringsmetod som omfattar kommuninvånare, kulturutövare, politiker och det civila samhället. Den kräver ett tvärsektorielt samarbete mellan olika fackområden" (Hjorth, 2014, s. 6). Metoden innebär också att det kartläggande steget ska spela en central roll i arbetsprocessen.

Cultural Plannings mångsidighet innebär dessutom att metoden inte bara kan riktas mot ett särskilt geografiskt område (exempelvis en kom-

mun eller en stadsdel), utan den kan också riktas mot en särskild sektor eller mot en särskild fråga (Creative Cities Network, 2010).

Uppföljande studie

I föregående kapitel har beskrivits insatser i Norrby knutna till idén om Cultural Planning, inkluderat arbetsprocessen under åren 2011–2013, samt hur Cultural Planning även utgjort en del av arbetet inom Innovationsplattform Norrby under perioden 2013–2015. Men kan Cultural Planning betraktas som en framgångs metod för delaktighet och utveckling i en kommun? För att kunna besvara denna fråga har en uppföljande studie genomförts baserad på intervjuer. Resultatet som här presenteras bygger på intervjuer som genomfördes med personer vilka aktivt deltog under en del av eller hela Cultural Planning-processen i Borås. I det arbetet deltog en styrgrupp och en arbetsgrupp, med åtta respektive sju medlemmar. Efter rekommendation från projektets projektledare, baserat på vilka personer som ansågs ha mest lämplig erfarenhet för att kunna svara på intervjufrågorna, valdes totalt sju intervjupersoner. Två av dessa ingick enbart i styrgruppen, tre ingick enbart i arbetsgruppen och två ingick i såväl styrgruppen som arbetsgruppen.

En intervjuguide utformades i vilken intervjufrågorna sorterades upp efter följande tre områden: *Förarbete* [innefattande frågor om förberedelserna inför genomförandet av Cultural Planning-metoden], *Utförande* [innefattande frågor om genomförandet av Cultural Planning-metoden] och *Resultat* [innefattande frågor om det som Cultural Planning-metoden resulterade i]. Intervjufrågorna var öppett formulerade och anpassades i viss mån efter de intervjuade respondenterna och de erfarenheter som dessa hade av Cultural Planning i fallet Norrby.

Intervjuerna genomfördes i augusti och september 2015. Intervjuerna spelades in och sammanfattades skriftligen. När det insamlade empiriska materialet analyserades kunde tre teman identifieras, vilka presenteras i det nästkommande avsnittet.

Erfarenheter och lärdomar

I de intervjuade personernas utsagor identifierades tre teman om lärdomar knutna till Cultural Planning-metoden. Det första temat är benämnt *”Förutsättningar för ett lyckat genomförande”*. För en framgångsrik implementering krävs förutsättningar som är relaterade till ledning, tidsramar

med mera. Det andra temat är relaterat till syftet med Cultural Planning: *“Olika syn på metoden - medel eller mål?”* Det tredje temat gäller positiva bieffekter som arbetet med Cultural Planning kan innebära: *“I huvudsak ringar på vattnet?”*

1. Förutsättningar för ett lyckat genomförande

Även om det finns en angiven arbetsstruktur som ska följas genom de nio angivna arbetsstegen, vilkas innehåll beskrivs i *Att fånga platsens själ* (se Lundberg & Hjorth, 2011), är inte Cultural Planning en enkel metod. Dels för att metodens syfte i sig kan vara svårt att förstå och formulera, dels för att arbetsgången kan struktureras och utföras på olika vis. I några av intervjuerna beskrevs det senare nämnda som en fördel, då metoden genom detta kan anpassas efter de förutsättningar som finns i ett särskilt område. Bland annat menade en av de intervjuade att för att befolkningen verkligen ska kunna komma till tals, måste det finnas en flexibilitet i den använda metoden. Men samtidigt kan denna mångsidighet skapa en osäkerhet bland deltagarna. De intervjuades utsagor vittnar om att det kan ta tid att förstå och sätta sig in i metoden, då den initialt har upplevts som luddig, diffus och svår att få grepp om. Under själva arbetets gång har också upplevda svårigheter beskrivits – enligt de intervjuade har det exempelvis funnits tillfällen då progressionen i processen uteblivit och en oklarhet över hur arbetet skulle gå vidare, och kanske också en motivationsbrist, infunnit sig. En bidragande orsak till att metoden har upplevts på detta vis kan vara att ingen av de intervjuade hade någon tidigare praktisk erfarenhet av Cultural Planning som arbetsmetod, även om några kände till den till namnet sedan tidigare.

Enligt de intervjuade fanns flera orsaker till att arbetsprocessen initialt kunde dras igång, att den stundtals avstannade progressionen ändå återfanns och att arbetet kunde slutföras. Dessa identifierade orsaker kan sammanfattas genom de följande fyra faktorer som presenterade nedan.

BETYDELSEN AV CULTURAL PLANNING LABORATORY

Stödet från Cultural Planning Laboratory (se föregående kapitel) beskrevs av många av de intervjuade som helt avgörande för arbetsprocessens uppstart och genomförande, vilket följande citat illustrerar,

Åh, det var ett fantastiskt stöd. Otroligt bra var det. Så fort man behövde hjälp så fick man hjälp. (...) Vi fick verkligen hjälp och stöd och pushing. Då när vi fastande och

inte kom vidare så fick vi hjälp med hur vi ska fokusera sista snutten på för att få ihop helheten. (R4)

Stödet från Cultural Planning Laboratory har bestått i dels personliga besök av nätverkets representanter, dels gemensamma workshops, konferenser och andra sammankomster med de övriga deltagande kommunerna. Däremot förekom ringa kontakt med dessa tio övriga kommuner utöver de aktiviteter som nätverket ordnande. Överlag var samtliga intervjuade överens om det ovan nämnda nätverkets betydelse för det genomförda arbetet med Cultural Planning. Detta måste beskrivas som glädjande då detta nätverk just instiftades för att ge stöd till de kommuner vilka ville pröva arbeta med denna arbetsmetod.

Samtidigt finns bland respondenternas utsagor viss variation när det gäller förväntningar och upplevelsen om betydelsen av handfasta, givna råd i relation till nätverkets representanter. Under en av intervjuerna tog respondenten upp dessa representanters avsaknad av praktisk erfarenhet från tidigare genomförda Cultural Planning-processer i stadsområden som påminner om Norrby. Enligt respondenten innebar denna erfarenhetsbrist att representanterna inte kunde bidra med råd riktade särskilt till den situation i vilken Norrby befann och befinner sig,

de [representanterna från Cultural Planning Laboratory, min anmärkning] hade inte så otroligt många projekt att falla tillbaka på, de hade ju Tjörn (...) problematiken var inte lika, så det kändes som att de personerna som satt i laboratoriet, de lyssnade naturligtvis, men de kunde inte säga att de hade åtta andra sådana planeringar i bakgrunden [utifrån vilka nätverkets representanter kunde ge goda råd, min anmärkning]. (R5)

Med detta i åtanke skulle det kunna sägas vara eftersträvat med ett externt stöd baserat på såväl allmänna som specifika erfarenheter, från olika områden med särskilda förutsättningar. Frågan är dock om sådana förväntningar är rimliga att ställa på det externa stödet, såsom på nätverket Cultural Planning Laboratory i Norrbys fall. Detta då arbetsmetodens mångskiftande karaktär innebär att den inte bara kan riktas till och anpassas efter olika geografiska områden, utan också utvalda sektorer och särskilda frågor, ej begränsade till ett geografiskt område (se Creative Cities Network, 2010). I exemplet med de 11 västsvenska kommunerna som tog hjälp av nätverket Cultural Planning Laboratory, var variationen stor vad gäller de olika kommunernas förutsättningar samt gällande motiv för val av arbetsmetod. Med detta i åtanke torde det vara praktiskt omöjligt

att samla och erbjuda stöd genom hänvisningar till specifika exempel, utan det erbjudna externa stödet vid genomförande av Cultural Planning måste vara på ett mer allmänt än specifikt plan.

VIKTEN AV EN DRIFTIG PROJEKTLEDARE

Vid sidan av respondenternas betoning av vikten av det stöd som erhöles från Cultural Planning Laboratory, framkom också i intervjuerna att avgörande för en framgångsrik arbetsprocess var närvaron av en driftig projektledare: "vi hade en väldigt driven projektledare i [projektledarens namn] som hela tiden såg till att processen gick framåt". (R2), konkret genom bland annat en tydlig strukturering av arbetet: "Jag tror det var när [projektledarens namn] liksom mer konkret satte en tidsplan för de olika momenten, vad som behöver vara klart till när och också delade ut liksom mer specifika uppdrag till oss i gruppen. Det blir tydligare då tror jag." (R2).

Samtidigt är det naturligtvis så att varken närvaron av representanterna från Cultural Planning Laboratory eller den drivna projektledaren var i sig tillräcklig för en progression av arbetsprocessen. Den publicerade sammanställningen av hur det har gått för de 11 deltagande kommunerna visar på att det finns olika faktorer som kan medverka till ett misslyckande (se Hjorth, 2014), det vill säga faktorer som representanterna från Cultural Planning Laboratory och den ansvariga projektledaren många gånger inte kan påverka. Här är också viktigt att nämna att arbetet med Cultural Planning utfördes av arbetsgruppens deltagare samt av de personer, professioner och andra grupper vilka tillfälligt knöts till arbetsgruppen, särskilt under kartläggningsmomentet. Överlag beskrev intervjupersonerna arbetsgruppen som kompetent och väl sammansatt. Vissa försvärande omständigheter fanns dock, till exempel genom att alla deltagare inte alltid kom förberedda till arbetsgruppens möten och därför inte alltid upplevdes förstå vad arbetsprocessen gick ut på, "Jag tror inte att så många läste den där rekommendationen, *Fånga platsens själ*. Den behövde man läsa om och om igen för att komma tillbaka till varför vi gör det här." Bristen på förberedelser inför mötena innebar att arbetsprocessens progression inte utvecklades på det sätt och i den takt såsom var tänkt enligt en del av respondenterna. Något som stödet från representanterna från Cultural Planning Laboratory och insatserna från projektledaren hade svårt att påverka.

DELTAGARNAS OLIKA VERKSAMHETSTILLHÖRIGHETER

En förutsättning för ett genomförande av Cultural Planning är att arbetet ska ske tvärsektionellt (Lundberg & Hjorth, 2011), vilket för arbetsgruppen i fallet Norrby innebar att de deltagande tjänstemännen kom från olika förvaltningar. Detta upplevde de intervjuade deltagarna som starkt bidragande till en framgångsrik genomförd arbetsprocess. De angivna fördelarna kan här delas in i två grupper.

För det första innebar variationen gällande förvaltningstillhörigheten att kartläggningen kunde genomföras med hjälp av olika insamlingsmetoder. Detta steg är det viktigaste i hela arbetsprocessen och beskrivs bestå "av metoder för att ta reda på och förstå hur människor upplever en plats och kulturen där. I första hand gäller det de människor som lever där, men även andra som har en relation till platsen." (Lundberg & Hjorth, 2011, s. 19). För att så ska kunna ske är det viktigt att olika insamlings- eller kartläggningsmetoder används. Genom den nämnda variationen inom arbetsgruppen vad gäller förvaltningstillhörighet och därmed tidigare erfarenheter och lokalkännedom, hade arbetsgruppens deltagare olika kompetenser och kontakter med lokala aktörer. Tack vare detta kunde Norrbyborna nås på olika sätt för att tillfrågas om sina synpunkter. Dessutom, och kanske än viktigare, var att eftersom arbetsgruppens deltagare, genom sina skilda förvaltningstillhörigheter, hade olika erfarenheter och kontaktnät, var det alltid någon som visste till vem man skulle vända sig för att få kontakt med en särskild grupp. Därigenom kunde grupper på Norrby nås som annars hade varit svåra, eller kanske rent av omöjliga, att komma i kontakt med. En av respondenterna menade exempelvis att en särskild kvinnogrupp hade varit svår att erhålla information från om denna grupp inte hade mötts av "personer som de är förtrogna med, som de här damerna på familjecentralen" (R5).

För det andra innebar variationen bland arbetsgruppens deltagare en totalt sett bred kompetens inom gruppen, vilket medförde att frågetecken som formulerades under arbetets gång aldrig blev till några problem eftersom det alltid fanns någon som hade, för det aktuella tillfället, rätt kunskap och som därmed kunde bidra till att lösa den potentiella svårigheten.

DEN GENERÖSA ARBETSTIDEN

Kännetecknande för Cultural Planning är att den ska pågå under en längre period, under ett par års tid. Att processens arbetsuppgifter fick ta den tid som de krävde, upplevdes överlag som mycket positivt av de intervju-

ade och som en bidragande orsak till metodens positiva utgång. För många av respondenterna var detta en välkommen kontrast till arbetsuppgifterna i vardagen, som vanligtvis måste utföras under stark tidspress – “här [under arbetet med Cultural Planning, min anmärkning] kändes det mer som att det är bättre att man tar ett varv till och diskuterar så att alla är med, det kändes att man hade tid på sig, att man fick den tid som behövdes” (R2). Men även om arbetstiden var väl tilltagen, fanns det arbetsuppgifter som arbetsgruppen inte hann med. Bland annat nämndes i de genomförda intervjuerna att kontakt med lokala näringsidkare inte togs till följd av tidsbegränsning.

Samtidigt upplevdes den väl tilltagna arbetstiden inte alltid som enbart av godo. För det första nämndes i några av intervjuerna att den spenderade arbetstiden inte alltid användes effektivt och att arbetsmetoden inte gav full utdelning med tanke på den arbetstid som lades ner på den. En förklaring till detta kan vara att arbetsmötena hölls relativt sällan, med fyra, fem veckors mellanrum, vilket medförde avbrott i processen om någon/några av deltagarna inför ett möte inte hade hunnit göra det som de var ålagda att göra. I sin tur innebar detta att de övriga deltagarna i arbetsgruppen fick vänta in det nästkommande mötet, innan arbetsprocessen som helhet kunde ta ett steg framåt. Även om det finns en tanke bakom den väl tilltagna arbetstiden, antydde en av respondenterna att det kanske hade varit bättre med en mer intensiv arbetsprocess, inklusive deadlines som inte låg så långt fram i tiden. Detta baserat på att respondenten upplevde att arbetet gick mer tydligt framåt när en deadline närmade sig: “Sen när tidspressen började komma, då blev det lite mer verkstad” (R5).

För det andra togs i intervjuerna upp att i och med att arbetsmetoden utfördes under en så lång tidsperiod, hann vissa omstruktureringar av deltagarna i arbetsgruppen ske genom exempelvis föräldraledigheter. Den utsträckta arbetsperioden innebar även att den sträckte sig över sommaren, vilket medförde att arbetet stannade upp för ett par månader och att det blev lite av en omstart i början av hösten. Detta upplevdes emellanåt av deltagarna som lite segt.

2. Olika syn på metoden – medel eller mål?

Ovan har beskrivits fyra aspekter under temat ”Förutsättningar för ett lyckat genomförande”. Här redovisas resultatet av det andra temat som framkom i analysen, vilket kan ses som det mest intressanta resultatet:

uppfattningen om syftet med den valda arbetsmetoden var inte entydigt bland de intervjuade. Den här identifierade oenigheten handlar om huruvida den använda metoden primärt skulle betraktas som ett medel för att åstadkomma konkreta förändringar på Norrby eller som ett mål i sig, genom att metoden skulle användas för att utvärdera huruvida Cultural Planning var lämplig att användas på Norrby specifikt och i Borås allmänt. Denna oenighet beskrivs på följande vis av en av respondenterna,

Men jag tycker ändå inte att vi nådde nivån där vi kan börja utvärdera oss. Det blev liksom fokus på att prestera produkter, skapa en förändring istället för att vi lärde oss av metoden som egentligen var uppdraget. (...) Och det hände saker på Norrby, lite förändringar blev det, men det var inte det som egentligen var poängen med uppdraget. (paus) Alla vill ha resultat. Och tiden gick. Det var långsamt. (R4)

Problemet enligt denna respondent var arbetsgruppens fokus på att metoden skulle resultera i konkreta åtgärder. Respondenten menade att detta inte var fel i sig "och det kan man göra parallellt, men det blev väldigt mycket fokus på resultat" (R4), istället för på en kritisk granskning av den egna arbetsinsatsen, för att se vad man har lärt sig och huruvida denna arbetsmetod kan sägas fungera i och kunna arbetas vidare med i just Borås stad. Detta kan jämföras med andra respondenters uttalanden om att de upplevde det som negativt att arbetsprocessen inte resulterade i fler konkreta åtgärder, som skulle kunna vara Norrbyborna till nytta i vardagen,

Men man genomförde kanske inte så mycket konkret i sista ändan. Vi kanske inte har fått igång en massa studiecirklar, eller två kvinnor som har startat en syverkstad, för att de fick stöd och vi kopplade ihop dem med någon som kunde hjälpa dem med det och det (...). För det var det som jag kände var tanken med Cultural Planning, att vi skulle fånga upp de här styrkorna, att det fanns personer som man ganska lätt kunde identifiera som en drivande person som hade idéer och så skulle den personen få lite ekonomiskt stöd samt annat stöd. (R5)

I de båda ovanstående citaten framkommer att båda respondenterna uttrycker ett visst missnöje med resultatet. Men detta missnöje handlar om olika saker: å ena sidan en otillräcklig utvärdering av metoden i sig, å andra sidan otillräckliga konkreta ändringar på Norrby. Denna skillnad beror i sin tur på att de båda exemplifierade respondenterna såg olika syften med den genomförda arbetsmetoden – å ena sidan en utvärdering av metoden i sig, å andra sidan konkreta förbättringar på Norrby.

Om resonemanget om denna skillnad utvecklas, skulle denna oenighet

kunna sägas vara grundad i distinktionen mellan ett teoribaserat tankesätt och ett praktikbaserat tankesätt. Uttryckt på annat vis: oenigheten handlar om delade meningar huruvida det som ska sökas är kunskap om eller praktiska lösningar på ett problem. Även om dessa två tankesätt går in i varandra, är det viktigt att de separeras och ej sammanblandas vid struktureringen och utförande av arbetsprocessen samt vid utvärderingen av det erhållna resultatet. Om en del av deltagarna i en arbetsgrupp arbetar enligt det förstnämnda tankesättet och om den andra delen av deltagarna arbetar enligt det senare nämnda arbetssättet, kan arbetsmetodens genomförande i onödan försvåras.

Samtidigt kan det vara svårt att hålla fast vid ett teoribaserat tankesätt när man personligen är engagerad i det som studeras. Många av de intervjuade tog upp att de är och länge har varit engagerade i Norrby, medförande att när Norrbyborna ombads att bidra med sina synpunkter om situationen på Norrby, upplevdes det bland respondenterna som viktigt att visa ett konkret gehör,

att folk skulle känna sig sedda (...) det var därför vi var så noga med att det skulle bli en fysisk effekt snabbt av det som de knuffade in till oss, för då skulle de känna att det blev ett genomslag även om det bara skulle handla om några gatlampor eller ta bort något buskage någonstans. (R5)

Detta upplevdes som särskilt viktigt i fallet Norrby, då det här området har blivit föremål för studier vid flera tidigare tillfällen utan att detta har givit något konkret omedelbart resultat för Norrbybornas del,

det kanske finns en liten trötthet på området också, det har varit ganska många projekt av olika slag, man har varit ute och frågat folk vad de vill och så har de framfört sina synpunkter och så har det inte hänt någonting. (...) Många tyckte ”jaha, är det dags igen?” ungefär. (R1)

Missnöjet över flera uteblivna konkreta förslag, som några av respondenterna gav uttryck för, är därmed förklarligt.

3. I huvudsak ringar på vattnet?

Sedan projekt Norrby avslutades har Cultural Planning inte använts i Borås stad på motsvarande systematiska sätt¹⁴ och det är lite oklart hur den rapport, som den utförda metoden resulterade i, konkret används idag. Däremot framkom tydligt i de genomförda intervjuerna att arbetet med Cultural Planning innebar en rad positiva bieffekter, vilka inte hade ingått i Cultural Planings primärt angivna syfte. Det skulle till och med kunna vara så att behållningen av bieffekterna var större än av det resultat som

¹⁴ Cultural Planning har dock inom ramen för Innovationsplattform Norby aktualiserats och utgjort en väsentlig del av *Arbetspaket 5. Inkluderande medborgarskap*, vilket bland annat är skälet till att det finns två kapitel om Cultural Planning i denna skrift.

kan kopplas till metodens egentliga syfte, en fråga som dock inte denna studie kan ge svaret på.

ETT UTVECKLAT KONTAKTNÄT

I intervjuerna framkom tydligt att tack vare det tvärsektionella, förvaltningsövergripande, arbetet fick deltagarna i arbetsgruppen möjlighet att lära känna nya verksamheter: "Man fick väldigt bra inblick i varandras verksamheter, som man kanske inte hade haft innan" (R3). Förutom att detta medförde en bättre insyn i andra förvaltningars verksamheter, bidrog detta även till ett utökat kontaktnät. Respondenterna upplevde att det i sin tur hade en positiv effekt på de arbetsuppgifter som respondenterna utför inom ramen för den egna verksamheten: "Vi har mycket lättare för att träffas och ta kontakt i frågor där vi behöver varandra som har dykt upp efteråt, absolut" (R2). En tänkbar negativ aspekt av detta skulle kunna vara att den nyvunna kunskapen är personbunden. Samtidigt bör det noteras att syftet med projektet inte gällde förbättring av kommunikationen mellan förvaltningar utan det är snarare en positiv bieffekt.

De utökade kontakterna som uppstod som en konsekvens av det genomförda arbetet med Cultural Planning var dock inte begränsade till endast arbetsgruppens deltagare utan medförde också att en del av de boende på Norrby fick bättre kontakt med varandra. Genom de insamlingsmetoder som genomfördes under kartläggningsmomentet etablerades en kontakt mellan personer som tidigare var osäkra och rädda för varandra:

folk och grupper på området som kanske inte hade vidare kontakt med varandra innan, fick det i de här grupperna. Det överbyggde en del misstro i området, för det finns ganska många äldre svenska och finska pensionärer som har varit väldigt rädda tidigare men nu vågar de faktiskt komma och träffa de nyanlända. (R1)

STÖRRE FÖRSTÅELSE OM OCH INSIKT I NORRBY

Även om många av respondenterna hade ett stort engagemang i Norrby och en stor insikt i Norrbys situation sen tidigare, vittnar flera av intervjuutsagorna om att respondenterna genom sitt deltagande i Cultural Planning fick en bättre helhetsbild över området. Man fick en större förståelse för de boende i området men upptäckte också hur mycket resurser och potential som finns på Norrby. En av respondenterna beskrev detta på följande vis: "(...) trodde att jag kunde svara på de här cultural planning frågorna under det första mötet, men jag fick revidera mig själv och tänka till, det gjorde verkligen att jag började fundera på vissa saker" (R5).

Till denna fördjupade bild bidrog givetvis det material som samlades in under kartläggningen, men inblicken i de andra förvaltningarnas verksamheter bidrog också. Genom denna inblick fick arbetsgruppens deltagare möjlighet till att se Norrby från olika verksamheters perspektiv: "Vi ser på dem som bor här på ett sätt, de andra ser på ett [annat] sätt" (R3). Med denna ökade insikt i situationen på Norrby, kom också ett större engagemang: "Jag känner att man fick ett större engagemang för stadsdelen, även som tjänsteman, att man känner att man ville kanske ta reda på mer om stadsdelen, hur den fungerar" (R3).

KONKRETA FÖRBÄTTRINGAR

Under tiden som Cultural Planning pågick 2011-2013 och tiden därefter gjordes flera insatser och nya idéer realiserades på Norrby, såsom exempelvis skulpturvandringarna. Även om en del av dessa, som inskrivandet i kulturnämndens programförklaring att man arbetar med stadsutvecklingsfrågor, var en konkret följd av den använda metoden, är det överlag svårt att säga huruvida flera av de noterade förändringarna verkligen skedde till följd av Cultural Planning eller om de hade inträffat ändå. Flera respondenter tog just upp att eftersom det ena många gånger ger det andra, kan det vara svårt att i realiteten identifiera den egentliga källan. Däremot menade flera av respondenterna att tack vare sin medverkan i Cultural Planning, fick de själva idéer om vad som måste förbättras, idéer som de tog med sig till sina vardagliga arbetsuppgifter.

Cultural Planning – förhållningssätt eller en teknik?

Även om metoden initialt och stundtals under arbetets gång har upplevts som svår att förstå, finns det överlag en positiv inställning till Cultural Planning bland de intervjuade deltagarna. Flera positiva aspekter av denna arbetsmetod har tagits upp under intervjuerna: bland annat att den innehöll en bred och givande insamling av information om Norrby, att den innebar att arbetsgruppens deltagare fick gott om arbetstid och att den möjliggjorde ett samarbete över förvaltningsgränserna. Fler positiva aspekter finns givetvis. Frågan är dock om dessa aspekter kräver att just Cultural Planning används som arbetsmetod, eller om man skulle kunna komma åt dessa även med hjälp av andra metoder. Anledningen till denna ställda fråga är att en grundläggande svårighet med den utförda Cultural Planning-metoden kunde identifieras genom de gjorda intervjuerna: att det i arbetsgruppen saknades en överrensstämmelse om vad som var

metodens primära syfte. Detta innebär inte att metoden inte medförde en rad positiva effekter eller att de olika synpunkterna inte har varit berikande. Så har varit fallet, vilket intervjuerna vittnar om. Men det innebär att metoden riskerar att inte ha blivit använd fullt ut. Dessutom finns ett visst missnöje med metodens resultat, ett missnöje som skulle kunna ha undvikits om det under hela arbetsprocessen hade funnits en tydlighet och överensstämmelse gällande metodens primära syfte. Att bestämma ett sådant syfte är också det första steget i ett genomförande av Cultural Planning enligt Lundberg och Hjorth (2011). När man använder sig av en arbetsmetod, som kan betraktas som ett verktyg för att uppnå något (även om en användning eller utvärdering av verktyget kan vara ett syfte i sig), är det av vikt att det finns en överensstämmelse om hur och varför detta verktyg ska användas.

Under en av intervjuerna nämndes att arbetsmetoden valdes först och att deltagarna därefter satte sig in i metoden, vilket kan vara en anledning till att det bland arbetsgruppens deltagare fanns delad syn på vad som var arbetsmetodens egentliga syfte. Att välja metod först och att därefter sätta sig in i vad den innebär är inte ett ovanligt förehavandesätt, med vilket det kan finnas fördelar. Samtidigt finns poänger med att först sätta sig in i en metod, för att med stöd i den kännedom som man har om metoden kunna formulera för- respektive nackdelar med ett val av metoden ifråga. En tänkbar lösning skulle kunna vara att man genom en initial inläsning skulle komma fram till att det i Norrbys fall hade varit mer fruktbart att plocka valda delar ur Cultural Planning och att kombinera dessa med en annan metod, såsom exempelvis medborgardialogen. Något som en av respondenterna var inne på,

däremot, om man istället kör medborgardialog med cultural planning-inslag (...), men det är en tanke jag har iallafall, att man skulle kunna ta det bästa från cultural planning-metoden som ger konkret resultat och där ingår det här med intervjurundan som en väldigt viktig del och då hamnar man, då kan man alltså samordna det med medborgardialog, och försöka att arbeta fram någonting med hjälp av de två. (R7)

Att införliva ett Cultural Planning-influerat tankesätt i den kommunala verksamheten har använts i andra kommuner (se Hjorth, 2014). Cultural Planning behöver därmed inte användas i sin helhet, utan kan anpassas inte bara efter det objekt mot vilket metoden riktas utan också efter de personer som använder denna metod och som är involverade i dess process. Men oavsett val måste metodens utförare vara överens om vad som är syftet med metoden och vad man förväntar sig av den.

Sammanfattningsvis handlar denna fråga om Cultural Planning ses som medel eller ett mål i sig. De lärdomar som kan dras innebär att Cultural Planning bör ses som ett verktyg som inrymmer ett förhållningssätt baserat på delaktighet och flexibilitet snarare än en teknik eller mall för hur förändring och utveckling ska genomföras. Denna text är inte någon utvärdering av Cultural Planning, utan en beskrivning av hur utförarna av Cultural Planning i fallet Norrby upplevde denna metod. Baserat på dessa beskrivningar kan dock sägas att arbetsmetodens första steg, *Förberedelser och förankring*, kanske borde betraktas som lika centralt som det andra kartläggande steget.

REFERENSER

- Creative Cities Network (2010). *Cultural Planning Toolkit*, 2010 Legacies Now and Creative City Network of Canada, British Columbia. Tillgänglig via: http://www.creativecity.ca/database/files/library/cultural_planning_toolkit.pdf
- Hjorth, C. (2014). *Fångad av platsens själ. Cultural Planning Laboratory*. Ett tre-årigt projekt med elva kommuner i Västra Götaland. Uddevalla: Fyrbodals kommunalförbund.
- Lindqvist, L. & Månsson, E. (2008), Cultural Planning – om att se på en plats med nya glasögon. I: S. Beckman & S. Månsson (red.), *Kultursverige 2009*. Norrköping: SweCult/Linköpings universitet, s. 25-30.
- Johannisson, J. (2015). Culture, sustainable development, and innovation: the case of Norrby, Sweden. I: S. Hristova, S. M. Dragicevic & N. Duxbury (eds). *Culture and Sustainability in European Cities: Imagining Europolis*. London: Routledge, p. 166-177.
- Lundberg, K. & Hjorth, C. (2011). *Att fånga platsens själ. Handbok i cultural planning* Stockholm: SKL Kommentus media.
- Mercer, C. (2006). *Cultural planning for urban development and creative cities*. Tillgänglig via: http://burgosciudad21.org/adftp/Shanghai_cultural_planning_paper.pdf
- Stevenson, D. (2005). Cultural planning in Australia: Texts and contexts. *Journal of Arts Management Law and Society* 35(1), 36-48.

FRÅN ARBETSLIV TILL PENSIONÄRSLIV: ATT MARGINALISERAS SOM MEDBORGARE

ERIK LJUNGAR

Inledning och bakgrund

I en rad större och medelstora städer i Sverige lever äldre personer med utlandsfödd bakgrund i så kallade socialt utsatta områden. Det har visat sig att segregation och isolering gentemot majoritetssamhället är relativt vanligt förekommande bland olika grupper.¹⁵ De upplever sig inte vara helt och fullt inkluderade trots att de kan ha bott i Sverige i nästan 50 år. Det finns till exempel personer med bakgrund i länder som Finland och det forna Jugoslavien som inte talar svenska språket till fullo. Detta är fallet för flera grupper av arbetskraftsimmigranter som kom till Sverige under 1950-talet och 1960-talet. Även bland senare anlända flyktingimmigranter förekommer det att äldre anhöriga till dessa, som har kommit efter sina barn, upplever isolering, och där beroendet av nära familjerelationer är betydande (Torres, 2008).

Ett annat framträdande fenomen i Sverige är att befolkningen blir allt äldre, vilket gäller både utlandsfödda och i befolkningen generellt (SCB, 2015). Det föds allt färre människor, men även det faktum att människor är friskare och lever längre bidrar till detta fenomen. Ur ett socialt hållbarhetsperspektiv baserat på välfärd och rättvisa är detta naturligtvis något positivt, men utifrån ett ekonomiskt hållbarhetsperspektiv kan detta ses som ett problem eftersom de personer som ska kunna leva ett socialt hållbart liv efter pensionen ökar i förhållande till den arbetsföra befolkningen. Ur ett ekonomiskt perspektiv är det alltså en allt större andel personer som är pensionärer som måste försörjas av en relativt sett krympande befolkning i arbetsför ålder.

Sverige har dock genom sin hitintills generösa migrationspolitik, i jämförelse med andra västländer, kunnat finansiera exempelvis pensioner eftersom många personer med immigrantbakgrund ofta tagit över delar av arbetsmarknaden som inte varit attraktiv för personer födda i Sverige, särskilt inom service och tjänstesektorn. Det finns en rad studier som visar att födelsetalen är relativt höga bland utlandsfödda och denna tillväxt utgör ett centralt bidrag till arbetsmarknaden och ekonomisk välfärd (SCB, 2015).

¹⁵ Segregerade områden avser här områden som i hög grad är särskilda och marginaliserade i relation till majoritetssamhället, dvs. så som det ofta uppfattas och används i vardagligt tal. Ett alternativt sätt att se på begreppet diskuteras i kap 2.

Fokus i denna studie riktas emot upplevelsen av övergången från arbetsliv till pensionärstillvaro. I detta fall är det av vikt att förstå hur personerna upplever hur den relationella konstitueringen av en "pensionär" skiljer sig från i detta fall den "arbetande personen". I Sverige ses det "arbete" eller "yrke" som en person har som en viktig del av dennes identitet (Ulfsson, 2012). När en person blir pensionär är hen inte längre en arbetande person och förlorar därför en viktig del av sin identitet. Men det är inte bara den sociala dimensionen som förändras när en person blir pensionär. Även den ekonomiska situationen förändras. När en person både lämnar sitt arbete och inkomsterna sjunker dramatiskt påverkar detta hela livssituationen. Studien baseras på intervjuer med en grupp pensionärer med utländsk bakgrund, bosatta i stadsdelen Norrby i Borås. Som framgått av det inledande kapitlet om Norrbys historia kännetecknades staden under 1950-talet och 1960-talet av arbetskraftsinvandring, och har sedan 1980-talet främst präglats av flyktinginvandring. Idag bor där många immigranter som kommer från länder som Iran, Syrien, Afghanistan och Somalia. Det bör dock noteras att Norrby har en relativt hög andel svenskfödda personer som bor i stadsdelen.

Teoretiska utgångspunkter

De teoretiska verktyg som används i denna studie tar sin utgångspunkt inom ett samhällsvetenskapligt perspektiv som kallas *social relationism* (Emirbayer, 1997; Foucault, 2003; Goffman, 1963; Goffman 1965; Somers och Gibson, 1994; Tilly 1998). Detta perspektiv skiljer sig något från de perspektiv som antingen betonar *strukturella faktorer* för att förstå och förklara mänskligt handlande, samt de perspektiv som brukar betecknas *social konstruktivism*, där sociala egenskaper och handlingar tenderar att ses som tillfälliga och/eller helt beroende av situationen. De författare som kan klassificeras som tillhörande det relationistiska perspektivet delar synen att fenomen som ålder, klasstillhörighet, etnicitet ska ses som något som definieras som en *social relation* mellan människor. Detta betyder *inte* att ålder endast är en "konstruktion" eller en "social konstruktion", utan är något som upplevs som "verkligt" för både aktörerna själva och det omgivande samhället. Det relationella perspektivet betonar att ålder precis som fallet är med kön, etnicitet och klass är minst lika avgörande för att förstå sociala relationer och identitetsskapande bland människor, det vill säga är något som skapas i interaktion eller samspel mellan människor, där relationerna ofta är *asymmetriska*, dvs. präglas av maktrelationer

(Foucault, 2003). För den person som berörs på individnivå ”upplevs” företeelser som ålder, etnisk tillhörighet etc. i allra högsta grad som ”verkliga” eller vad som kan betecknas som *realistiska*; exempelvis för de människor som lever med åldrande identiteter. Dessa bilder som individen måste förhålla sig till stämmer dock inte alltid överens med hur denne uppfattar sig själv. Enligt sociologen Erving Goffman kan därför människor uppleva en *identitetskonflikt* mellan den egna bilden av till exempel sin ålder eller etniska tillhörighet, och de bilder som skapas och upprätthålls av omgivningen. Inte minst i fallet med personer som lämnar en roll, i detta fall rollen som ”arbetande”, och övergår till att bli ”pensionär”, kan detta upplevas som både besvärligt och ibland som traumatiskt (Goffman, 1963; Närvänen och Häll, 2014; Featherstone och Wernick, 1995).

För att förstå både ålder och etnicitet som *sociala fenomen* är det av vikt att förstå inte bara individuella erfarenheter av en persons situation, utan också att förstå det omgivande samhällets bilder av ”pensionären” eller ”invandraren”. Ur ett relationellt perspektiv är det därför inte bara en persons uppfattningar eller känslor om ålder och etnicitet som det tas hänsyn till, utan även den sociala kontexten i vilken personen befinner sig, till exempel var denne är bosatt. En rad studier visar till exempel att personer med immigrantbakgrund ofta omges av stereotyper som påverkar deras uppfattning av sig själva. Men lika centralt i detta sammanhang är att förstå hur de förhåller sig till fenomenet ”invandrare”, och då inte minst de ”egenskaper” som tillskrivs dem eller som uppstår genom interaktionen med det omgivande samhället. Bilden av ett bostadsområde som Norrby, vilket ofta klassificeras som ett så kallat problemområde präglad av oroligheter och segregation, kan alltså vara värt att undersöka utifrån de intervjuades perspektiv (se Boverket, 2010).

Metodologiska utgångspunkter

I denna studie har 10 personer intervjuats, fyra kvinnor och sex män. De har sin bakgrund i Serbien, Bosnien-Hercegovina, Grekland, Rumänien, Iran och Indien. Bland dessa finns både personer som kom under 1960-talet som arbetskraftsimmigranter samt personer tillhörande gruppen flyktin-gimmigranter, vilka kom i slutet av 1980-talet och början av 1990-talet. De har alla erfarenheter av den svenska arbetsmarknaden, men de flesta har också erfarenhet av att ha arbetat i sina ursprungsländer. Urvalet har varit ett så kallat snöbollsurval där vissa intervjupersoner fungerat som

kontaktpersoner till ytterligare intervjupersoner. Kontakter med några av de intervjuade har förmedlats med hjälp av personer som arbetar med integrationsfrågor i området samt genom studenter till författaren. Tiden för intervjuerna varierade mellan 45–90 minuter. Den metod som användes var öppna tematiska intervjuer i form av samtal där de intervjuade med egna ord fick redogöra för sina erfarenheter med begränsad påverkan från intervjuaren. Den metod som används bygger på fenomenologisk sociologi och livsvärldsanalys (Aspers, 2011; Berger och Luckman, 1966; Dahlberg, Dahlberg & Nyström 2008). Det betyder att utgångspunkten tas i individers upplevelser och erfarenheter av det som studeras, och analysen syftar till att synliggöra mönster (teman) som framträder i de intervjuades utsagor som helhet.

Studiens resultat

ANKOMSTEN TILL SVERIGE

De personer som ingår i denna studie kom till Sverige under i huvudsak 1960-talet respektive slutet av 1980- och början av 1990-talet. De som anlände under den första perioden går ibland under beteckningen *arbetskraftsimmigranter*. Dessa är ofta personer med rötter i Grekland eller i det forna Jugoslavien. En person som även kan hänföras till denna grupp är en man med indisk bakgrund som anlände till Sverige i början av 1970-talet. De delar främst erfarenheten av att de kunde träda in på den svenska arbetsmarknaden nästan omedelbart efter ankomsten till Sverige.

Sverige var under 1960-talets högkonjunktur beroende av arbetskraft till industrin och det skedde därför en aktiv rekrytering av personer från en rad länder som Finland, Grekland och Jugoslavien för att täcka industrins behov av arbetskraft. Personerna i denna studie hade därför inga större problem att finna ett arbete kort efter att de anlät till Sverige. Under 1960-talet och början av 1970-talet fanns det dock inte språkutbildning eller särskilda program för nyanlända, till exempel fanns det under 1960-talet ännu inte någon organiserad SFI-undervisning (Svenska för invandrare). Några sökte själva upp kurser i till exempel ABF-s regi, men framförallt förlitade de sig på det tolksystem som var väl etablerat redan på 1960-talet. Alla kontakter med myndigheter sköttes genom organiserad tolkverksamhet. Detta har dock enligt ett par av de intervjuade medfört problem längre fram i livet. En man med rötterna i Grekland framhåller att detta har varit förödande för hans möjlighet att lära sig det svenska språket fullt ut, vilket sedan bidragit till ökad upplevd exklud-

dering särskilt när han uppnått pensionsåldern.

De personer som anlände till Sverige vid denna tidpunkt kände sig dock för det mesta välkomna, bland annat eftersom de fick arbete nästan direkt efter ankomsten. De upplevde sig väl mottagna av både personer från den svenska majoritetsbefolkningen, men även av andra personer med immigrantbakgrund. Samtliga tillhörande gruppen arbetskraftsimmigranter i denna studie har erfarenhet av att ha arbetat inom textilindustrin i Borås. Några lämnade dock dessa verksamheter efter ett par år och sökte sig till andra sektorer, särskilt arbete om inom tjänste- och service-sektorn. Att textilindustrin i stort sett försvann under 1970-talet, innebar även att de fick söka sig andra vägar till försörjning.¹⁶

De personer som anlände under slutet av 1980- och början 1990-talet kan definieras som *flyktimmigranter*. I denna studie rör det sig om personer med bakgrund i Iran, Rumänien och Bosnien-Hercegovina. Deras möte med det svenska majoritetssamhället innebar inte samma positiva erfarenheter som för den tidigare gruppen. De stötte ofta på fler motgångar, både under den första perioden, men även återkommande under hela yrkeskarriären. Särskilt möjligheterna att få ett arbete var betydligt mer omständiga än fallet var för arbetskraftsimmigranterna. De mötte även en helt annan mottagningskultur, där SFI och även vissa arbetsmarknadspolitiska projekt var väl etablerade; trots detta dröjde det lång tid innan de kunde etablera sig på arbetsmarknaden.

Ett annat fenomen som överensstämmer med vad som framkommit i en rad olika studier är svårigheterna för personer med utlandsfödd bakgrund att få ett arbete som överensstämmer med deras utbildning och/eller tidigare arbetslivserfarenhet (Ljungar, 2010). I fallet med personerna som ingår i denna studie gäller detta särskilt för dem som är flyktimmigranter. En man med rötterna i Iran, som har en ingenjörsutbildning, har hankat sig fram på olika arbeten som diskare, städare, vaktmästare, etc. Ett undantag utgörs av en kvinna med rötterna i Rumänien, som fick arbete genom att bli egen företagare inom sitt yrke som skönhets terapeut; vägen dit kantades emellertid av olika mer eller mindre lyckosamma arbetsmarknadspolitiska projekt och perioder av arbetslöshet.

ARBETSLIVET

En bild som framträder är att nästan alla av de intervjuade personerna upplevde sitt arbete som en *meningsfull* aktivitet. Det var genom arbetet som de menar att de fick kontakter och kunde ingå i relationer med både

¹⁶ 1950 var ca 70 procent av Borås yrkesverksamma befolkning verksamma inom textilindustrin, och staden var landets sjätte största stad. Krisen inom textilindustrin innebar att antalet industriarbetare inom textilsektorn minskade från 20 000 till mindre än 1 000 personer (Brorström, Edström, Ljungkvist & Oudhuis 2012). Efter denna utdräring av textilnäringen har staden i hög grad åter blivit ett centrum i landet för textilnäring, inte minst utveckling inom mode och design.

personer med immigrantbakgrund, men även med personer från det svenska majoritetssamhället. Det finns dock vissa skillnader i erfarenheter mellan de som anlände som flyktingimmigranter och de som kom till Sverige som arbetskraftsimmigranter. Personer ur den första gruppen upplevde viss otillfredsställelse med att de inte hade funnit något arbete som var i överensstämmelse med deras kompetens eller utbildningsbakgrund. Medan det bland arbetskraftsimmigranterna inte upplevdes som ett lika stort problem. De som tillhör den senare gruppen har ofta en lägre utbildningsnivå och sökte sig aktivt till Sverige just för att de visste att de kunde få ett arbete inom främst textilindustrin.

De flesta personerna i denna studie hade dock inställningen att deras arbete främst hade gett dem en inkomst, och ansåg även att de upplevde att det är av stor vikt att kunna försörja sig själva. Att leva på "socialbidrag" hade varit helt uteslutet för samtliga av de intervjuade. Arbete är emellertid inte bara ett sätt att få en inkomst, utan de flesta ansåg att detta också är viktigt för den allmänna tillfredsställelsen i livet. Särskilt den sociala interaktionen på arbetsplatserna var enligt samtliga av stor betydelse, men även det att bara ha ett arbete upplevdes som viktigt för den allmänna tillfredsställelsen. De upplevde det som meningsfullt att få vara på en arbetsplats, detta även om de inte hade fått ett arbete som motsvarade deras kvalifikationsnivå. Den ingenjörutbildade mannen från Iran säger:

Jag har varit glad över att få jobba. Det spelar ingen roll, vad som helst [duger]. Jag är ingenjör, men jag har jobbat som chaufför, som städare och som diskare och som ingenjör, som ... Vad som helst [duger]!

Kvinnan med rötterna i Rumänien, som är egenföretagare, driver en skönhetssalong. För henne är interaktionen eller samspelet med andra personer det som ger mening i arbetet; dvs. i hennes fall kunder, både från det svenska majoritetssamhället samt personer med utländsk bakgrund. Hon har dessutom valt att fortsätta arbeta i sitt företag efter pensioneringen, dels av ekonomiska skäl, men också för att kunna upprätthålla de nys nämnda sociala relationerna. Hon säger:

Nej jag ska inte sluta jobba, jag ska jobba vidare. Som jag säger, den sociala biten, man kan inte få den hemma. Man måste [arbeta], ja. Eller, man måste ha andra intressen att [ägnas åt]. För när du kommer in [till butiken] och det kommer en kund; du pratar om allt, och hör allt. Nej, den sociala biten kommer man att sakna när man går i pension helt och hållet.

Arbetslivets stora betydelse visar sig också genom att man väldigt ogärna vill lämna sitt arbete i samband med ohälsa. Flera av de intervjuade nämner att de ådragit sig sjukdomar och skador under arbetslivet som lett till att de gått i pension i förtid. Flera av dem som arbetat inom textilindustrin, och även de som arbetat inom främst service- och tjänstesektorn, hade ådragit sig olika skador, som också gjorde sig påmind efter att de pensionerats. De hade dock haft stora problem att acceptera att sluta sitt arbete och hade helst velat stanna kvar på sin arbetsplats så länge som möjligt. I vissa fall hade en läkare eller arbetsgivare direkt beordrat dem att lämna arbetsplatsen på grund av ohälsa.

ÖVERGÅNGEN

Den del av pensioneringen som upplevdes som mest problematisk var perioden direkt efteråt. Några av de personer som ingår i denna studie berättade att de under en period fortfarande drömde om att de gick till sin arbetsplats. Särskilt några av männen upplevde det som särskilt besvärligt att ge upp både sina arbetsplatsrelationer men även sin yrkesidentitet. En man med rötterna i Grekland säger:

Jo, det var jobbigt att man tappade den sociala biten, arbetskamrater. Det var det som var ett helvete för mig. [...] Jag var inte någonstans längre.

Ett par av personerna fortsatte att gå till sin tidigare arbetsplats efter pensioneringen, och i vissa fall utförde de en del arbetsuppgifter tills de mer eller mindre "tvingades" att gå hem. Några hanterade den första tiden som pensionär genom att fortsätta att arbeta på mer frivillig basis. Bland annat en kvinna med rötterna i Grekland som arbetat som förskollärare fortsatte att komma till sin arbetsplats och läsa sagor för barnen, men slutade med detta efter en tid. Några framhåller dock att det främst var under den första tiden, det vill säga direkt efter pensioneringen eller förtidspensioneringen, som de upplevde känslor av saknad och tomhet.

En förlust som kändes tung för flera var att de sociala relationerna på arbetsplatserna förlorades. De framhåller att det ofta var just på själva arbetsplatsen som de mötte människor från majoritetssamhället, och därmed upplevde sig integrerade eller inkluderade i någon mening. När de lämnade arbetslivet upphörde för flera dessa relationer.

DEN EKONOMISKA DIMENSIONEN

Det är främst de personer som hade kommit som flyktingimmigranter under 1980-talet och början av 1990-talet som betonar att inkomst-

bortfallet efter pensioneringen upplevdes som ett stort problem, både materiellt och existentiellt. De framhöll att den relativt korta period som de faktiskt arbetat i Sverige hade resulterat i en lägre pension, eftersom storleken på pensionen i Sverige är beroende av det antal år man arbetat på den svenska arbetsmarknaden. Det ekonomiska beroendet har därför blivit betydande på grund av det ekonomiska bortfall som pensionärstillvaron medfört. De menade att de numera delvis är beroende av sina barn för ekonomiskt stöd för att hantera hyror och andra grundläggande livsomsändigheter. För de personer som kom till Sverige som arbetskraftsimmigranter under 1960-talet, och som arbetat fler år i landet, innebär emellertid detta att de kunde klara sitt vardagliga uppehälle något bättre, men inte mycket mer.

En gemensam erfarenhet hos de intervjuade är alltså att pensioneringen inneburit en ekonomisk förlust som upplevs som väsentlig. Flera uppgav att deras inkomster mer än halverades i jämförelse med den som de hade tidigare som anställd. Ett undantag är kvinnan med rötter i Rumänien, som hade arbetat som egenföretagare. Hon har valt att fortsätta att arbeta som småföretagare även efter pensionen och kan därigenom komplettera med inkomster från sin verksamhet.

Flera har, trots den försämrade ekonomiska situationen, valt att prioritera resor till det forna hemlandet under somrarna, men ingen av de intervjuade uppgav att de hade för avsikt att återvända dit för gott. De upplever att det svenska samhället med dess väl fungerande välfärdssystem ger en trygghet som de inte skulle kunna få i ursprungslandet.

PENSIONSTILLVARON

Flera personer i denna studie uppgav att de efter att ha lämnat arbetslivet använt sig av likartade strategier för att finna mening i sina liv. Ett fåtal har lyckats behålla några av sina gamla arbetskamrater; det som framkommer i intervjusamtalen är emellertid den betydelse som särskilt de egna barnen fått efter pensioneringen. Det sätt på vilket de har hanterat sin tillvaro som pensionärer är därför främst genom att engagera sig i familjelivet. Särskilt de personer som tillhör gruppen flyktingimmigranter, vilka inte har arbetat särskilt många år i Sverige och därför delvis är beroende av sina barn av ekonomiska skäl, har också blivit beroende av ”sociala skäl”. Även de som tillhör gruppen arbetskraftsimmigranter uppger att de efter pensioneringen förlorat nästan alla sina anslutningar med det svenska majoritetssamhället. Ett samstämmigt budskap från nästan alla av de intervju-

ade är att de framhåller att det var särskilt på arbetsplatsen de träffade och samverkade med infödda svenskar. Nu är de istället beroende av att umgås med personer ur sin egen immigrantgrupp samt familj och släkt.

Ett sätt att finna en meningsfull tillvaro efter pensionen har för en del varit att engagera sig inom olika "invandrarföreningar". Detta gäller särskilt dem som tillhör gruppen arbetskraftsimmigranter, av vilka flera hade verkat inom dessa föreningar redan under sin yrkesaktiva tid. En del av de intervjuade upplevde emellertid att de inte finner någon större tillfredsställelse i att delta i dessa organisationers aktiviteter. En man med bakgrund i Grekland sade att allt de gör i "Grekiska föreningen" är att de "endast dricker kaffe och spelar kort".

Vad han och andra menar är att de upplever sig själva, i alla fall delvis, som "svenskar". En del av dem har bott i Sverige i nästan 50 år, och när de till exempel åker tillbaka till sina hemländer för att semestra, känner de sig alienerade och som väldigt "svenska". Samtidigt upplever de att de inte känner att de betraktas som svenskar från det omgivande majoritetssamhället. I Sverige har de en identitet som "immigrant", i det forna hemlandet en identitet som "svensk". En man med rötterna i Serbien säger:

Mitt land [Serbien] är inte mitt land. Det är svårt att säga. Jag var 21 år när jag kom hit, och sedan levde jag [här] resten av livet och nu är jag 70. Så jag har levt fler år i Sverige. Jag kan [dock] aldrig säga att Sverige är mitt hemland eller så, eller att jag är [en] riktig svensk, det blir jag aldrig. Men [samtidigt] måste [jag nog] vara mer svensk [än serb] eftersom jag bott här längre än vad jag gjorde därnere [i ursprungslandet].

Tre av personerna i denna studie hade dock hittat mening i livet efter pensionen genom att bli medlemmar i en organisation, PRO (Pensionärernas Riksorganisation). Det är en organisation som i huvudsak har infödda svenskar som medlemmar, och har haft problem att rekrytera personer med immigrantbakgrund. De personer i denna studie som deltog i PRO:s verksamhet upplevde emellertid att de hade funnit meningsfulla relationer samt saker att göra under dagarna. Särskilt det upplevda behovet av att få tillhöra majoritetssamhället upplevde dessa att de härigenom fick tillfredställt. En man hade även fått uppgiften att vara kassör i den lokala PRO-organisationen som han upplevde som meningsfullt och tillfredställande.

Ett problem som påpekades av andra i studien gällde kostnader för aktiviteter i PRO och andra organisationer. Vissa uttryckte intresse av att få delta i föreningsverksamhet men ekonomiska villkor upplevdes utgöra ett hinder. Att å ena sidan vara medlem, men å andra sidan vara exklude-

rad i den gemenskapen kan upplevas som frustrerande. De som var medlemmar i PRO framhöll att de försökt få flera av sina landsmän att bli medlemmar, men att dessa avböjt på grund av de anser sig sakna tillräckliga språkkunskaper för att kunna delta aktivt i verksamheten. Att inte kunna delta i föreningsaktiviteter (t ex utflykter, resor etc.) på grund av bristande ekonomi eller osäkerhet i kommunikation med andra utgör reella hinder för upplevelsen av ett inkluderande medborgarskap.

Avslutningsvis ställdes frågan vad det innebär att leva i ett så kallat segregerat område som Norrby. Flera av de intervjuade har bott där i hela sitt ”svenska” liv och en majoritet i många år. De menade att å ena sidan är det en trygghet att leva tillsammans med andra människor med samma bakgrund, men de ansåg också att bilden de möter från det omgivande samhället inte överensstämmer med deras egna erfarenheter av den plats där de bor i. Inte minst den bild som ges i media och från det offentliga samhällets sida överensstämmer inte med deras egna bilder. Även det bemötande de får i interaktionen med människor när de säger att de är bosatta i Norrby från det omgivande samhället är inte heller alltid positivt. En kvinna med rötterna i Bosnien-Hercegovina säger:

Om någon hälsar så hälsar jag också. Om någon pratar så pratar jag också. Jag har inget problem [med andra människor] Inte med någon!

En indikator på att personerna bosatta i Norrby själva trivs med sitt område visade sig i att flera av de intervjuade hade gjort en ”boendekarriär” inom området. Vissa hade till en början bott i större lägenheter så länge som de hade barn boende hemma, och därefter flyttat till mindre boenden inom området då barnen lämnat eller i samband med just pensioneringen. Några hade även fått sina hyresrätter omgjorda till bostadsrätter eller flyttat till en bostadsrätt inom området. Mannen med rötterna i Indien svarar på frågan om han funderat på att flytta ifrån Norrby på följande sätt:

Jo [vi har funderat på flytta], fast vi trivs ju bra här. Den lägenhet som jag bor i är väldigt trivsamt. [...] Det är så nära centrum.

UPPLEVD SOCIAL TRYGGHET

Ett mindre positivt fenomen som framkommer i denna studie är det faktum att flera av intervjupersonerna som bott många år i Norrby upplever att det över tid blivit ”stökigare” på gator och torg. Särskilt under kvällstid förekommer det ibland att grupper av ungdomar är ute och utför viss skadegörelse med mera. Men enligt de som intervjuades berör inte detta dem så mycket personligen eftersom de ofta håller sig inomhus under

särskilt helgkvällar. Det framkom dock i flera av intervjuerna att vissa upplever att det ibland uppstår vissa spänningar mellan personer tillhörande olika grupper av personer med immigrantbakgrund. Särskilt gäller detta mellan de som bott länge i området och de som tillhör relativt nyanlända grupper. Platsen där de bor är trots allt, enligt de intervjuade, en relativt ”bra” plats att åldras i. Närheten till centrum är till exempel en fördel som flera påpekar, men även att området upplevs som tryggt betonades av flera. Flera poängterade även när de besvarade frågan om upplevd social trygghet att den ”bild” av Norrby som ofta florerar i det omgivande samhället stämmer illa överens med de boendes egna bilder av området (Se även kapitel 1).

Slutsatser

ARBETETS BETYDELSE

De som tillhör gruppen arbetskraftsimmigranter uppgav att de upplevde sig välkomna när de anlände till Sverige i unga år. De fick alla arbete nästan omedelbart inom textil- och konfektionsindustrin i Borås. De framhöll att arbetet var viktigt för deras möjlighet att finna en meningsfull tillvaro, särskilt genom relationer på arbetsplatserna, men att det främst såg sitt arbete som en väg till försörjning. Personerna tillhörande gruppen flyktingimmigranter uppgav att de haft en svårare väg in på arbetsmarknaden samt det svenska majoritetssamhället. Dels hade de svårare att finna ett arbete överhuvudtaget, dels att de när de väl funnit ett arbete upplevde de sig inte fullt tillfredsställda, detta eftersom de inte fått arbeta med det som de hade erfarenhet av från hemlandet eller inom det område som de var utbildade inom.

Det är dock av vikt att betona den centrala betydelse det hade för flera av deltagarna i studien att få gå till ett arbete och där få träffa personer med immigrantbakgrund, men särskilt personer tillhörande majoritetsbefolkningen. Detta är kanske inte något som skiljer personer med immigrantbakgrund från personer tillhörande majoritetsbefolkningen, men det som är värt att framhålla utifrån intervjupersonernas berättelser är den dramatiska skillnad i frekvensen de upplevde avseende kontakterna med personer tillhörande majoritetssamhället.

Flera upplevde en ”identitetsförlust” direkt efter pensioneringen, men försökte aktivt hitta nya sociala sammanhang, i vilka de kunde finna mening i sina liv. För de flesta har familjen och särskilt de egna barnen fått ökad betydelse. Det faktum att de enda platser där de kunde möta och

interagera med personer från majoritetsbefolkningen just var arbetsplatserna, innebar för en del att när de gick i pension detta ledde till ökad exkludering med en dubbel innebörd, det vill säga både som pensionär och som utlandsfödd eller person med immigrantbakgrund.

Några valde att fördjupa relationerna inom deras etniska grupper, såsom "Grekiska föreningen", men en del upplevde sig inte helt tillfredställda med detta. Några valde att vara medlemmar i pensionärernas riksförbund (PRO). De ville alltså finna en "svensk-identitet", i detta fall en livssituation i vilken de upplever att de "erkänns" av majoritetsbefolkningen.

PLATSENS BETYDELSE

Enligt en studie genomförd av Boverket upplever ofta personer som bor i så kallade segregerade eller utsatta områden å ena sidan en stark inre identitet, å andra sidan en svag yttre identitet (Boverket, 2010). När det gäller de pensionärer som är bosatta i Norrby tycks det stämma väl även i deras fall. Flera framhöll visserligen i intervjuerna att de upplever en ökad oro och spänning i området, särskilt under kvällar och helger, men att de upplever att området mestadels är lugnt och tryggt att leva i. Flera lyfte att närheten till centrum i Borås upplevs som mycket positivt, samt att de trivs med sitt boende. Den "bild" som de menar att det omgivande samhället ofta ger av Norrby stämmer således inte utifrån deras egna uppfattningar. Den egna upplevelsen kan beskrivas som en stark inre identitet av att vara "Norrbybo".

SPRÅKETS BETYDELSE

Ett anmärkningsvärt resultat i denna studie är att personer som bott nästan hela sitt vuxna liv i Sverige inte lärt sig behärska det svenska språket fullt ut. Att detta upplevdes som frustrerande för en del visade sig exempelvis i att de valde att inte gå med i föreningar som PRO eller motsvarande. Å ena sidan känner de sig som svenskar och har bott i Sverige nästan ett halvt sekel, å andra sidan har de inte tillägnat sig språket så väl och väljer därför att inte bli medlemmar.

UPPLEVELSE AV INKLUDERINGSFÖRLUSTER

En slutsats som kanske kan dras av denna studie är att de personer som intervjuats sammantaget pekar på en "identitetsförlust" på flera plan. Samtliga personer är svenska medborgare och har dessutom arbetat under

större delen av sin yrkesverksamma tid. Att de ändå inte upplever sig vara fullt inkluderade i det svenska samhället är därför värt att framhålla. Enligt en tidigare studie av författaren framkom det att det inte räcker att ha ett "formellt" medborgarskap samt att ha ett arbete för att kunna uppleva en "samkänsla" eller uppleva sig vara inkluderad i det svenska samhället om man har en immigranbakgrund (Ljungar, 2010).

Studiens resultat pekar på upplevda förluster knutna till utsatthet och isolering på flera plan: Förlust av ett arbete (som man vill ha kvar så länge som möjligt) och därmed kraftigt reducerad ekonomi. Därmed också förlust av identitet samt socialt nätverk utanför familjen. Genom nämnda förluster förstärks och cementeras också upplevelsen av vara betraktad som "invandrare". Det som framkommer är att när personerna i denna studie gick i pension upplevde de sig fortfarande behandlade som "invandrare" från det omgivande samhället. Efter att de pensionerats upplever de sig vara kategoriserade som både "invandrare" och som pensionär. Ett socialt hållbart samhälle är knutet till människors upplevelse och erfarenhet av ett socialt medborgarskap, det vill säga ett medborgarskap grundat i upplevelsen av tillhörighet och samhörighet i det samhälle där man lever, ett levtt medborgarskap som inte bara är knuten till formella rättigheter (se kapitel 2). Att bryta upplevelse av utsatthet och isolering är en central utmaning för att främja ett långsiktigt, socialt hållbart samhälle.

REFERENSER

- Aspers, P. (2011). *Etnografiska metoder: Att förstå och förklara samtiden*. 2:a uppl. Malmö: Liber.
- Berger, P. & Luckman (1966). *The Social Construction of Reality. A Treatise in the Sociology of Knowledge*. London: Penguin Books.
- Boverket (2010). *Social hållbar utveckling. En kunskapsöversikt*.
- Brorström, B., Edström, A., Ljungkvist, T. & Oudhuis, M. (2012). *Uthålligt företagande. Om regionala förutsättningar och förhållningsätt*. Lund: Studentlitteratur.
- Dahlberg, K, Dahlberg, H. & Nyström, M. (2008) *Reflective Lifeworld Research*. Lund: Studentlitteratur.
- Emirbayer, M. (1997). "Manifesto for a Relational Sociology", *The American Journal of Sociology*, 103(2): 281-317
- Foucault, M. (2003) *Övervakning och straff*. Lund: Arkiv.
- Featherstone, M. & Wernick, A. (ed.) (1995). *Images of Aging: Cultural Representations of Later life*. London: Routledge.
- Goffman, E. (1963). *Stigma. Notes on the Management of Spoiled Identity*. Engelwood Cliffs, N.J.:Prentice-Hall, Inc.
- Goffman, E. (1967). *Interaction Ritual: Essays on Face-to-Face Behavior*. New York: Pantheon.
- Ljungar, E. (2010). "Samkänsla eller exkludering? Utlandsfödda svenscars perspektiv". I: Kerstin Jacobsson (red), *Känslan för det allmänna. Medborgarnas relation till staten och varandra*. Umeå: Boreá.
- Närvänen, A-L. & Häll, L. (2014). "Perspektiv på ålder i vardagslivets interaktioner", *Sociologisk Forskning* 51 (1):15-28.
- Somers, M. R. & Gibson, G. (1994). "Reclaiming the Epistemological 'Other': Narrative and the Social Constitution of Identity." p. 37-99. I: Craig Calhoun (red), *Social Theory and the Politics of Identity*. Oxford: Blackwell.
- Tilly, C. (1998). *Beständig ojämlikhet*. Lund: Arkiv.
- Torres, S. (2008). "Äldre invandrare i Sverige. Om homogeniserandet av en heterogen social kategori och skapandet av ett välfärdsproblem" I: Mehrdad Darvishpour & Charles Westin, (red.), *Migration och Etnicitet*. Lund: Studentlitteratur.
- Ulfsdotter Eriksson, Y. (2012). *Yrke*. Stockholm: Liber.

INKLUDERINGSPROCESSER I UTBILDNING AV BARN OCH UNGA

KENNERT ORLENIUS

I takt med ett alltmer mångkulturellt, globaliserat och pluralistiskt samhälle är frågor om inkludering mer centrala än någonsin tidigare, inte minst i skol- och utbildningssammanhang. Hur kan barn och unga i det dagliga mötet med skolkamrater, med skilda kulturella erfarenheter och socioekonomiska villkor, påverkas i sina relationer till ett mer inkluderande förhållningssätt? I detta kapitel belyses den frågan utifrån ett specifikt fall, Byttorpskolan i Borås (med elever i åldern 6–12 år). I den inledande bakgrunden beskrivs hur Byttorpskolan får en kraftigt förändrad elevsammansättning från 2011 efter politiska beslut. Detta har dock visat sig vara förenat med stora utmaningar i den pedagogiska praktiken. Insatser har efterhand genomförts för att förändra elevers attityder och beteenden men också visst stöd till lärare, dock utan de resultat som förväntats. Varför infriades inte förhoppningar? Orsaker diskuteras utifrån det nämnda fallet samt utmaningar för att främja inkludering bland barn och unga i en mångkulturell skola.

Bakgrund

Norrbyskolan, med elever från årskurs 4–6, stängdes från och med 2011. Före nedläggningen hade också elever från de lägre årskurserna funnits på skolan. Ca 100 elever förflyttades till andra skolor, varav ca 70 procent blev elever vid Byttorpskolan. Eleverna ”bussades” från ett område till ett annat i syfte att stimulera integration med barn till svenskfödda föräldrar. Som framgått av tidigare kapitel utgör Norrby ett område som jämförelsevis har låg utbildningsnivå, låg sysselsättningsgrad och är ett socioekonomiskt, mindre välbärgat område. Byttorp utgör i dessa avseenden dess motsats.

Lennart Andreasson, då ordförande i Stadsdel Väst, angav integrationen som den viktigaste orsaken till nedläggningen, även om det också fanns ekonomiska motiv:

Ju tidigare man börjar gå ihop med andra barn, desto tidigare blir man också integrerad i samhället och lär sej de sociala koderna. Det kan du inte göra om du går med

kamrater från 16 olika länder men inte några svenskar för det är ändå här vi är...
(Sveriges radio 2011)

Andreasson menade också i intervjun att denna åtgärd även gynnar svenskfödda barn, ”man tvättar bort många fördomar”. I stort sett samtliga elever vid Norrbyskolan var utlandsfödda eller hade föräldrar som utlandsfödda, och en mycket stor andel av eleverna hade annat modersmål än svenska. Avsikten var att skolan skulle bli en mötesplats som främjade social samvaro och möjligheter till gränsöversridande kamratskap. Det visade sig dock att goda visioner och politiskt formulerade mål stötte på en rad utmaningar. Insatser behövde göras för att förbättra skolklimatet i den numera mångkulturella Byttorpskolan.

Projektet Hela Skolan

Via medel från Folkhälsoinstitutet genomförde ett projekt vid Byttorpskolan, *Hela Skolan, skol- och socialtjänstbaserat integrationsarbete*, under perioden ht 2013– ht 2014. Intervenering i form av konkreta insatser genomfördes under vår- och höstterminen 2014. Två personer med kvalifikationer som socionom knöts till projektet, och deras huvudsakliga uppgifter bestod dels av att genomföra skilda elevaktiviteter för att främja social integration och prosocialt beteende, dels att främja ökad social kontakt mellan föräldrar med olika härkomst samt skolpersonalen. Elevaktiviteter bestod av gruppverksamhet, bland annat i form av värdegrundsarbete (termin 1) och i ämnet livskunskap (termin 2). Genom samtal, samarbetsövningar och strukturerade lekar var syftet att stärka samhörigheten mellan eleverna samt deras självkänsla, men framför allt riktades fokus på att främja prosocialt beteende. Med stöd i forskning om vårdnadshavares betydelse och det sociala kapitalets betydelse för barns och ungas välbefinnande och skolframgång skapades strukturerade nätverksmöten för vårdnadshavare och lärare/skolledning. Syftet var att skapa en gruppgemenskap baserad på allas lika värde och ansvar, det vill säga att minimera hierarkiska relationer. För att öka delaktighet och motverka maktobalans genomfördes enskilda samtal med föräldrar före nätverksmöten (Medin & Jutengren 2015).

TEORETISKT RAMVERK

Ett centralt begrepp i projektet är ”ackulturation”, vilket i den nämnda rapporten beskrivs som ”den process för kulturell och psykologisk föränd-

ring som mötet mellan två kulturer resulterar i” (ibid, s. 22). Med hänvisning till Berrys teori (1997) kan en sådan process resultera i fyra olika strategier: integration, assimilering, separation eller (den minst framgångsrika) marginalisering. I det sistnämnda fallet avvisar individen både sin ursprungskultur och den dominerande kulturen, i det förstnämnda (ideala) fallet sker motsatsen. Keskin beskriver den processen på följande sätt:

Acculturation refers to a complex process of adopting cultural characteristics of the new environment (i.e. ideas, beliefs, customs, and values) with the intention of adapting to the dominant group... Based on these definitions while acculturation involves adapting to another culture's norms, assimilation involves giving up one's native cultural norms. (2010, s 163)

Enligt Sam och Berry (2006) är ”adaption” (= anpassning; omarbetning) en konsekvens av ackulturation. De menar att ”adaptionen” kan vara psykologisk (t ex i form av självkänsla och välbefinnande) eller socio-kulturell (t ex tillägnande av språk). I författarnas artikel betonas också att förändringar i samband med ackulturationsprocessen är relaterade till både ”affective, behavioral and cognitive aspects” (dvs. the ABCs). I rapporten från Hela Skolan-projektet (Medin & Jutengren 2015) hänvisas till forskning som visar att ackulturationsprocesser som gynnar integration också resulterar i förbättrade skolprestationer.

Idén om nätverksmöten baserades på Bronfenbrenners socialekologiska teori (1979). Grundidén är en systemteoretisk utgångspunkt där människor ingår och interagerar i sammanhang på flera plan: mikro-system (ex. familjen), meso- (ex. relationen familj – lärare i skolan), exo- (ex. relationen till andra föräldrar) makro- (ex. kulturell grupp) samt kronosystem (ex. sociohistoriska traditioner och normer). Inom varje system finns antaganden och principer som rör normer, roller och strukturer som konstituerar ramar för handlingar. Människors beteenden är en funktion av interaktionen mellan individen och dess omgivning, men individen påverkar också sin omgivning. Utifrån dessa utgångspunkter formades nätverksmöten i syfte att skapa en så kallad spiralprocess. Alla skulle i tur och ordning få komma till tals i samtalen under ledning av erfarna samtalsledare samt komma med förslag om förbättringar. Målet var att uppnå en känsla av samhörighet och gemensamt ansvar för problemlösningen.

RESULTAT

Ett övergripande syfte var att utveckla en arbetsmodell för att ”förebygga de välfärds- och hälsoproblem som barn i utsatta boendeyråden drabbas av oftare än andra” (Medin & Jutengren 2015, s. 23). Huvudstudien för att mäta resultat utgjordes av en enkätundersökning bland skolans elever vid fyra olika tillfällen (inkluderat kontrollgrupp vid annan jämförbar skola med mindre grupp elever från Norrby). Enkäten avsåg att mäta social integration, prosocialt beteende och skolprestation. Data har också erhållits via bland annat intervjuer och observationer med elever, föräldrar, skol- och projektpersonal.

Omfattande insatser genomfördes, med stöd till elever och föräldrar men också direkt och indirekt stöd till skolpersonalen. Sammanfattningsvis konstateras dock att ”Hela Skolan-projektets gruppverksamhet verkar inte ha bidragit till någon förbättring gällande elevers sociala integration, prosocialt beteende eller skolprestation” (ibid, s. 71). De mätbara undersökningarna pekar inte på några förbättringseffekter av projektet. Anmärkningsvärt är att i den årskurs där *inga* riktade insatser genomförts (åk 5) har vissa positiva förbättringar skett, medan i årskurs 4 (som fick mest riktade insatser) har en försämring skett. Ingen positiv utveckling kan heller noteras bland yngre elever (åk 2-3) i jämförelse med kontrollgruppen. Utvärderarna konstaterar vidare att det inte går dra några säkra slutsatser av nätverksarbetet och vilka effekter just de insatserna haft.

Varför fick då inte Hela Skolan-projektet avsedda effekterna? Innan den frågan analyseras ska ytterligare en parallell insats vid Byttorpskolan beskrivas, en metod som presenterades för lärare och skolläda.

En kartläggningsmetod för att främja social samvaro

Innovationsplattform Norrby var ett av de fyra projekt som i stor konkurrens våren 2013 beviljades medel via VINNOVA för att utveckla idéer och erfarenheter som kan främja ”Utveckling av Innovationsplattformar för hållbara attraktiva städer” (se vidare i Förord och Inledning). Inledningsvis fanns ett starkt fokus på nybyggnation, inkluderat bygg- och miljötekniska frågor, men alltmer kom ekonomiska och sociala hållbarhetsaspekter att utgöra en viktig del. Ett av de så kallade arbetspaketerna benämndes ”Inkluderande medborgarskap”, och innehållet i denna skrift speglar de tre delar som betonats i det arbetet: Cultural planning, de äldres livssituation samt barn och unga – samtliga delar med utgångspunkt från boende i Norrby. Eftersom en stor andel barn och föräldrar

valde att delta i skolverksamheten vid Byttorpskolan efter nedläggningen av Norrbyskolan 2011 var det naturligt att i detta projekt vända sig till den skolan. Kontakter togs med skolledningen och en ledningsgrupp. Ett förslag om hur man pedagogiskt kan arbeta och stödja prosocial utveckling bland barn och unga presenterades och diskuterades. Poängen var att detta skulle kunna komplettera Hela Skolan-projektet och tillsammans med lärare utveckla erfarenheter och metoder som långsiktigt skulle kunna främja det vardagliga pedagogiska arbetet. Avsikten var att vare sig konkurrera med eller starta ett nytt projekt vid Byttorpskolan utan i stället komplettera Hela Skolan-projektet med vad som visat sig vara en framgångsrik metod och utprovats i andra sammanhang.

Under våren 2014 genomfördes tre träffar, varav två riktades till all skolpersonal. Vid den tredje träffen deltog skoleledning och ledningsgruppen samt några lärare som visat intresse att i ett första skede pröva metoden. Metoden innebär att kartlägga positioneringar och grupperingar i en klass. Kartläggningsmetoden (sociografisk metod) har visat sig kunna synliggöra gällande normer i en klass, varvid tydliggörandet av dessa normer tillmäts en avgörande betydelse för att kunna förbättra den sociala samvaron och åstadkomma inkludering (Jenvén & Orlenius, kommande). Att ta utgångspunkt i elevernas erfarenheter och uppfattningar om kränkningar och exkludering ses i det här sammanhanget som centralt. Metoden kan vara ett viktigt redskap för att förstå förutsättningar och villkor för förbättringsarbete. Annan forskning pekar bland annat på att lärare inte alltid uppmärksammar och ser det eleverna erfar och inte heller agerar och ingriper som elever förväntar sig (Bliding 2004; Bartley 2007; Jenvén kommande).

KARTLÄGGNINGSMETODEN

Metoden kan kortfattat beskrivas på följande sätt: En positioneringstrappa presenteras för eleverna i form av en figur med fem steg (se fig 1). Eleverna ombeds att positionera och gruppera sig inom den egna klassen. Kartläggningsmetoden *Sociografisk inventering* utgörs av två delar: användningen av verktyget positioneringstrappan samt tillhörande samtalsfrågor, vilka formuleras i relation till specifika elevers situation samt skolklassens sociala samvaro i sin helhet.

INDIVIDUELLA POSITIONER

GRUPPERINGAR

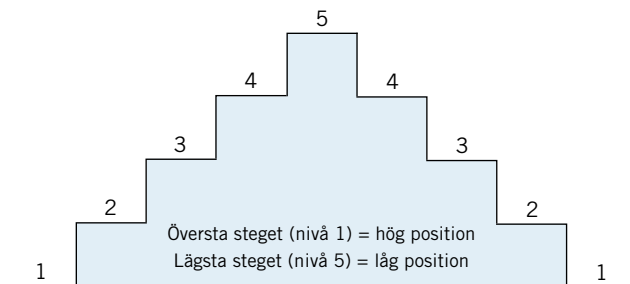

Fig 1. Positionerings- och grupperingstrappa

Det individuella mötet med eleverna inleds med att de först får berätta lite om sig själva. Därefter används följande arbetsgång:

1. Trappan (fig. 1) presenteras för eleven.
2. Eleven ombeds att med hjälp av en klasslista sätta ut positioneringar på trappans vänstra sida. Om eleven anser att stegen inte svarar emot skilda nivåer har eleven full frihet att exempelvis markera samtliga elever på samma nivå (inklusive sig själv).
3. På motsvarande sätt ombeds eleven att placera ut grupperingar på trappans högra sida.¹⁷ En elev kan ingå i mer än en grupp. Om eleven uppfattar att någon är ledare i respektive grupp så markeras det genom understrykning av det namnet.
4. Eleven ombeds därefter att berätta om hur han eller hon tänkt kring sin ifyllda positionerings- och grupperingstrappa. Eleven ombeds också att definiera trappans olika nivåer, det vill säga vad som skiljer de olika nivåerna åt.
5. Avslutningsvis sker ett fördjupat samtal utifrån frågeställningar som väckts om specifika elevers situation samt skolklassens sociala samvaro i sin helhet.

För att kunna förbättra utsatta elevers situation behöver läraren kunna förstå den komplexa väv som präglar sociala relationer i en skolklass. Metoden kan ge läraren en samlad bild av klassens sociala samvaro. Genom att *alla* elever bidrar med information är det också lättare för läraren att garantera konfidentialitet och inte röja vem eller vilka av eleverna som förmedlat känsliga uppgifter (Jenvén & Orlenius, kommande).

¹⁷ Det kan ibland vara tillräckligt att endast kartlägga klassens grupperingar för att som lärare få en bild som grund för kommande förbättringsarbete.

TEORETISKT RAMVERK

I en större studie baserad på denna metod i en skolklass, åk 8–9, har sociopsykologiskt inriktade teorier, med nära koppling till kränkningar och mobbning, fungerat som teoretiskt ramverk (Jenvén, kommande). Utgångspunkten i den studien har varit förekomsten av omfattande kränkningar, där lärare trots arbete för att motverka problem inte lyckats utan önskat externt stöd i form av aktionsforskning. Ett mer generellt antagande som grund för metoden är dock att identifiering och synliggörande av sociala normer är avgörande för att främja prosocialt beteende hos eleverna. Normer utgörs av sociala konventioner och förväntningar, de utgör riktlinjer (uttalat eller outtalat) för handlingar och reglerar interaktionen i skilda grupper. Sociala normer är ofta tagna för givna, de brukar betraktas som ”normala” och fungerar som handlingsdispositioner (Kerr 1995; Terry & Hogg 2001; Baier & Svensson 2009; Orlenius & Bigsten 2013). Sociala normer utgör en enande faktor för sammanhållning inom en grupp men kan också innebära dess motsats: exkludering. Frågan om hur normer upprätthålls är därmed också knuten till kontroll och makt inom eller mellan grupper i klassen. Den som underkastar sig gruppens normer tillhör gruppen, i annat fall riskerar vederbörande att exkluderas (Jenvén & Orlenius, kommande). Sammanfattningsvis är syftet med kartläggningsmetoden att den ska fungera som ett medel för att komma åt de normer som styr den sociala samvaron.¹⁸

RESULTAT

Entusiasmen och intresset var stort redan vid första träffen, många frågor ställdes men deltagarna ville också få mer information om hur man konkret kan arbeta med metoden. Vid det andra tillfället gavs fördjupad information och det bestämdes att en eller ett par klasser skulle pröva metoden. Skolledning och berörda lärare träffades därefter för ytterligare samtal. Vidare support erbjöds med möjlighet till avstämning efter de första träffarna med elever. Därefter hände – inget ... Varför?

Det hade betonats av ansvariga som presenterade metoden, att den krävde att lärare som skulle genomföra kartläggning och samtal helst skulle göra det tillsammans med någon kollega, och vem skulle då ta hand om övriga elever? Det fanns extra resurser på skolan i anslutning till det ovan nämnda Hela Skolan-projektet, men som framgått blev resursfrågan även i det projektet djupt problematiskt. Sammanfattningsvis kan konstateras att varken det förstnämnda eller det andra projektet

¹⁸ Normer kan också vara etiska, kulturella, estetiska etc. Men de kan även vara institutionella, dvs. kollektiva koder som präglar och styr handlingsutrymmet i exempelvis skolverksamhet. Regler kan ses som formaliserade handlingsföreskrifter, vilka är knutna till formella sanktioner, medan normer vanligen är mer eller mindre knutna till informella sanktioner.

fick de effekter som avsetts. Det är i sig ett viktigt resultat, men var bestod problemet?

Analys av två inkluderingsprojekt¹⁹

Det finns en rad omständigheter och förhållanden som kan ses som förklaringar till varför de båda projekten inte resulterade i de mål som var avsedda. I detta avsnitt fokuseras huvudsakligen mer generella lärdomar för att förstå och förklara komplexiteten i inkluderingsprocesser.

En gemensam faktor i båda projekten är avsaknaden av personalens delaktighet i genomförandet. Det är ett exempel på en generell praktikalitet som är avgörande för förankring och långsiktighet i ett förbättringsarbete. I det förstnämnda fallet ändrades projektplanen vilket innebar att projektpersonalen ensam fick ansvaret för genomförandet av alla insatser riktade till föräldrar och elever.²⁰ En tolkning skulle kunna vara att det handlar om bristande engagemang hos personalen. En mer sannolik tolkning är bristen på resurser, framför allt i det andra projektet var det uppenbart. Här var det snarare så att de som presenterade projektet bromsade lärarnas engagemang och informerade tydligt om att inledningsvis pröva metoden i enbart en eller två klasser. Den energi samt tidsmässiga förutsättningar som krävdes fanns dock uppenbarligen inte för genomförandet. En skola som i olika avseenden präglas av turbulens i den inre verksamheten kräver en stark ledning, prioritering av resurser och långsiktighet i de satsningar som görs. Det som i det fallet inte gynnade skolan var att skolledningen haft tre olika rektorer samt vikarierande rektor under nämnda period. Ett annat problem gäller kravet från politiker, både lokalt och nationellt, avseende det faktum att centrala så kallade kunskapsmål kan stå i konflikt med värdegrundsrelaterade mål, en konflikt som inte sällan också finns internt bland undervisande lärare. Många tycks vara mer bekymrade över bristande uppfyllelse av kunskapsmål än elevers välbefinnande. Sammanfattningsvis kan konstateras att även om intentionerna är goda och ambitionerna höga när det gäller skolans inre liv och utveckling så kolliderar inte sällan intentioner och ambitioner med praktikens komplexitet och underliggande värdekonflikter.

ORGANISATORISKA LÖSNINGAR PÅ PEDAGOGISKA PROBLEM

När Norrbyskolan lades ned 2011 ”bussades” eleverna från området Norrby till mer välsituerade områden, för övrigt en känd metod i USA för att

¹⁹ Som framgick i kap 2 väljer vi att betona begreppet inkludering istället för integrering, även om Hela Skolan-projektet starkt betonar det sistnämnda. När vi refererar till Hela Skolan-projektet används dock ibland begreppet integrering eftersom man inom projektet använt den termen.

²⁰ Projektet blev tidsbegränsat i förhållande till det som var avsikten från början (2 år), och en av projektpersonerna övergick till annan tjänst varför det uppstod minskade resurser under en period i genomförandet.

motverka segregationen av afro-amerikanska elever. I det här fallet skulle metoden kunna försvaras utifrån exempelvis skolbyggnaders status, det vill säga andra skolenheter var mer lämpliga. Men samma mönster som gällde i Borås har också varit fallet i exempelvis Skövde och Trollhättan. Elever från statusmässigt sämre områden flyttas till skolor i mer välsituerade områden, inte tvärtom. De resurssvaga har att förhålla sig till de resursstarka. Metoden är också ett exempel på att man söker organisatoriska lösningar på ett pedagogiskt problem.

Interkulturellt lärande förutsätter kontakt mellan olika grupper; det gäller etnicitet, språk, klass, genus, minoritet och majoritet etc. Därför är det viktigt att skolläningen och skolpersonalen skapar nya heterogena grupperingar för att underlätta interkulturella möten.

Citatet är hämtat från en artikel, "Att utveckla skolan som interkulturell lärandemiljö" av Pirjo Lahdenperä (Lahdenperä 2004, s. 63), välkänd forskare inom interkulturell pedagogik. Som framgått inledningsvis var den principen vägledande, men man bortsåg uppenbarligen från två fundamentala faktorer: på vems eller vilkas villkor sker denna organisatoriska förändring och vilken betydelse har och kommer det fria skolvalet få i detta sammanhang? Som framgått i kap 2 är "white flight" en grundorsak i boendesammanhang när det gäller frågor som rör segregation och bristande social mix. Det har sin motsvarighet också i skolans värld och vardag – eller som en förälder beskriver problemet utifrån egna erfarenheter:

Det största problemet i svensk skola är att svenska barn flyttar och det är bara invandrarbarn kvar i skolan/.../ Min son känner sig inte trygg. Han flyttade till en ny skola [Byttorpskolan] och nu flyttar de andra eleverna iväg. Varför flyttar de svenska barnen? Någonting stämmer inte. Det är viktigt att barnen lär känna varandra för att integreras. De berättade för oss att det var därför de stängde Norrbyskolan. Nu är det samma problem igen. (Medin & Jutengren 2013, s. 113)

Det fria skolvalet har i viss utsträckning inneburit samma mönster, det vill säga ett antal svenskfödda föräldrar har flyttat sina barn till andra skolor, vilket även i Borås uppmärksammats i media. Genom möjligheten till förflyttning motverkas den heterogenitet av barn med utländsk respektive svensk bakgrund och som eftersträvats i samband nedläggningen av Norrbyskolan (Sveriges Radio 2014).

TEORETISKA UTGÅNGSPUNKTER AVGÖR FORMER AV ÅTGÄRDER

I det förstnämnda projektet utgjorde (tillämpad) psykologisk teoribildning en utgångspunkt, med fokus på ackulturationsprocesser. Med hjälp av specifika aktiviteter i form av värdegrundsarbete i elevgrupper samt strukturerade nätverksmöten riktade till föräldrar (inkluderat förberedande individuell samtal) var förhoppningen att efterhand kunna mäta positiva förändringar i termer av ökad social integration, prosocialt beteende och skolprestation. ”Projektets resultat skulle kunna bidra till att identifiera integrationsstärkande aktiviteter” (Medin & Jutengren 2015, s. 23). Även i det andra projektet stod elevperspektivet i fokus, det vill säga elevers attityder, värderingar och erfarenheter.²¹ I det senare projektet var emellertid den teoretiska utgångspunkten en annan. Kartläggningsmetoden sätter fokus på gruppdynamiken, det vill säga syftet att studera interaktionen i den sociala samvaron. Utifrån denna socialpsykologiska utgångspunkt och med kartläggningsmetoden som verktyg var avsikten att komma åt det som betraktades som underliggande och styrande för den sociala samvaron: gällande normer i klassen. Synliggörandet (dekonstruktionen) av de normer – och eventuella dominerande normer knutna till skillnader i grupperingar och positioneringar – sågs som grunden för förbättringsarbete. Det betyder sammantaget att det förstnämnda förhållningssättet bygger på idén att sätta in åtgärderna A och B och sedan mäta i vilken grad kvantitativa målsättningar uppnåtts, medan det senare bygger på att studera villkor och förutsättningar för förbättringsarbetet. I det förstnämnda fallet riktas fokus emot åtgärder och dess evidens, i det senare fallet ingångsvärden och förutsättningar för främjande av inkludering. Dessutom är det en avgörande skillnad i teoretiska utgångspunkter. Är frågan om att främja social samvaro och inkludering i grunden knuten till individen, gruppen eller strukturella förhållanden? I det förstnämnda fallet tas utgångspunkt i hur man kan påverka individer att tillägna sig förståelse för andras erfarenheter och kulturella bakgrund, medan i det andra fallet är den teoretiska utgångspunkten knuten till relationer och interaktionen mellan eleverna. Kartläggningen är ett verktyg för att synliggöra dominerande normer som styr samvaron. En alternativ utgångspunkt är att förstå utmaningar om inkluderingsprocesser som ett skolproblem snarare än ett elevproblem. Med den utgångspunkten är det snarare skolan som struktur och system som skapar exkludering och därmed motverkar elever upplevelser av inkludering.

Syftet här är inte att ta ställning till huruvida det ena perspektivet är

²¹ Attityder betraktas här som allmänna, spontana åsikter medan värderingar ses som grundläggande, mer varaktiga och djupt rotade uppfattningar som tillägnats genom socialisationsprocesser (Orlenius & Bigsten 2013, s. 65).

mer relevant än det andra, utan poängen är att peka på vikten av vara medveten om att valet av teoretiska utgångspunkter och perspektiv också avgör vilka insatser som kan anses vara relevanta samt kritiskt förhålla sig till dessa val. Lärdomarna utifrån exemplet Byttorpskolan bekräftar också det som retoriskt ibland påpekas av kritiker: det finns ingen ”quick-fix” när det gäller förbättringsarbete i skolan!

INTERKULTURELL PEDAGOGIK

Skillnaden mellan de två redovisade insatserna vid Byttorpskolan är att Hela skolan-projektet handlade om att direkt intervensera och påverka elever och föräldrar för att främja social integration. I det andra fallet handlade det istället om att för personalen presentera en metod för att synliggöra positioneringar och grupperingar samt framför allt härigenom tydliggöra rådande sociala normer i klassen. I första fallet stod normativa pedagogiska insatser som skulle leda till förändring i fokus, medan insatserna i senare fallet snarare skulle ge stöd till lärarna att få syn på underliggande förutsättningar för att främja den sociala samvaron. Att arbeta med inkluderingsprocesser med koppling till interkulturalitet handlar enligt utgångspunkterna i denna skrift i hög grad om värden, värderingar och normer.

Termen inter betyder växelverkan, vilket i det här sammanhanget betyder att interkulturell pedagogik handlar om möten mellan kulturer och om bemötande mellan människor. Däri ligger något mer än att samexistera och leva vid sidan av varandra. Det handlar om ömsesidig respekt, tolerans, jämlikhet och social rättvisa, det vill säga etiska värden som utgör grund för social samvaro (Lahdenperä 2004).²² Dessa etiska värden är en fråga om VAD som behöver aktualiseras, problematiseras och exemplifieras i undervisningen. Interkulturell pedagogik handlar också om HUR-frågan, det vill säga kommunikationen och former i undervisningen, en betoning av den relationella karaktären och kvaliteten i relationen mellan elev – elev och elev – lärare. Det är sådana principer som bör prägla interaktionen i skolan mellan både barn och lärarens relation till barnen. Men hur når man dit? Lärarens interkulturella kompetens (Stier 2004) är central, men det som här lyfts fram är vikten av kommunikativ kompetens och lärarens förmåga och möjligheter att lära av sina elever. Man kan lära så länge man lever – men också så länge man har elever. Vilka normer och värderingar ger eleverna uttryck för? Hur kan dessa förstås och vilken betydelse har de för den sociala samvaron? Den ovan redovisade kartläggningsmetoden är ett exem-

²² Se vidare nämnda bok för fördjupning om skilda definitioner och innebörder av interkulturell pedagogik.

pel på ett verktyg som kan utgöra ett instrument för synliggörande av de normer och värderingar som upprätthåller och styr den sociala samvaron.

Utmaningar för att främja inkludering

Avslutningsvis ska några utmaningar lyftas fram, knutna till arbete som syftar till inkludering. Det som främst fokuseras här är problem som inte sällan blir synliga i samband med processer som ska främja interkulturalitet samt lärarens roll som moralisk agent.

DISKURSENS BETYDELSE²³

I boken "Kulturmöten. En introduktion till interkulturella studier", pekar socialpsykologen Jonas Stier (2004) på tre fällor, som ofta utgör omedvetna utgångspunkter, vilka är normerande för samtal och åsikter om interkulturalitet. Det första problemet ("skevheter" enligt Stier) är att intresset och uppmärksamheten riktas mot skillnader, sällan på likheter. Dessutom är det så att likheter inom den egna gruppen ofta överskattas, liksom överskattning av olikheterna mellan den egna gruppen och andra grupper. Dessa olikheter i förhållande till den egna gruppen ses ofta som brister eller svagheter. Till detta hör också att likheterna inom andra grupper överskattas. Ett exempel på det är att betrakta och tala om invandrare som en homogen grupp. Sammantaget benämner Stier det ovan sagda som "olikhetsfällan", det vill säga fokus riktas mot skillnader och mot det som avviker från det kända och närliggande snarare än det som förenar. En annan fälla är "problemfällan", vilket innebär att de andra per automatik ses som ett problem och förklaras som orsak till problemen. Exempelvis bränder vid flyktingförläggningar kan anses vara orsakade av att flyktingar kommer hit, inte på grund av att svenskfödda medborgare bryter emot mänskliga rättigheter och förtrycker personer som redan har utsatts för förtryck. Den tredje fällan som Stier pekar på är "förklaringfällan": "Kulturell tillhörighet framkastas som en förklaring till arbetslöshet, missbruk, kvinnoförtryck, bidragsberoende, gruppkonflikter, ohälsa, utanförskap eller kriminalitet" (s. 149). När "vi" har problem är det emellertid andra faktorer som utgör förklaringsgrunder: uppväxtförhållanden, Adhd-problem, olyckliga omständigheter etc.

Hur vi ser och förstår världen beror på de föreställningar genom vilka våra erfarenheter är organiserade. Dessa föreställningar är förkroppsligade ('embodied') i form av ord, språk och metaforer, vilka vi ärvt, tillägnat och använder. Förändra det språket och du förändrar sättet att uppfatta saker. (Pring 2001, s 200, min övers.)

²³ Se kapitel 2 om begreppet diskurs!

I arbetet med interkulturell pedagogik i syfte att främja inkludering är frågan om hur budskap kommuniceras en central fråga. De ord och begrepp vi använder styr tanke och handling, genom språket skapar vi vår syn på verkligheten. I interkulturell pedagogik är detta en central kompetens, ”diskursiv kompetens” enligt Stier. Men det finns också risk för övervärdering av vad läraren säger och en undervärdering av hur läraren agerar och möter eleverna – annorlunda uttryckt: lärarens implicita budskap är minst lika viktiga som det som explicit förmedlas i ord (Aspelin 2012).

INTERAKTIONENS BETYDELSE

Det som tas upp i undervisningen är inte alltid det som lärs av eleven. Det vet i princip alla lärare men den pedagogiska praktiken baseras inte alltid på den insikten, framför allt inte när det gäller den allmänna debatten om skolutveckling. I det senare fallet efterfrågas ofta evidensbaserade metoder. Metoder är verktyg som finns utanför kroppen, men de har ingen hjärna eller hjärta. Den centrala faktorn är istället människan. Undervisningsmetoder behövs, men att sätta sin huvudsakliga tilltro till metoder är en instrumentell hållning som sällan löser komplexa pedagogiska problem. Undervisning handlar inte om teknik utan om relation och interaktion.²⁴

Att bejaka interaktionens betydelse inbegriper implicit vilja till dialog, det vill säga undervisning är inte en fråga om monolog utan snarare en fråga om att lyssna, sträva efter att förstå den andre och i det mötet utmana och påverka eleven. Om inte den andre (eleven) är intresserad av det mötet – och till och med saboterar för sig själv och andra – vad betyder det för läraren? Att uppträda auktoritärt är ofta ett uttryck för brist på auktoritet. Men ibland uppstår situationer som innebär att man som vuxen måste ta ansvaret ifrån eleven för att ta ansvar för eleven. Det betyder att agerandet som lärare och vuxen är ett uttryck för omsorg och inkludering, inte en maktdemonstration som exkluderar eleven.

Vuxenvärldens möjligheter att påverka barn och unga i kraft av sin ålder och erfarenhet är i dagens senmoderna samhälle begränsad. Dagens barn och unga i Sverige växer upp i ett samhälle där de bombarderas av budskap, i hög grad okontrollerade och utom räckhåll för närstående vuxna. Kränkningar via sociala medier är ett exempel på detta, vilket bland annat underblåses av ”du-får-inte-längre-vara-med”-programmen i televisionen. Står du dig inte i konkurrensen så åker du ut i periferin, du måste kunna sälja dig själv. Mot den bakgrunden är skolans uppgift och ansvar

²⁴ ”Genom att använda termer som kompetens, redskap och hantverk låter man kanske i motsats till sina föresatser, den tänkta pedagogen inta ett subjekt-objekt-förhållande till omvärlden. Att uppfatta sin egen person – sina tankar, känslor och beteenden – som verktyg betyder att man står utanför relationen, det vill säga man inte är omedelbart delaktig i den” (Aspelin 2012, s. 97 – med referens till filosofen Martin Buber).

oerhört betydelsefull, främst för utsatta barn med föräldrar som abdikerat från sin vuxenroll. Däremot tycks vuxna i skolan ha stora möjligheter att fungera som rollmodeller om man erövrar sin auktoritet genom att bygga upp förtroende och tillit. (Orlenius 2013 a,b; Aspelin 2012; Frelin 2010).

LÄRARENS BETYDELSE

Att erövra sin auktoritet och fungera som förebild är en utmaning i ett möte med barn och unga som upplevt sig svikna av vuxenvärlden. Studier tyder dock på att elever har höga förväntningar och tilltro till lärare (Orlenius 2013a; Orlenius & Bigsten 2013). Skilda studier har under senare år pekat på och betonat lärarens centrala roll. Det vi i det här sammanhanget vill lyfta fram är betydelsen av ett interaktionistiskt perspektiv, det vill säga en betoning av en relationellt baserad pedagogik: en betoning av den relationella karaktären och kvaliteten som måste präglade förhållandet lärare – elev.²⁵

Ett problem i värdegrundsarbete för att främja inkludering och social samvaro är att frågan om hur elever lär sällan problematiseras. Erfarenheten säger att åtskilliga lärare bedrivit värdegrundsarbete men med förvåning sedan noterat att det elever och lärare varit överens om efter några minuter på skolgården tycks vara som bortblåst. Varför? Förklaringarna kan vara flera, men fortfarande tycks den behavioristiska kunskapsynen ofta präglade den pedagogiska praktiken liksom traditionell förmedlingspedagogik.

Det enda som verkligen kan inverka på eleven som helhet är läraren som helhet, den hela, spontana människan. Pedagogen behöver inte vara något moraliskt geni för att fostra karaktärer, men måste vara en levande människa, som meddelar sig med sina medmänniskor på ett omedelbart sätt ... (Buber 1993, s. 108).

Filosofen Martin Buber betonar liksom teologen och filosofen K.E. Løgstrup ansvaret i mötet mellan människor. Den senare menar att vi som människor är ”varandras värld och varandras öden” (2004, s 48), vilket innebär att vi är utlämnade åt varandra. Konsekvensen av det är att en fundamental förutsättning i och för livet är frågan om tillit. Denna tillit är given i skapelsen, den beror inte på oss själva enligt Løgstrup. Tilliten är en grundhållning i en människas liv, ett elementärt fenomen i betydelsen att den är en naturlig del av vårt vardagliga liv, ett etiskt grundläggande fenomen. Normalt sett utgår vi inte ifrån att människor ljuger utan att de är trovärdiga. Denna tillit är enligt min uppfattning också en fundamental förutsättning för lärarens agerande som auktoritet och i utövandet av

²⁵ För en fördjupad, teoretisk grund för det relationella perspektivets betydelse och lärarens roll som moralisk agent hänvisas till Aspelin (2012), Frelin (2010) och Lilja (2013) respektive Orlenius & Bigsten (2013).

omsorg. I en studie säger en lärare: ”Om jag vill att eleverna ska visa omsorg mot varandra så måste jag visa omsorg om eleverna. Så enkelt är det ...” (Orlenius 2013a, s. 155). Løgstrup tar barnet som utgångspunkt i sina resonemang och menar att barnet känner från början bara tillit utan förbehåll. Om den inte får ett gensvar övergår den dock i misstro och han tillägger: ”Möter det inte kärlek, tillintetgörs dess livsmöjligheter” (s 53). I en klass möter läraren 20–30 elever med högst varierande erfarenheter, av både tillit och misstro, vilket i sig är en aspekt av lärararbetets komplexitet och dess pedagogiska utmaningar. Att utveckla och bejaka tilliten är i grunden ett existentiellt risktagande, eftersom tillit implicerar en viss osäkerhet. Den möjliggör för den andre att utöva makt och innebär därmed viss sårbarhet. Exemplet pekar på att det som lärare förväntar sig av elever måste läraren själv visa i handling. Ansvarigheten ligger på läraren, och lärarens etik måste visa sig i handlingar, vilket är en fråga om trovärdighet och grundvalen för tillit – eller med andra ord: ”you have to walk the talk”.

Om man utgår från att lärare kan förmedla kunskap i mer traditionell mening är det inget problem, men utifrån teorier om att kunskap tillägnas i ett kommunikativt möte och involverar en etisk dimension blir lärarens moraliska kvalitet en central aspekt. Betyder det då att en lärare förutsätts vara en oförvitlig, genuint genomgöd och oklanderlig person? Hur moraliskt god måste en lärare vara? Løgstrup, som en av de främsta företrädarna för den radikala ansvarighetens förpliktelse, vill också få oss att inse att vi som människor inte i alla avseenden är fullkomliga. ”För vår själsfrids skull är det tur att vi inte har en aning om vad vi har haft av andra människors livsmod eller livsleda, uppriktighet och falskhet i vår hand, genom vad vi var och sade och gjorde i vårt förhållande till dem, utan att det är fördolt” (1994, s 48). Ett dåligt samvete för vår otillräcklighet främjar sannolikt inte goda handlingar. Även om ingen är ofelbar och oförvitlig så handlar det om att se individen och agera på ett sätt som främjar elevens bästa – eller med Løgstrups ord: Läraren är tjänare, inte Herre!

Sammantaget betyder ovanstående att grunden för att påverka barn och unga att förhålla sig pro-socialt och inkluderande är främst relaterat till mötet med andra människor i den nära omgivningen. Grunden för en sådan lärprocess är de normer och förhållningssätt som präglar de livsmiljöer som barn och unga möter. Skolan är i det avseendet en oerhört viktig miljö som i hög grad kan utgöra en plattform och lägga en grund för delaktighet, gemenskap och utveckling av ett socialt hållbart samhälle.

REFERENSER

- Aspelin, J. (2012). *Sociala relationer och pedagogiskt ansvar*. Malmö: Gleerups.
- Baier, M. & Svensson, B. (2009). *Om normer*. Stockholm: Liber.
- Bartley, K. (2007). "Skolans demokratiuppdrag förstärks – om rätten till skadestånd för kränkande behandling". I: Zimmerman, F., Rolandsson, B., Oudhuis, M., Riestola, P., Theandersson, C., Bartley, K. & Puaca, G. *Perspektiv på demokrati. En vänbok till Hans Lindfors* (Skrift nr 1:007). Borås: Högskolan i Borås, Inst. för pedagogik.
- Berry, J.W. (1997). Immigration, acculturation, and adaptation. *Applied Psychology: An International Review* 46(1), 5-68.
- Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development: Experiments by nature and design*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Buber, M. (1993). *Om uppfostran*. Ludvika: Dualis förlag.
- Frelin, A. (2010). *Teachers' relational practices and professionalism* (doktorsavhandling). Uppsala: Institutionen för didaktik, Uppsala universitet.
- Jenvén, H. (kommande). "Vissa elever får skylla sig själva". *En studie om elevers sociala samvaro som förbättringsarbete i åk 8-9*. (prel. titel; doktorsavhandling)
- Jenvén, H. & Orlenius, K. (kommande). *Sociografisk inventering – en metod för att kunna främja den sociala samvaron*.
- Kerr, N. L. (1995). Norms in social dilemmas. I: D. Schroeder (red), *Social dilemmas: Perspectives on individuals and groups*. Westport, Conn.: Praeger.
- Keskin, B. (2013). The recent explicit use of theory in empirical studies on acculturation of children. *Early Child Development and Care* 183(1), 163-169.
- Lahdenperä, P. (2004). Interkulturell pedagogik – vad, hur och varför? I: P. Lahdenperä (red), *Interkulturell pedagogik i teori och praktik*. Lund: Studentlitteratur.
- Lilja, A. (2013). *Förtroendefulla relationer mellan lärare och elev*. (Gothenburg Studies in Educational Sciences 338). Göteborg: ACTA Universitatis Gothoburgensis.
- Løgstrup, K. E. (1994). *Det etiska kravet*. Göteborg: Daidalos.
- Medin, E. & Jutengren, G. (2015). *Utvärdering av projektet Hela Skolan. Skol- och socialtjänstbaserat integrationsarbete*. Borås: Högskolan i Borås, FoUS (Vetenskap för profession, nr 35).
- Orlenius, K. (2013a). Läraren som förebild och moralisk agent. I: H. Elvstrand, K. Forslund Frykendal, M. Samuelsson & R. Thornberg (red), *Lärares etik och professionellt arbete. Skolan som moralisk praktik*. Linköping: Linköpings universitet.
- Orlenius, K. (2013b). *Värdegrunden – finns den?* (orig. 2001). Stockholm: Liber.
- Orlenius, K. & Bigsten, A. (2013). *Den värdefulla praktiken. Yrkesetik i pedagogers vardag* (orig. 2006). Stockholm: Liber.
- Pring, R. (2001). Education as a moral practice. *Journal of Moral Education* 30(2), 101-112.
- Sam, D.L. & Berry, J.W. (2010). Acculturation: When Individuals and Groups of Different Cultural Backgrounds Meet. *Perspectives on Psychological Sciences* 5(4), 472-481.
- Sveriges radio; P4 Sjuhärad (2014-09-05). *Boråsskola tappade hel klass*. <http://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=95&artikel=5954939> (hämtad 2015-11-01)
- Sveriges Radio, P4 Sjuhärad (2011-04-05). *Särila eller Hestra för eleverna på Norrby*. <http://sverigesradio.se/sida/gruppsida.aspx?programid=95&grupp=2893&artikel=4438484> (hämtad 2015-11-01)
- Terry, D.J. & Hogg, M.A. (2001). Attitudes, behavior, and social context: The role of norms and group membership in social influence processes. I: J.P. Forgas & K-D. Williams (red), *Social influence: Direct and indirect processes*. Hove: Psychological Press.

I en tid av polarisering och globalisering blir frågor om gemensamhet och samhörighet, och vad som håller ett samhälle samman, allt viktigare. Syftet med denna skrift är att synliggöra innebörd och utmaningar som rör social hållbar samhällsutveckling. Med utgångspunkt från en specifik stadsdel, Norrby i Borås, exemplifieras och diskuteras den frågan utifrån några skilda perspektiv: hur kultur och delaktighet i samhällsplanering kan främja social hållbar utveckling, äldres livssituation och upplevelse av socialt medborgarskap samt inkluderingsprocesser i utbildning av barn och unga.

Innehållet har sin grund i projektet ”Innovationsplattform Norrby”, ett samarbetsprojekt mellan Högskolan i Borås, Borås Stad (inkluderat Borås Energi och Miljö) samt SP (Sveriges Tekniska Forskningsinstitut) som genomförts under perioden 2013-2015. En del av det arbetet har utgjorts av frågor om ”Inkluderande medborgarskap”, vilket gett underlaget för denna rapport. Ett mål i det arbetet har varit att beskriva och analysera hinder och möjligheter för att främja social hållbar stadsutveckling.

Inkluderande medborgarskap innebär en upplevelse av samhörighet och reella, likvärdiga förutsättningar att uppnå basala livsmål. Utgångspunkten är ett relationellt perspektiv som sätter fokus på social tillhörighet och samhörighet och som inrymmer kulturella och sociala dimensioner samt tillgång och tillgänglighet till samhällsliga resurser. Grunden för detta är respekten för alla människors lika värde och solidaritet mellan människor. Sammantaget speglar innehållet i rapporten frågor om möjligheter och utmaningar för att skapa ett socialt hållbart samhälle baserat på välfärd och rättvisa, där människor inte enbart har ett formellt medborgarskap utan även upplevelsen av ett socialt medborgarskap.

HÖGSKOLAN
I BORÅS